

Нова українська школа

ІНТЕГРОВАНИЙ КУРС

УКРАЇНА І СВІТ:

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Ігор ЩУПАК, Наталія ВЛАСОВА,
Владислав КРОНГАУЗ, Вікторія ПАВЛОВСЬКА-КРАВЧУК,
Дмитро СЕКИРИНСЬКИЙ

УКРАЇНА І СВІТ:

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

(інтегрований курс)

Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

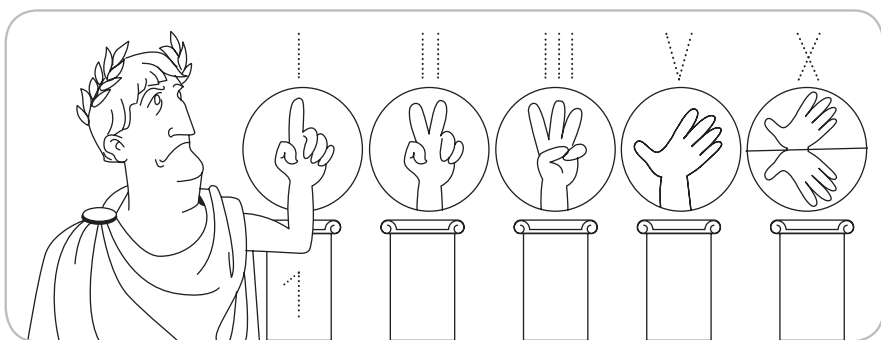
УДК 94*кл5(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02. 2022 р. № 140)

**Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Україна і світ: вступ до історії України та громадянської
освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)»**

(авторський колектив:

*Н. С. Власова, В. А. Павловська-Кравчук, В. О. Кронгауз,
Д. О. Секиринський, керівник авторського колективу — І. Я. Щупак)*

Щупак І. Я.

Щ96 Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти (інтегрований курс) : Підручник інтегрованого курсу для 5 класу закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, Н. С. Власова, В. О. Кронгауз, В. А. Павловська-Кравчук, Д. О. Секиринський. — Київ : УОВЦ «Оріон», 2022. — 192 с. ; іл.

ISBN 978-966-991-207-7.

УДК 94*кл5(075.3)

ISBN 978-966-991-207-7

© Щупак І. Я., Власова Н. С.,
Кронгауз В. О., Павловська-Кравчук В. А.,
Секиринський Д. О., 2022
© УОВЦ «Оріон», 2022

ЗМІСТ

ВСТУП

§ 1. Її величність історія.	4
-------------------------------------	---

РОЗДІЛ 1. ЯК ПІЗНАЮТЬ ІСТОРІЮ

§ 2. Відлік часу в історії	11
§ 3. Періодизація історії	19
§ 4. Як рахують час історики.	25
§ 5. Хронологія — наука про час. Що називають плинністю часу.	29
§ 6. Практична робота. Шкала часу. Хронологічна таблиця. Хронологічні задачі	34
§ 7. Географічний простір землі. Як навколишнє середовище впливає на людину?	37
§ 8–9. Історичний простір та історична карта. Як змінювались карти впродовж історії	44
§ 10. Історико-географічний регіон	50
§ 11. Практична робота. Вчимося працювати з контурною картою.	63
§ 12. Урок узагальнення. Контроль і корекція навчальних досягнень	72

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО

§ 13. Джерела інформації.	67
§ 14. Що називають речовим джерелом?	75
§ 15. Чому важливі писемні джерела?	83
§ 16. Які джерела вважають усними?	90
§ 17. Аудіовізуальні джерела	96
§ 18. Етнографічні джерела — скарбниця традицій	104
§ 19. Де і як зберігаються історичні джерела?	110
§ 20. Практична робота. Як ми дізнаємось про минуле й сучасне.	116
§ 21. Урок узагальнення. Контроль і корекція навчальних досягнень	120

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАВКОЛО МЕНЕ

§ 22. Де можна «побачити» історію?	123
§ 23. Де можна «почути» історію?	131
§ 24. Історія в географічних назвах.	135
§ 25. Історична пам'ять та історичні пам'ятки.	140
§ 26. Пам'ятки архітектури й мистецтва	145
§ 27. Історичне краєзнавство	159
§ 28. Практична робота. Вчимося створювати екскурсійний маршрут	164
§ 29. Урок узагальнення. Контроль і корекція навчальних досягнень . .	167

РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ

§ 30. Як людина досліджує минуле	169
§ 31. Моя майбутня професія — історик	176
§ 32. Навіщо потрібна історія.	183
§ 33. «Сенс» історії. Багатоманітність історії	189
§ 34. Практична робота. Історичне мінідослідження: «Досліджуємо історію свого роду»	195
§ 35. Урок-узагальнення з курсу	198

Умовні позначення

Варто запам'ятати!

Поміркуймо!

Факт чи фейк?

Історичні подробиці

Діємо: практична хвилинка

Хвилинка на цікавинку

ШАНОВНІ П'ЯТИКЛАСНИЦІ ТА П'ЯТИКЛАСНИКИ!

Ви перегорнули перші сторінки не просто підручника, а — путівника світом історії людства та громадянського суспільства. Під час цієї мандрівки ви продовжите пізнавати світ, будете занурюватись у події минулого та навчатися бути громадянами у сучасному суспільстві. У курсі «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти» на вас чекає багато цікавих відкриттів.

Передусім ви будете навчатися пізнавати себе, досліджувати власне минуле, історію своєї родини та громади. Ви поринете у дослідження історії нашої країни та всього світу. Ви дізнаєтесь, якими були людські спільноти в минулому та яким є суспільство, у якому ми живемо. А головне — що потрібно для того, аби стати повноправною частиною цього суспільства та як взаємодіяти з іншими людьми.

Для цього треба дізнатися, як люди облаштовували своє життя у минулому та як роблять це сьогодні. Зрозуміти, що історія — це не лише далеке минуле, а і те, що відбувається з нами сьогодні. Ви навчитесь самостійно аналізувати історичні та сучасні суспільні події і процеси, довідаєтесь, як працюють історики і як формується уява про минуле та яким чином вона допомагає людям розуміти сучасність і самих себе.

А допоможуть вам у цьому навчальні й пізнавальні тексти, ілюстрації, запитання і завдання до них. Звертайте увагу на рубрики, які позначені умовними позначеннями, а також на нові поняття і незнайомі слова. Обов'язково дізнавайтеся їхнє значення та запам'ятовуйте.

Ну що, готові? Тоді вирушаємо у мандрівку.

Щиро бажаємо успіхів!

Із повагою до вас автори

ВСТУП

§ 1 ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЬ ІСТОРІЯ

Поміркуйте, що означають слова «історія» і «минуле». Які історичні події минулого ви знаєте? Поміркуйте, як можна досліджувати історію. Чи можна вважати історію наукою?

1. ІСТОРІЯ ЯК НАУКА, ЩО ВИВЧАЄ ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДЕЙ У МИНУЛІ ЧАСИ

Усе, що ми знаємо про Землю та людство, — це наша історія. Ми живемо у світі, який постійно змінюється. І те, що в цю мить відбувається з нами, також колись стане історією, адже перетвориться на минуле. Будівництво пірамід, політ у космос, винайдення телефонів і всі інші події — частина історії, тобто того, що відбувалося колись у минулому.

Визначте, які події ілюструють подані зображення. Чи про всі з них є достатньо інформації?

Людей завжди цікавили події минулого, тому вони намагалися їх пояснювати та вивчати. Отже, **історія** — це наука про документоване минуле та сьогодення людства. Що означає документоване минуле? Це минуле, підтверджене різноманітними свідченнями про давні часи, на які можна спиратися під час вивчення історичних подій.

Варто запам'ятати!

Історія — це наука про документоване минуле та сьогодення людства, про діяльність і розвиток людини.

Поміркуймо!

Розгляньте схему. Подумайте, як історія пов'язана з діяльністю людини і вивченням минулого.

Людина впродовж своєї історії постійно розвивалася. Матеріальними свідченнями про існування людини на Землі є залишки її діяльності: місця видобування вогню, знаряддя праці, посуд тощо. Все це допомагає дослідникам вивчати події минулого, складати уявлення про життя та діяльність людини в різні часи. Людей, які професійно займаються дослідженням минулого і вивчають історію, називають **істориками**.

Поміркуймо!

Розгляньте ілюстрації. Подумайте, що можуть «розповісти» зображені предмети про вміння і діяльність людини в минулі часи.

2. ІСТОРІЯ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ

У 5 класі ви розпочинаєте вивчення історії як одного із навчальних предметів. Важливо розуміти, що історія як наука та історія як шкільний предмет істотно відрізняються одне від одного.

Історія як наука досліджує різні періоди (етапи) розвитку людства, вивчає події минулого, що відбувалися у різноманітних місцях нашої держави й світу. Основне ж **завдання історії як навчального предмета** — це ознайомлення з історією світу й України, подіями, процесами, явищами нашого спільного минулого.

У 5 класі курс історії допоможе вам сформувати уявлення про основні історичні події та явища, можливість «побачити» та «почути» історію навколо нас.

1. Визначте, які слова хмаринки стосуються історії, а які — інших наук.
2. Як ви вважаєте, які знання з інших шкільних предметів можуть знадобитися під час вивчення історії?

Діємо: практична хвилинка

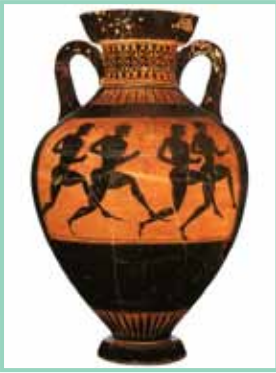
Історія нерозривно пов'язана із повсякденним життям суспільства. Ми досить часто чуємо такі словосполучення

- Втрапити в історію ...
- Увійти в історію ...
- Творити історію ...
- Впливати на історію ...

1. Поміркуйте, чим відрізняються ці фрази. Який зміст вони передають?
2. Складіть з цими висловами речення про події з власного життя.
3. Об'єднайтеся в пари і складіть діалог, використовуючи подані словосполучення.

3. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ЯК ЇЇ ЗБЕРЕГТИ. ІСТОРІЯ ДОВКОЛА НАС

Пригадайте, які історичні місця ви відвідували. Як ви розумієте вислів: «Зберігати пам'ять про своє минуле».

Давньогрецька амфора
(приблизно 500 р. до н. е.)

Козацькі шаблі
(XVII–XVIII ст.)

- » 1. Розгляньте зображені предмети. Поміркуйте, як і навіщо людям вдалося зберегти їх до цього часу.
2. Чи є у вашій родині старовинні предмети, які передаються з покоління до покоління? Складіть коротку довідку про один із них. Поцікавтеся в дорослих, якою є їхня історія.

Здавна люди намагаються зберігати стародавні предмети, цікавляться їхньою історією. Так само, як в минулому переповідали з вуст у вуста перекази і легенди, в родині передають речі від покоління до покоління. В такий спосіб люди зберігають пам'ять про минулі часи та своїх предків. Усе це формує уявлення людей про минуле — **історичну пам'ять**.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — сукупність уявлень людей про спільне минуле.

Для збереження історичної пам'яті важливо не втратити знання і досвід поколінь, **тому люди дбають про охорону історико-культурних пам'яток**. Це — визначні місця (де відбувалися визначні події), будівлі, твори мистецтва, речі, які дісталися нам від пращурів тощо. Держава оберігає пам'ятки Законом України «Про охорону культурної спадщини».

Місто Херсонес (з грец. — *пів-острів*) було засноване давньогрецькими колоністами більш як 2500 років тому на території Криму (сучасне м. Севастополь). Херсонес Таврійський називають одним із Семи чудес України. Історія міста є не лише частиною історії сучасної України, а й історії Стародавньої Греції, Риму та кочових народів. Під час розкопок на території Херсонесу знайдено чимало історично цінних речей, які потребують збереження. У фондах історико-археологічного музею-заповідника «Херсонес Таврійський» у м. Севастополь їх налічується понад 200 тисяч.

Онлайн-вікторина
«Херсонес
Таврійський»
cutt.ly/nK7uP48

1. Розгляньте ілюстрацію та прочитайте історичну довідку. Як ви вважаєте, чому Херсонес Таврійський отримав статус музею-заповідника й охороняється державою?
2. Поміркуйте, у чому цінність історичних предметів, знайдених на території заповідника Херсонес.
3. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Херсонес Таврівський».

Отже, нас оточує багато пам'яток, які є ніби «свідками» минулого, носіями історії. Вони зустрічаються у назвах населених пунктів, вулиць і площ, пам'ятках архітектури та мистецтва.

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте скульптурний портрет Антуана Огюста Пармантьє, розміщений на станції метро в Парижі, названій його іменем. Поміркуйте, що може відображати скульптура.

Скульптурний портрет (фрагмент)
Антуана Огюста Пармантьє
в паризькому метро (сучасне фото)

2. За допомогою ребуса відгадайте слово, яке допоможе «прочитати» скульптуру.

3. Виконайте дослідницький проєкт: підготуйте розповідь про історію скульптури й однойменної станції метрополітену (за бажанням).

4. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

?

Поміркуймо!

1. Як ви вважаєте, чи пов'язана Україна історичними зв'язками з іншими європейськими країнами?
2. Чи можемо ми називати Україну європейською країною? Чому?

» Розгляньте колажі. Які події, на вашу думку, об'єднують Україну з іншими європейськими країнами в минулому та сьогодні? «

Історія різних країн і народів є *всесвітньою історією*, водночас *історія України* є її невід'ємною й органічною складовою.

Здавна історія України тісно пов'язана з історією європейських країн. Наша Батьківщина розташована на основних шляхах, які поєднують Європу й Азію, а тому завжди зазнавала впливів різних культур. Природні умови сприяли ранній появі землеробства на наших землях, приваблювали кочовиків, що перетворювало Україну на поле битв і завоювань. У часи Русі-України на наших землях розквітла самобутня культура, яка стала частиною європейської цивілізації. Пізніше, на наших теренах з'явилися захисники українських кордонів — козаки, які вели активну політичну діяльність, були учасниками європейських війн, будівничими власної державності.

Таким чином, *історія* — це *своєрідна скарбниця досвіду людства, яка за віки накопичила багато таємниць і відкриттів*. На нас з вами чекає цікавий шлях — мандрівка історією України й інших країн, знайомство з істориками/історикинями та дослідниками/дослідницями, історичними джерелами, подіями та фактами. Вперед, до пізнання історії!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історія», «історична пам'ять», «історична пам'ятка».
2. Визначте, які події стосуються історії України, а які — всесвітньої історії. Заповніть у зошиті таблицю: розмістіть у її комірки порядкові номери поданих історичних подій.
 - 1 — виникнення писемності, 2 — введення в обіг грошей,
 - 3 — заснування Києва, 4 — хрещення Русі, 5 — винайдення друкарського верстату, 6 — національно-визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького, 7 — утворення Європейського Союзу,
 - 8 — проголошення незалежності України

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й підготуйте розповідь про зображені пам'ятки. Чому ці споруди важливі для збереження історичної пам'яті?

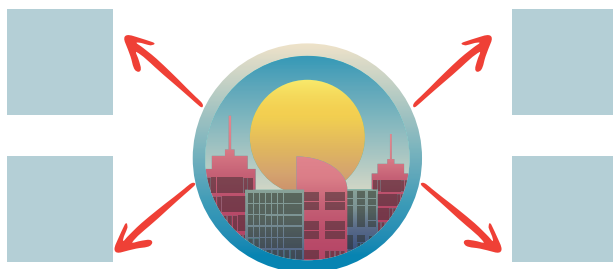
Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» на о. Хортиця
(м. Запоріжжя, сучасне фото)

Палац кримського хана в м. Бахчисарай
(АР Крим, сучасне фото)

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії рідного міста/села. Наведіть один-два приклади місць/споруд у вашому населеному пункті, які, на вашу думку, зберігають пам'ять про минуле. За допомогою вчителя/вчительки започаткуйте творчий проєкт «Історія довкола мене: історичні пам'ятки мого міста/села». Для оформлення проєкту пропонуємо скористатися методом іконографіки. Створіть за поданим зразком свою і заповніть її: додайте ілюстрації місць/споруд свого населеного пункту.

РОЗДІЛ 1. ЯК ПІЗНАЮТЬ ІСТОРІЮ

§ 2 ВІДЛІК ЧАСУ В ІСТОРІЇ

Поміркуйте, що таке «час». Які обставини спонукали людину вимірювати час? Як здійснюється відлік часу?

1. ОДИНИЦІ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ

Як ви вже знаєте, історія досліджує минуле, а отже, вона *тісно пов'язана із часом*. Історія дає відповіді на чималу кількість запитань. Одне з них — «Коли»? Дослідники встановлюють, коли відбувалися війни, будували піраміди або вперше людина полетіла у космос. Для того щоб зрозуміти, як давно відбувалися історичні події, слід ознайомитися із способами вимірювання часу.

?

Поміркуймо!

Як ви вважаєте, чи змінилося упродовж історії уявлення людини про час? Як час впливає на розвиток суспільства?

1. Розгляньте годинники. Спробуйте визначити їхні види й упорядкувати їх від найдавнішого до сучасного.
2. У який спосіб люди рахували час за давніми годинниками?

* Хвилинка у цікавинку

В Україні поблизу м. Донецьк археологи знайшли стародавній сонячний годинник, створений приблизно в XIII ст. до н. е. Годинник висічений на великому камені, який найвірогідніше встановлювався горизонтально. Посередині умовного «циферблату» ставилася жердина, яка відбивала тінь. Цей пристрій вимірював час пів годинами — така градація трапляється рідко. Схожий годинник знайшли під час розкопок у Долині царів у Єгипті.

Годинник, знайдений біля м. Донецьк (Україна, сучасне фото)

Потреба у вимірюванні часу виникла у людей давно. Спочатку люди орієнтувалися в часі, спостерігаючи за змінами дня і ночі, пір року. Ці природні явища згодом стали основою для створення **одиниць вимірювання часу** та календарних систем. Спостереження за природними явищами та математичні обчислення сприяли становленню хронології — науки, яка вивчає послідовність подій у часі — у давніх Вавилоні, Єгипті, Греції та Римі, а згодом її поширенню у всіх країнах світу.

Діємо: практична хвилинка

Ознайомтеся з одиницями вимірювання часу в історії. За допомогою вчителя/вчительки визначте, у якому році/столітті/тисячолітті ми живемо?

Одиниці вимірювання часу в історії

Доба — це час, протягом якого Земля обертається навколо своєї вісі. Тобто проходить день і ніч. Доба триває рівно 24 години.

Рік — це проміжок часу, що дорівнює приблизному оберту Землі навколо Сонця. Рік має 12 календарних місяців і зазвичай триває 365 днів.

Століття — це проміжок часу, що дорівнює 100 рокам. Нульового століття не існує.

Тисячоліття — це проміжок часу, що дорівнює 1000 рокам.

2. КАЛЕНДАР І КАЛЕНДАРНІ СИСТЕМИ

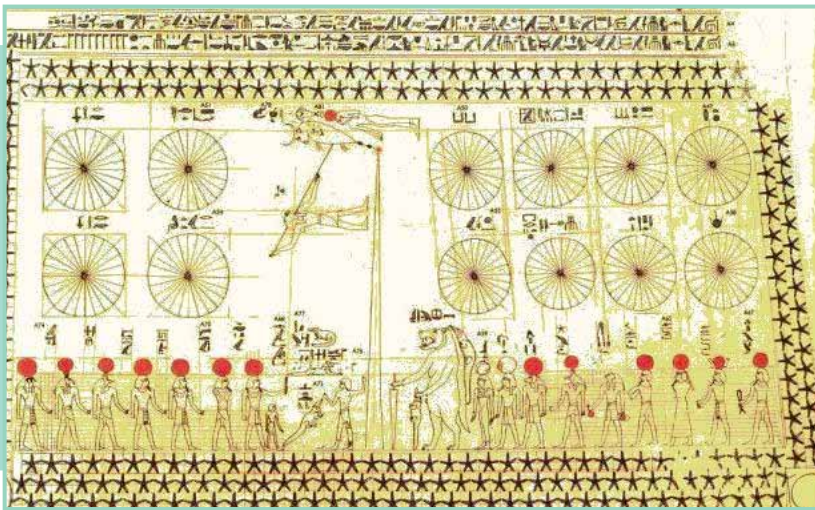
Для зручності орієнтування в часі, люди винайшли **календар** — спеціальну систему відліку днів і місяців, що дає змогу визначати час подій. Розрізняють сонячні й місячні календарі. Стародавні календарі мали певні неточності, тому з часом зазнавали змін.

Варто запам'ятати!

Календар — система відліку часу, упорядкована за роками, місяцями і днями. Перші такі системи були засновані на знаннях про періодичність рухів небесних світил.

Календарні системи — звичні для різних народів і культур світу системи відліку часу.

Вважається, що перший календар винайшли у Давньому Єгипті. За цим календарем рік дорівнював 365 днів, складався з 12 відрізків (місяців) по 30 днів у кожному. На українських землях у давнину використовували календар, що мав 13 місяців, а календарний рік розпочинався 1 березня, а не 1 січня.

Єгипетський календар, знайдений у похованні Сененмута — давньоєгипетського архітектора XV ст. до н. е.

1. Розгляньте календар. Про який рівень наукових знань давніх єгиптян він свідчить?
2. Поміркуйте, навіщо давнім єгиптянам був потрібен точний підрахунок часу.

У різні часи та в різних народів календар мав певні відмінності й особливості. Давні кочові народи створили **місячний календар**, в основу якого було покладено фази місячного циклу. Коли люди перейшли до осілого способу життя та почали займатися землеробством, їм довелося шукати способи правильно визначати періоди сівби, жнив, збору врожаю. Так з'явився **сонячний календар**.

В Ізраїлі досі використовують **юдейський календар** (він водночас є світським і релігійним), за яким літочислення ведеться від дня створення Всесвіту. Наприклад, 2022 р. за юдейським календарем це — 5783 р.

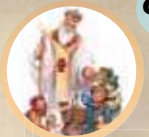
У Китаї, Японії, Кореї, Камбоджі, В'єтнамі й інших країнах Азії використовують **східний (китайський) календар**. У китайському календарі роки мають назви і повторюються кожні 60 років.

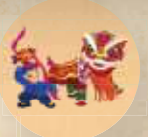
У мусульман діє місячний календар, за яким рік на 10-11 днів коротший, а відлік часу розпочинається з 622 р. — дати, пов'язаної із життям пророка Мухаммада.

Діємо: практична хвилинка

Зіграйте в історичне лото. Встановіть, до яких календарних систем/країн належать згадані свята, увідповідніть їх з поданими ілюстраціями.

Китайський Новий Рік	Україна	Юліанський календар
Єврейське свято «Пурім»		Юдейський календар
Католицьке Різдво		Китайський календар
Свято Миколая		Григоріанський календар
	Китай	
	Ізраїль	
	Франція	

Сьогодні є дві основні **календарні системи** — це Юліанський і Григоріанський календарі. **Юліанський календар** був одним з перших офіційних календарів, прийнятих ба-

гатьма народами. Його створили у Давньому Римі більш як 2 000 років тому, щоб подолати «відставання» у часі місячного року, який був коротшим за сонячний. Узгодивши їхню тривалість, римляни отримали приблизну протяжність року — $365 \frac{1}{4}$ доби. Давньоримський правитель Гай Юлій Цезар провів остаточну реформу римського календаря, завдяки чому він дістав назву Юліанський.

?

Поміркуймо!

При дворі римського імператора Гая Юлія Цезаря служив грецький астроном і математик на ім'я Созиген. Саме він запропонував імператору провести календарну реформу та розробив Юліанський календар. За основу Созиген взяв єгипетський сонячний календар (замість місячного) і додав до нього так званий високосний рік (у цьому році не 365, а 366 днів).

Поміркуйте, чому саме астроном і математик Созиген став розробником реформи календарної системи в Римі. Які знання знадобилися вченому, щоб створити календар?

Григоріанський календар з'явився у 1582 р. зусиллями Папи Римського Григорія XIII (звідси і назва). Юліанський календар було реформовано (змінено) з урахуванням різниці у 13 днів, що набігла за період існування Юліанського календаря. Григоріанський календар першими впровадили Італія, Іспанія, Португалія та Польща. Саме цим календарем ми користуємося сьогодні.

Поштова марка
Німеччини
до 400-річчя введення
григоріанського
календаря (1982 р.)

Історичні подробиці

В Україні Григоріанський календар був упроваджений 25 (12) лютого 1918 р. Тоді Центральна Рада затвердила «Закон про заведення на Україні числення часу по новому стилю і перевод годинників на середньоєвропейський час». Так, 15 лютого перетворилося на 1 березня, а годинник перевели на 1 год. 8 хв назад.

Обчисліть, скільки років минуло від появи Григоріанського календаря до часу впровадження його в Україні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Установіть відповідність між подіями й місцями, з якими вони пов'язані.

1 Поява першого календаря

А Рим

2 Упровадження календаря
Гаєм Юлієм Цезарем

Б Єгипет

3 Використання східного
календаря

В Ізраїль

4 Використання
юдейського календаря

Г Китай

II. Обговоріть у групі

1. Об'єднайтеся у дві групи. Спробуйте зобразити у вигляді малюнка поняття «час». Представте роботи своїх груп та обговоріть їх у класі. Висловіть власне судження про роль часу в житті людини.

2. **Кросворд навпаки.** Сформулюйте до кожного слова кросворда запитання і запропонуйте однокласникам дати на них відповідь.

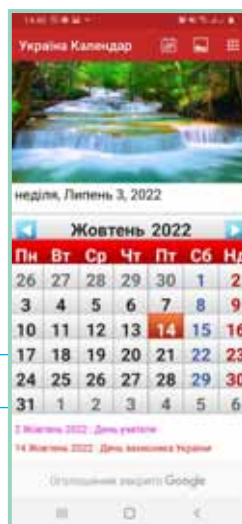
3. **Календарні дати.** Напевно, ви помічали, що однакове число місяця (наприклад, 1 вересня) щороку настає у різні дні тижня. Поміркуйте, чому так відбувається? Об'єднайтеся в команди, визначте перелік календарних дат і запропонуйте іншій команді з'ясувати, на які дні тижня вони припадали в різні роки. Для цього скористайтеся календарем у ваших гаджетах.

Скриншот мобільного застосунку
«Україна. Календар»

III. Мислю творчо

Започаткуйте мініпроект «Календарні системи різних народів світу». За допомогою додаткових джерел інформації створіть постер або презентацію свого проекту.

§ 3 ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ

Із яких періодів складається історія? Які явища або події визначали історичні періоди? У чому особливість кожного з них?

1. ЯК ВИЗНАЧАЮТЬ ІСТОРИЧНІ ПЕРІОДИ ЧИ ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ? (КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ЕПОХИ)

Упродовж всього історичного розвитку життя людей змінювалося. За первісних часів люди навчилися використовувати вогонь, згодом — обробляти землю і приручили тварин, так виникло землеробство і скотарство, пізніше почали будувати фортеці й міста, а далі — конструювати літаки, космічні ракети, комп'ютери. Тобто *історія в різні часи мала свої особливості, свій рівень розвитку людини та всього суспільства*.

Для зручності вчені розділили історію людства на періоди. Виникла **періодизація історії** — загальноприйнятий поділ всієї історії людства на певні проміжки часу, з урахуванням особливостей кожного етапу (періоду).

Поміркуймо!

Як ви вважаєте, навіщо історію поділили на певні періоди? Поміркуйте, чи мають різні країни, народи власну періодизацію своєї історії.

Періодизація історії тісно пов'язана з історичним часом й осмисленням його змісту. Щоб виокремити кожний період, дослідники зазвичай відштовхуються від конкретних **історичних дат**. Наприклад, на думку вчених, найдавніший період в історії людства тривав від часу появи первісних людей на Землі (близько 2 — 2,5 млн років до н. е.) до утворення держави Давній Єгипет (близько 3 000 р. до н. е.).

Варто запам'ятати!

Історична періодизація — поділ історії на певні періоди, що є історичними етапами суспільного або культурного розвитку країн і народів та характеризуються визначними подіями, явищами або процесами.

Історична дата — точний календарний час історичної події.

Критеріями для виокремлення історичних періодів також можуть бути різноманітні явища, форми господарювання, мислення, ідеології тощо. Обраний для періодизації критерій має відображати особливості історичного періоду, розкривати його зміст.

Розгляньте періодизацію давньої (первісної) історії людства. Які критерії, на вашу думку, було обрано для її створення?

ПАЛЕОЛІТ

(давній кам'яний вік)
бл. 2 млн – 10 тис. років тому

МЕЗОЛІТ

(середній кам'яний вік)
10 тис. до н. е. – 7 тис. до н. е.

НЕОЛІТ

(новий кам'яний вік)
7 тис. до н. е. – 4 тис. до н. е.

ЕНЕОЛІТ

(мідно-кам'яний вік)
4 тис. до н. е. – 3 тис. до н. е.

ПЕРІОД БРОНЗИ

поч. 2 тис. до н. е. – 1 тис. до н. е.

ПЕРІОД ЗАЛІЗА

1 тис. до н. е. – бл. 340 р. н. е.

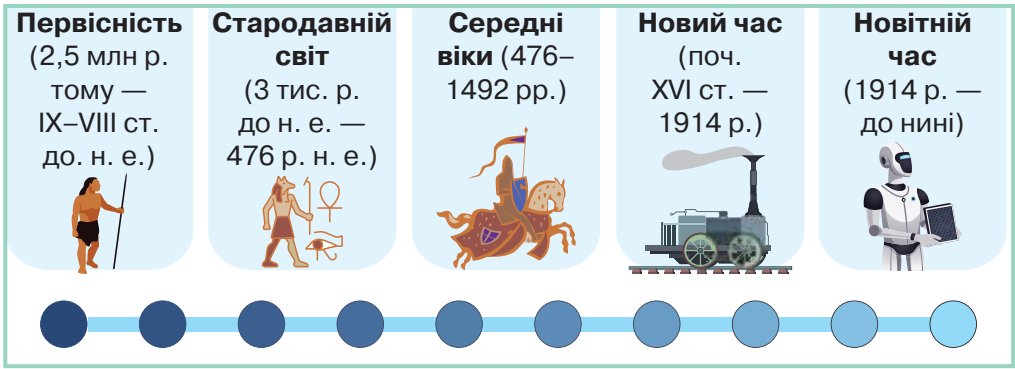

2. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Онлайн-вправа
«Періодизація історії»
cutt.ly/vK7idrC

Ми вже з'ясували, що історія України є частиною загальноєвропейської та світової історії. Тому й *періодизація всієї історії людства та історії України має спільні риси*. Науковці розділили світову історію на чотири великі періоди: Стародавній світ, Середньовіччя, Нова історія (Ранній Новий час і Новий час) і Новітня історія.

1. Поміркуйте, чому історію людства поділяють саме на такі періоди.
2. Висловіть припущення, які події стали визначальними в історії кожного з періодів.

Діємо: практична хвилинка

За допомогою хмаринки слів і вчителя/вчительки усно виправте помилки у вправі «Періодизація всесвітньої історії». Доповніть її іншими історичними подіями.

Вправа «Періодизація всесвітньої історії»

Історичний період	Часові (хронологічні) межі періоду	Події
Первісність	Поява людини — 3 тис. р. до н. е.	Перша і Друга світові війни, утворення незалежних держав
Стародавній світ	1914 р. — сьогодні	Великі географічні відкриття, церковна реформація, формування абсолютних монархій, індустріальна революція
Середні віки	476–1492 рр.	Поява первісних людей, виникнення землеробства та скотарства, Велике переселення народів
Новий час	1492–1914 рр.	Поява держави в Єгипті, існування цивілізацій у Греції та Римі, падіння Західної Римської імперії
Новітній час	3 тис. р. до н. е. — 476 р. н. е.	Поява перших держав у Європі, феодальне суспільство, рицарство

Упорядкувати історію України вперше спробував відомий український історик Михайло Грушевський. Схему, яку розробив М. Грушевський, згодом доповнили та змінили. Сьогодні найбільш відомою є періодизація, що поділяє всю історію України (за зразком всесвітньої історії) на чотири періоди. **В основу такої періодизації покладено хронологічний принцип.**

Історичний період	Події
Стародавня історія України (близько 1 млн років тому — V ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Поява первісних людей на теренах України; • Велике розселення слов'ян; • Виникнення перших слов'янських державних утворень
Середньовічна історія України (V–XV ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Заснування міста Києва; • Утворення Давньоруської держави; • Завоювання українських земель іноземними державами
Історія України Нового часу (XV–XIX ст.)	<ul style="list-style-type: none"> • Становлення і розвиток на українських землях Козацької держави; • Вхідження українських земель до складу Російської та Австрійської імперій
Новітня історія України (XX ст. і до сьогодення)	<ul style="list-style-type: none"> • Українські землі в роки Першої й Другої світових війн; • Вхідження України до складу СРСР; • Період незалежності

Водночас досить популярною є **періодизація, яка ґрунтується на етапах формування української державності.**

Козаки
(XVI–XVIII ст.)

Браслети з бивня
мамонта (с. Мізин)

Кріпаки
(XVIII–XIX ст.)

Мітинг у день
проголошення
незалежності України
(м. Київ, 24 серпня
1991 р.)

Хрещення
України-Русі
(988 р.)

Пересопницьке
Євангеліє
(1556–1561 рр.)

Розгляньте подані ілюстрації та підписи до них. Установіть, до яких періодів історії України вони належать.

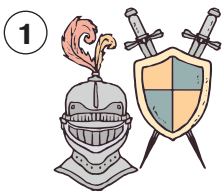
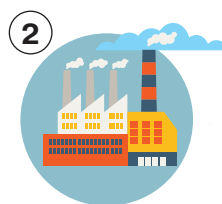
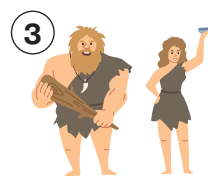
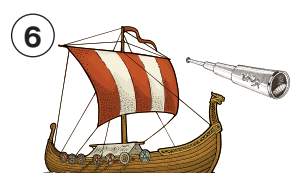
Діємо: практична хвилинка

1. Користуючись матеріалами параграфа, заповніть таблицю «Періодизація історії України» (шаблон таблиці подано в QR-коді).

2. Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, які історичні періоди вони ілюструють. Запропонуйте свої ілюстрації-«іконки» для характеристики основних історичних періодів.

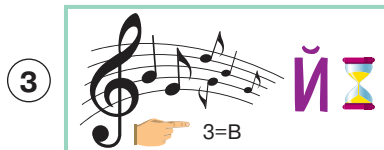
Таблиця
«Періодизація історії»
cutt.ly/7K7iVhu

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «Історична періодизація», «історична дата».
2. Назвіть основні події історичних періодів: Первісність, Стародавні часи, Середні віки, Нова історія, Новітня історія.
3. Розгадайте ребуси. Назвіть зашифровані періоди історії України. Розташуйте їх у хронологічній послідовності.

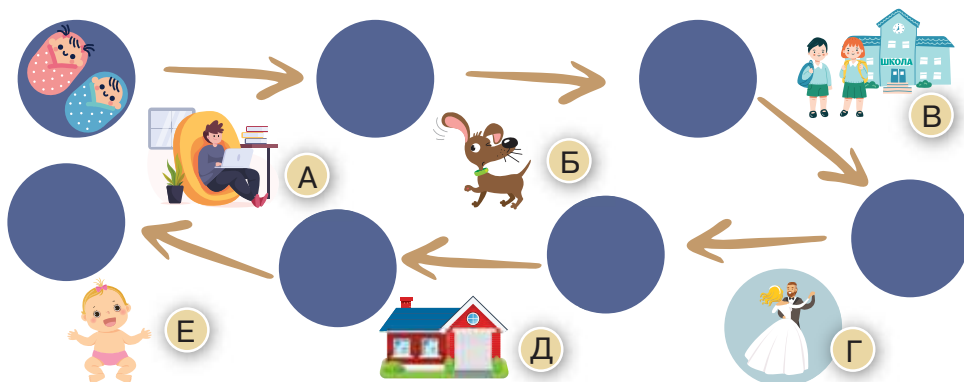

II. Обговоріть у групі

1. Об'єднайтеся у команди. Познайтеся, пропонуючи командам впізнати історичний період, називаючи історичні події, які вони представляють.
2. Зіставте періодизацію всесвітньої історії та історії України. Порівняйте події, які відбувалися в Україні та світі. Встановіть спільне і відмінне.

III. Мислю творчо

1. Уявіть себе дослідником/дослідницею, що вивчає історію своєї родини. Запропонуйте періодизацію вашої «сімейної історії» за різними критеріями.
2. За схемою спробуйте розповісти історію уявної сім'ї. Доповніть схему іншими подіями.

§ 4 ЯК РАХУЮТЬ ЧАС ІСТОРИКИ

Пригадайте, як люди визначали час в давнину. Які одиниці вимірювання часу використовували люди упродовж історії? Як ви використовуєте свої знання про час у повсякденному житті?

1. КАЛЕНДАРНИЙ ЧАС

Чим відрізняються сонячний і місячний календарі? Який з них було взято за основу для Григоріанського календаря?

Потреба вимірювати час з'явилася в людей ще в давнину. Як ви вже знаєте, люди вимірювали час, орієнтуючись за днями або за рухом небесних тіл (наприклад, Місяця, Сонця), спостерігали за змінами пір року. Поступово сформувалася спеціальна система лічби, в основі якої лежить поділ на певні періоди: дні, тижні, місяці, роки. Така система називається **календарним часом**.

В основі календарів завжди була покладена діяльність людини, звичаї та традиції. Про це, зокрема, свідчать назви місяців. Наприклад, українська назва місяця серпня утворена від слова «серп», що позначає знаряддя праці, яким жали зернові. Польська назва жовтня *październik* (пажджернік) походить від слова *paździerze* (пажджеже) — *костриця* (частина стебла прядильних рослин). Адже саме в цей період люди м'яли й тіпали льон (від волокон відділяли кострицю).

Варто запам'ятати!

Календарний час — спеціальна система лічби, в основі якої лежить поділ на певні періоди.

Ще задовго до прийняття християнства слов'яни розробили систему календарного часу, в основу якого було покладено місячні фази. Крім того, існував так званий «**народний календар**» — певна традиційна система відзначення народних свят й урочистостей, що відбувалися протягом року в певний період. Існувало чимало ритуалів та обрядів, яких дотримувалися під час свят наші пращури.

Український народний календар

Зима

19 грудня — Святого Миколая

7 січня — Різдво

14 січня — Святого Василя

19 січня — Водохреще

Літо

червень — Свята Трійця

7 липня — Івана Купала

19 серпня — Яблучний Спас

кінець серпня — Обжинки

Весна

14 березня — День Явдохи

квітень — Великдень

13 травня — Теплоного Якова

Осінь

11 вересня — Головосіка

27 вересня — Здвиження

14 жовтня — Покрова

1. Ознайомтеся з українським народним календарем. Які свята, згадані в ньому, вам відомі?
2. Доповніть цей календар іншими народними святами (скористайтесь додатковими джерелами інформації).
3. Поміркуйте, з чим пов'язана святково-обрядова система упорядкування часу в українському народному календарі.

Також із давнини до нас прийшов семиденний тиждень. Традиція ділити тиждень на сім днів бере свій початок у Давньому Вавилоні, де число 7 мало магічне значення і вважалося священним. У багатьох народів дні тижня носять назви планет або пов'язані з їхніми порядковими номерами й релігійними звичаями.

Факт чи фейк?

Філологиня Ганна Черкаська про назви днів тижня

Колись жили семеро братів — днів. По неділі народився понеділок. Він був важким днем. Вівторок був легким і щасливим. У середу їли пісні страви. У четвер прали. У п'ятницю піст тримали. У суботу працювали. У неділю відпочивали.

Чи є подана інформація історичним фактом?

Діємо: практична хвилинка

Опрацюйте таблицю з назвами днів тижня різними мовами (с. 21). Чи є серед назв такі, які мають спільне чи подібне звучання? Як ви вважаєте, із чим це може бути пов'язано?

ДНІ ТИЖНЯ						
Українською мовою						
Понеділок (по неділі)	Вівторок (другий)	Середа (по се- редині)	Четвер (четвер- тий)	П'ятниця (п'ята)	Субота (шоста)	Неділя (сьома)
Чеською мовою						
Pondělí [Понделі] (по неділі)	Úterý [Утері] (другий)	Středa [Стршеда] (по се- редині)	Čtvrtek [Чтвртек] (четвер- тий)	Pátek [Патек] (п'ята)	Sobota [Собота] (шоста)	Neděle [Неделі] (сьома)
Французькою мовою						
Lundi [Ланді] («день Місяця»)	Mardi [Марді] («день Марса»)	Mercredi [Меркреді] («день Меркурія»)	Jeudi [Жюді] («день Юпітера»)	Vendredi [Вандреді] («день Венери»)	Samedi [Самеді] («день шабат»)	Dimanche [Діманш] («день Господа»)
Італійською мовою						
Lunedì [Люнеді] («день Місяця»)	Martedì [Мартеді] («день Марса»)	Mercoledì [Мерко- леді] («день Меркурія»)	Giovedì [Джоведі] («день Юпітера»)	Venerdì [Венерді] («день Венери»)	Sabato [сабат] («день шабат»)	Domenica [Доме- ніка] («день Господа»)
Англійською мовою						
Monday [Мондей] («день Місяця»)	Tuesday [Тьюсдей] («день Марса»)	Wednesday [Венсдей] («день Меркурія»)	Thursday [Терсдей] («день Юпітера»)	Friday [Фрайдей] («день Венери»)	Saturday [Сатур- дей] («день шабат»)	Sunday [Сандей] («день Господа»)
Індійською мовою гінді						
Somvaar [Сомвар] («день Місяця»)	Mangalvaar [Мангалвар] («день Марса»)	Budhvaar [Будхвар] («день Меркурія»)	Guruvaar [Гурувар] («день Юпітера»)	Shukravaar [Шукравар] («день Венери»)	Shanivaar [Шанівар] («день шабат»)	Ravivaar [Равівар] («день Господа»)

2. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС

Усі події та процеси, які відбувалися у минулому, також пов'язані між собою певними причинно-наслідковими зв'язками та мають часові характеристики. Кожна людина розуміє, що існує минуле, сучасне і майбутнє, тобто певні види часових проміжків, які мають свої особливості.

Варто запам'ятати!

Історичний час — це часова характеристика історії людства, хронологія людської діяльності.

» Розгляньте ілюстрації. Визначте, які з них належать до минулого, які — до сучасного, а які — до майбутнього. Що дало змогу вам зробити такі висновки? »

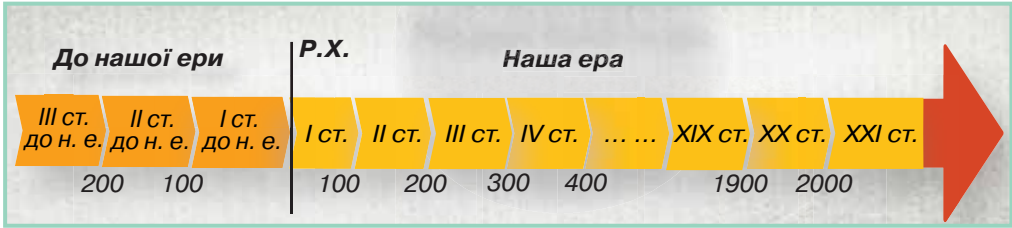
Відлік історичного часу народи ведуть неоднаково, тому що вони по-різному уявляють «початок» своєї історії. **Кожний народ розпочинає відлік часу від події, найважливішої для нього.** Так, давні римляни обчислювали роки з моменту заснування свого головного міста — Рима. Юдеї ведуть відлік історичного часу з дня створення світу. Мусульмани відправною точкою вважають подію, коли їхній релігійний пророк Мухаммад перебрався з міста Мекки до міста Медини. Християни обрали початком відліку часу момент народження Ісуса Христа.

Народження Ісуса вважається в історії початком **нової ери (н. е.)**, тобто нової віхи в розвитку людства. Все, що було до цього, відповідно, відбувалося **до нашої ери (до н. е.)**. Відлік часу до нашої ери ведеться також від Різдва Христового, але у зворотному порядку. Таким чином 5 р. до н. е. був раніше ніж 3 р. н. е., а 50 р. до н. е. — раніше, ніж 10 р. н. е. Так

виникло **літочислення** — система підрахунку часу у великих проміжках.

Для того щоб краще уявити послідовність історичних подій у часі, історики використовують схему, яку називають **«шкалою часу»**. На ній послідовно позначають роки, століття і тисячоліття.

Шкала часу

Варто запам'ятати!

Літочислення — система визначення часу за роками від умовно обраного історичного моменту.

Літочислення	Відлік часу	Початок відліку	Який рік станом на 2022 р.
Візантійське	Від створення світу	5508 рік до н. е.	7530 р.
Юдейське	Від створення світу	3761 рік до н. е.	5783 р.
Давньогрецьке	З моменту перших Олімпійських ігор	776 рік до н. е.	2798 р.
Християнське	Від народження Ісуса Христа	—	2022 р.
Мусульманське	Від моменту переселення пророка Мухаммада	662 р.	1360 р.

Користуючись таблицею, визначте, який рік буде через п'ять та п'ятсот років за різними системами літочислення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

- Кросворд навпаки.** Складіть запитання до кожного слова в кросворді.
- Які свята покладені в основу українського народного календаря?
- Назвіть події, що лежали в основі літочислення давніх римлян, юдеїв, мусульман, християн.

Хронологічні задачі
онлайн
cutt.ly/bK7uGMY

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою слів хмаринок складіть короткі повідомлення про календарний та історичний час.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії. За допомогою таблиці на с. 29 визначте дату поданих історичних подій за різними системами літочислення: **а)** початок Другої світової війни (1939 р.), **б)** проголошення незалежності України (1991 р.), **в)** рік народження Тараса Шевченка (1814 р.).

§ 5 ХРОНОЛОГІЯ — НАУКА ПРО ЧАС. ЩО НАЗИВАЮТЬ ПЛИННІСТЮ ЧАСУ

Пригадайте, як пов'язані історія і час? Як людина сприймає час протягом свого життя? У який спосіб люди вимірюють час?

1. ХРОНОЛОГІЯ ЯК НАУКА

Дослідження минулого — складний і відповідальний процес, адже історія людства насичена подіями, які відбувалися в часі і просторі й розміщені в певній послідовності. Для того щоб допомогти історикам встановити правильний (точний) час історичних подій, існує спеціальна наука — **хронологія**.

Варто запам'ятати!

Хронологія (від грец. chronos (хронос) — час і logos (логос) — наука) — наука, яка вивчає послідовність подій у часі.

Хронологія *вивчає системи літочислення*, історію виникнення різних систем вимірювання часу, *допомагає уточнювати й перевіряти історичні дати*. Тому хронологію також вважають *спеціальною історичною дисципліною*.

Саме хронологія показує, що *історичний час — незворотний і є частиною плинності, яка має точку відліку*. Здавна вчені-астрономи намагалися обчислювати час. Ви вже знаєте, що основою відліку були три прості одиниці: доба, місяць і рік. Лічба часу велася в давній Ассирії, Вавилоні, Єгипті, Китаї, Греції, Римі. Із часом перед ученими поставали проблеми правильного датування історичних джерел, визначення дат історичних подій. Наприклад, українські землі в різні історичні періоди входили до складу держав, що користувалися неоднаковими календарями. А отже, встановлення правильних дат тих чи інших подій мало певні труднощі.

Одним з головних завдань хронології є *переведення на сучасне літочислення дат інших літочислень і календарів*. Наприклад, сьогодні ми зазвичай користуємося арабськими

цифрами, натомість століття і тисячоліття прийнято позначати *латинськими (римськими) цифрами*, які використовували в своїй системі літочислення давні римляни.

Цифри

I.....	1
II.....	2
III.....	3
IV.....	4
V.....	5
VI.....	6
VII.....	7
VIII.....	8
IX.....	9
X.....	10
L.....	50
C.....	100
D.....	500
M.....	1000

Приклади

XVIII.....	18
XXXI.....	31
XLVI.....	46
LXXV.....	75
XCII.....	92
IC.....	99
CCCII.....	302
CDXLI.....	441
ID.....	449
DCXCV.....	695
DCCIL.....	749
MCMIX.....	1909
MCMLXXXIV..	1984
MIM.....	1999

Ознайомтеся з таблицею римських і арабських цифр. Спробуйте записати римськими цифрами важливі для вашої родини дати.

Хвилинка на цікавинку

Хронологія дозволяє нам визначати послідовність подій у часі, різницю у роках і століттях. Чимало всесвітньовідомих наукових винаходів було розроблено українськими ученими. Розгляньте світлини та розташуйте їх у хронологічній послідовності.

Отже, в історії для позначення століть використовують римські цифри. А для позначення років — арабські. Третє століття записують так: III ст., а чотириста тридцять третій рік — 433 р. Визначаючи століття за роками, треба дотримуватися правила: якщо в чотиризначному числі після перших двох цифр стоять нулі, то перші дві цифри і будуть відповідати століттю: 1300 — тринадцяте століття (XIII ст.), 1200 — дванадцяте (XII ст.) і т. д. Так само з датами із трьох цифр — 800 р. — восьме століття, але 801 р. — вже дев'яте.

Варто запам'ятати!

Як визначити століття. Століття починається не з 1800, 1900 або 2000 року, а з наступного — 1801, 1901, 2001 року. Рік, який закінчується двома нулями належить ще до минулого століття. Таким чином 1900 р. — це останній рік дев'ятнадцятого століття (XIX ст.), а роки з 1901 по 2000 становлять двадцяте століття (XX ст.).

Римські цифри використовують не тільки в історії. Сьогодні ними можуть позначати цифри на циферблаті годинника, номери сторінок у книжках, частини імен правителів (наприклад, король Людовік VIII) тощо. Римські цифри використовують у музиці, обчислювальній техніці, аптекарській справі, навіть у фотографії. У багатьох європейських країнах римські цифри використовують для запису дат: місяць вказується римськими цифрами, а день — арабськими.

Годинник
на вежі Львівської ратуші

»» Чи зручно орієнтуватися за таким годинником? Який час вказують його стрілки? »»

Історичні подробиці

Система римського числення зазнала певних змін у XIX ст. Саме тоді виникла заборона на використання однієї й тієї самої цифри вчетверте. Натомість, у стародавніх текстах можна побачити варіанти IIII і VIII замість IV та IX. У старих книгах також зустрічаються випадки використання XIIII або IXXX замість XVIII.

Вітрина магазину з позначенням днів тижня римськими цифрами, м. Вільнюс — столиці Литви (сучасне фото)

Позначки міток заглиблення судна на кормі «Катті Сарк», побудованого в XIX ст. (нині судно-музей у Великій Британії)

- » 1. Поміркуйте, чому арабські цифри, які є простішими для запису і читання, повністю не витіснили римські цифри.
2. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайся, як і де ще в сучасному світі використовують римські цифри.

2. ПЛИННІСТЬ ЧАСУ В ІСТОРІЇ

Дати чітку відповідь на запитання «Що таке час?» складно. Адже час — це те, до чого не можна торкнутися, що не можна побачити або відчутти. **З точки зору історії, час незворотний і плинний.** Уже в середні віки люди почали розуміти **цінність часу**, швидкоплинність людського життя. Час намагалися пояснювати філософи й мудреці. Нині науковці єдині в думці, що **час рухається лише в одному напрямку**, можна рухатися вперед у часі, але не назад.

Постійність пам'яті (художник — Сальвадор Далі, 1931 р.)

- » 1. Подумайте, що саме хотів передати митець через свою картину. Яке ставлення до часу він демонструє?
2. Наведіть докази на користь думки про незворотність і плинність часу.

В історії всі події також поєднані в часі, мають свій початок і кінець, причину й наслідки. Все, що зараз відбувається, через секунду вже можна вважати минулим, адже воно залишається тільки в історії. Не дарма люди склали велику кількість приказок і прислів'їв про час та його цінність.

* **Хвилинка на цікавинку**

Як працює наш «внутрішній годинник»

Французький інженер і геолог Мішель Сіфр із дитинства обожнює печери. Він побував у сотнях з них, аж поки не вирішив провести експеримент: як без зовнішніх чинників людина сприймає час. У 1962 р. учений заховався у печері разом із книжками, їжею, провів навіть телефон, щоб повідомляти своїм колегам ззовні, коли прокидається, лягає спати та котра година була, на його думку, в той момент. Адже годинника Мішель Сіфр із собою в печеру не взяв навмисне. Експеримент завершився тоді, коли Мішель думав, що надворі 20 серпня, хоча виявилось, що насправді було 14 вересня. Збій становив три тижні. Ці результати показали, що сприйняття плинності часу збивається без зовнішньої інформації, адже у мозку людини немає зони, яка його контролює.

Наприкінці 1999 р. Мішель Сіфр повторив експеримент «поза часом» втретє, провівши під землею 20 тис. годин.

Мішель Сіфр
під час експерименту
у печері, 1962 р.

Поміркуймо!

Ознайомтеся із представленою інформацією. Наведіть приклади із власного життя, коли час тягнеться довго і коли навпаки — спливає миттєво. Чи впливають на сприйняття тривалості часу емоції?

Учені дослідили, що коли людина зустрічається із чимось новим або потребує більше часу для вивчення нової інформації, їй здається, що це триває доволі довго. Саме тому дорога в нове місце здається значно довшою, ніж дорога назад. Так само із улюбленою справою: коли ми захоплюємося нею — час пролітає, а щойно освоюємо щось нове — час уповільнюється.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «хронологія», «плинність часу».
2. Виконайте обчислення:
 - а) Запишіть у зошиті арабськими цифрами: VII, XIII, XIX, LIII, DCCIL.
 - б) Вкажіть, до якого століття належать роки: 236, 764, 1000, 1245, 1301, 1897.

3. Знайдіть і усно виправте помилки в історичному тексті:

«У MDCXXXVIII році народився король Людовік XIV. Цей правитель Франції увійшов в історію під прізвиськом «король — сонце». Людовік XIV уславився не тільки як політичний діяч, а і як заступник мистецтв і наук. Він вважається одним з найвідоміших і видатних правителів Франції 17 століття.».

Онлайн-вправа
«Хронологічні задачі»
cutt.ly/iK7i0Fp

II. Обговоріть у групі

1. Джейн Остін писав: «Людина, яка не знає, що їй робити зі своїм часом, безсоромно забирає чужий». Обговоріть в групі основну ідею цього висловлювання.
2. Прочитайте приказки про час. Поясніть їхній зміст з точки зору сучасної людини.
 - Відстанеш годиною — не здоженеш родиною.
 - На годину спізнишся — за рік не доженеш.
 - Час минає, а не вертає.
 - Вода пливе — роки йдуть.
 - Щасливі час не помічають

III. Мислю творчо

У середині XX ст. президент США Дуайт Ейзенхауер вигадав цікавий спосіб правильно розподіляти власний час. Політик розділив усі справи на чотири групи: «термінові», «нетермінові», «важливі», «неважливі».

Спираючись на «коробку Ейзенхауера» розплануйте свій час на тиждень. Презентуйте його своїм однокласникам.

	ТЕРМІНОВІ	НЕ ТЕРМІНОВІ
ВАЖЛИВІ	ЗРОБИТИ Зробити справу. Написати статтю, виступи.	ВИКОНАТИ Прокласти час на виконання. Вислати пропозиції, Переказати гроші, Дізнатися справу, Дізнатися справу.
НЕ ВАЖЛИВІ	ДЕЛЕГУВАТИ Усі справи, зробити це для нас. Призначити інтер'єр, Забронювати літак, Підготувати коментарі, Відповісти на листи медіа, Підготувати статтю.	ВИДАЛИТИ Видалити. Дізнатися, телевізор, Читати соціальні, Серйозно пошукати інформацію.

Важливі справи рідко бувають терміновими, а термінові рідко бувають важливими.

Дуайт Ейзенхауер.

§ 6 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ХРОНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Пригадайте, що вивчає хронологія? Коли та за яких обставин люди почали рахувати час? Які системи відліку часу вам відомі?

1. ХРОНОЛОГІЧНЕ ЛОТО

1. Розгляньте «картки» хронологічного лото. Уявно розмістіть їх на шкалі часу.

Політ у космос Леоніда
Каденюка (1997 р.)

Проголошення
незалежності України
(1991 р.)

Заснування
м. Києва (482 р.)

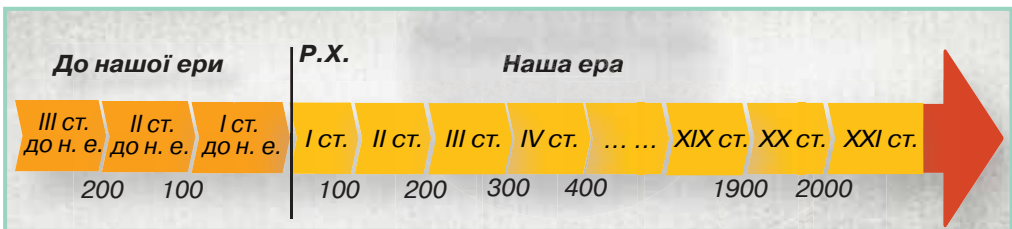
Перемога козаків
у битві під Жовтими
Водами (1648 р.)

Перше видання «Кобзаря»
Тараса Шевченка (1840 р.)

Хрещення
Русі-України
(988 р.)

2. ПЕРЕПЛУТАНІ ПОДІЇ

Усі події у тексті переплуталися. Відновіть їх правильну послідовність. Використовуючи історичні дати з тексту, заповніть у зошиті хронологічну таблицю.

Україна — незвичайна держава, що славиться солов'їною мовою, відомими діячами науки й культури, історичними

пам'ятками та прекрасною природою. Максимально схоже на оригінал видання було здійснене в Києві 1964 та 1974 рр. В 1934 р. в Парижі на конкурсі краси мов українська мова посіла третє місце після французької та перської. Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований у 1574 р. у Львові першодрукарем Іваном Федоровим. Спочатку він проєктувався для транспортування космічних кораблів. Наразі «Мрія» виконує комерційні вантажні перевезення. Перший політ «Мрія» здійснила у 1988 р. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. Українська мова є однією з найпоширеніших мов у світі (фахівці розрізняють близько 7000 мов) і за кількістю носіїв займає 26-те місце. До нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 р. Зберігається цей примірник в бібліотеці Гарвардського університету (США). Найстарішим навчальним закладом Східної Європи також вважається українська Києво-Могилянська академія, заснована 1615 р. Українці, а саме конструкторське бюро Антонова, розробили літак із найбільшою у світі вантажопідйомністю — Ан-225 «Мрія».

Дата	Подія
1615 р.	Заснування Києво-Могилянської академії

3. ХРОНОЛОГІЧНІ ЗАДАЧІ

Ознайомтеся із пам'яткою. Розв'яжіть хронологічні задачі.

ЯК РОЗВ'ЯЗУВАТИ ХРОНОЛОГІЧНІ ЗАДАЧІ

1. Уважно прочитайте умову задачі.
2. Накресліть у зошиті шкалу часу та позначте на ній зазначені в умові задачі історичні дати.
3. Здійсніть обчислення і запишіть відповідь.

Хронологічні задачі онлайн
cutt.ly/ELzaihnp

1. Український історик М. Грушевський народився у 1866 р. У якому році відзначали 150-річчя від дня його народження?

2. У 2019 р. виповнилося 530 років від появи першої писемної згадки про українських козаків. Коли ця згадка з'явилася?

3. У 1922 р. англійський археолог Г. Картер знайшов гробницю Тутанхамона. Скільки років недоторканою пролежала в саркофазі мумія фараона, якщо 18-літній Тутанхамон помер 1342 р. до н. е.? В якому році народився Тутанхамон?

4. За легендою, Стародавній Рим був заснований у 753 р. до н. е. Скільки років тому відбулася ця подія?

5. Перша світова війна розпочалася у 1914 р. і тривала п'ять років. У якому році закінчилася війна? Скільки років тому сталася ця подія?

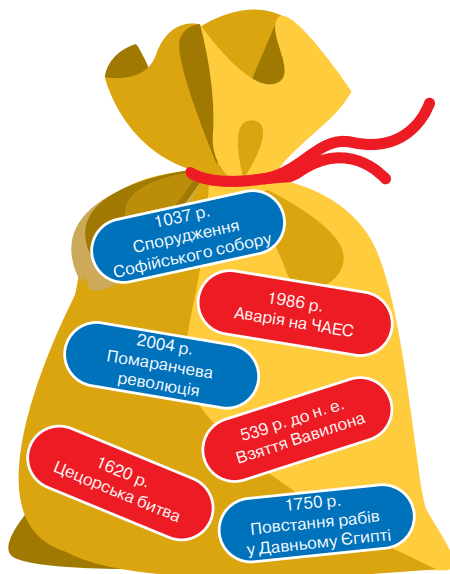
6. Скільки років минуло від початку володарювання князя Володимира (980 р.) до запровадження ним християнства як державної релігії в Київській державі (988 р.).

7. У 1632 р. було засновано Києво-Могилянську колегію. У якому році відзначатимуть 500-річчя від дня заснування Києво-Могилянської колегії?

8. У 2018 р. виповнилося 370 років від утворення Української козацької держави. У якому році було створено Українську козацьку державу?

4. «ІСТОРИЧНИЙ МІШЕЧОК»

Використовуючи дати, що наведені в «Історичному мішечку», складіть дві-три власні історичні задачі й запропонуйте їх розв'язати своїм однокласникам/однокласницям.

§ 7 ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР ЗЕМЛІ. ЯК НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ВПЛИВАЄ НА ЛЮДИНУ?

Пригадайте, із якими науками тісно пов'язана історія? Поміркуйте, яку роль у вивченні минулого відіграють карти? Що означає фраза «по-бачити минуле»?

1. ЩО МИ НАЗИВАЄМО ПРОСТОРОМ?

Будь-які подія, процес, явище існують в просторі та часі. Саме цим пояснюється тісний взаємозв'язок між двома самостійними науками: *історією* — наукою про минуле людства та *географією*, що вивчає поверхню Землі, природні умови, населення тощо. Тому розрізняють **історичний** і **географічний простір**.

Варто запам'ятати!

Історичний простір — місце, де відбувалися історичні події.

Географічний простір — земний простір, конкретна місцевість на карті.

2. КАРТИ ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ

Історичні події відбуваються не лише в конкретному часі, а й в певному місці. Ми пам'ятаємо, де й коли святкували власний день народження, куди планували поїхати на канікулах. Отже, історія має тісний зв'язок із хронологією та географією. Це дозволяє визначити, коли і де відбувалися події, відстежувати напрямки воєнних походів, шляхи експедицій мореплавців. Для відображення цих відомостей люди використовують **карти**.

Варто запам'ятати!

Карта — зменшене зображення земної поверхні, окремих частин світу, країн, міст.

Спочатку людина створювала карти тієї місцевості, де вона жила й займалася господарською діяльністю. Але такі карти були недосконалими й це значно ускладнювало орієнтацію на місцевості.

Згодом уявлення людини про світ розширювалися, відкривалися нові землі і континенти, люди навчилися точніше відтворювати місцевість, розробили систему умовних позначень для відображення географічних об'єктів та історичних подій на картах.

Сучасні карти учені поділяють на дві великі групи — **загальногеографічні** й **тематичні**. Загальногеографічні відображають основні елементи місцевості: рельєф, населені пункти, кордони, шляхи сполучення, річки, озера, моря і океани. До тематичних карт належать *політичні* (визначають сучасні держави та їхні кордони), *синоптичні* (спеціальні карти, на основі яких складають прогнози погоди), *історичні* (відображають історичні події та явища), *туристичні* (включають об'єкти архітектури й мистецтва, туристичні маршрути) та ін.

У минулому території держав не мали чітких меж. Орієнтирами слугували перехрестя торговельних шляхів, фортеці й вали. Кордони були умовною лінією, яку позначали на папері. Згодом вони набули офіційного значення. Так з'явилося поняття **державний кордон**.

Варто запам'ятати!

Державний кордон — лінія, що визначає межі держави.

* Хвилинка на цікавинку

Барле — селище із населенням близько 9 тис. осіб., розділене кордоном між Бельгією та Нідерландами. У 1998 р. офіційна комісія з державного кордону провела розмітку. Цікаво, що кордон проходить через квартали і навіть будинки. Мешканці Барле і гості упродовж дня перетинають кордон кілька разів.

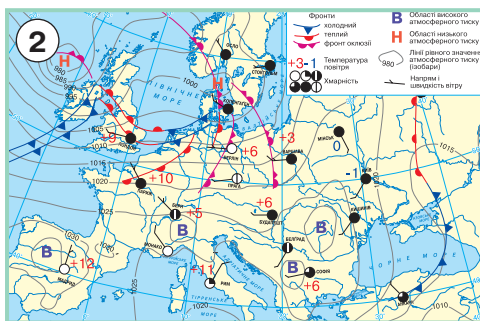

Поміркуймо!

Поясніть значення вислову письменника Рея Бредбері: «Наскільки люди люблять карти! А чому? Тому, що там, на них, можна доторкнутися рукою до півночі, півдня, сходу та заходу. Можна навіть здійснити уявну навколосвітню подорож, побачити світ, збагатити свої знання про минуле і сучасне».

Діємо: практична хвилинка

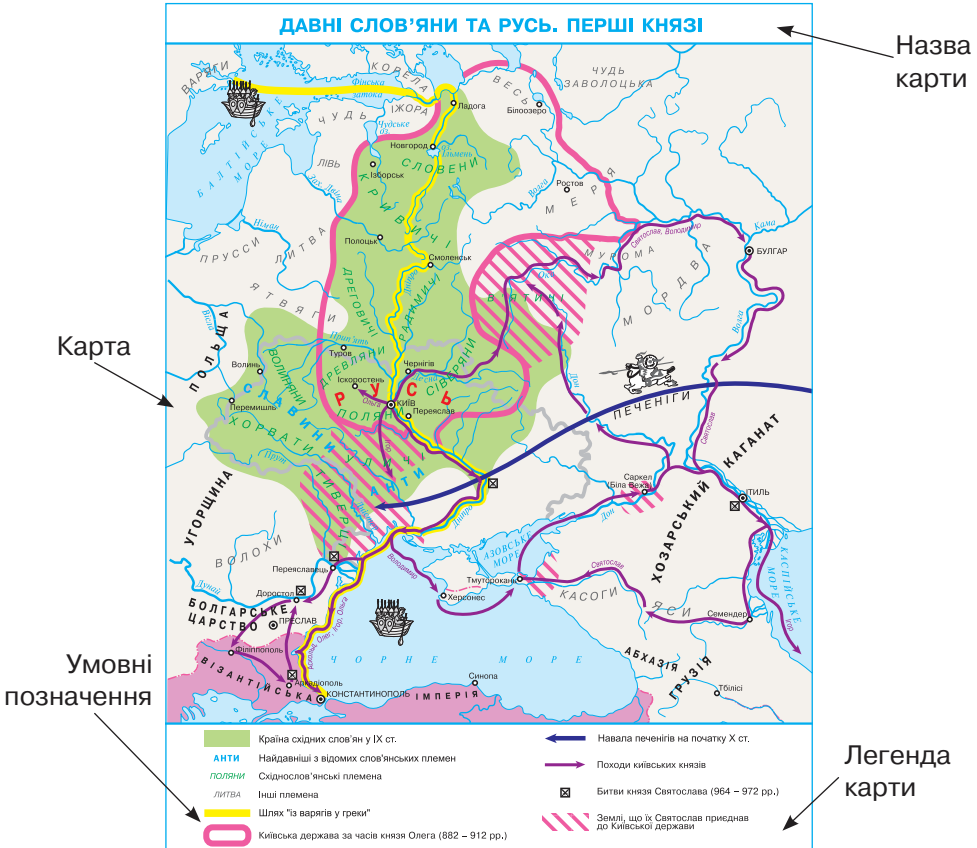
1. Розгляньте карти. Доберіть їм назву з переліку: «Країни Європи», «Карта віртуальної подорожі оперними театрами України», «Прогноз погоди», «Фізична карта України», «Похід царя Дарія I на скіфів», «Прапори й герби областей України».
2. Визначте, які з поданих карт належать до загальногеографічних, а які — до тематичних. Яку інформацію вони «повідомляють»?

3. ЯК «ЧИТАТИ» КАРТУ

Діємо: практична хвилинка

Уважно розгляньте карту. Назвіть її елементи. Складіть пам'ятку про особливості роботи з картою.

Назва карти «повідомляє», яким історичним подіям, періоду, явищам, процесам вона присвячена. **Легенда карти** «розшифровує» умовні позначення, використані на карті. Важливо уважно вивчити легенду та усі написи на карті, щоб «прочитати» інформацію, відображену на ній. Інколи на картах можуть міститися скорочення. Опрацювавши карту, можна доповнити навчальний матеріал, що розміщений у підручнику або іншому джерелі інформації.

Карти постійно оновлюються. Наприклад, на сучасній карті України останні зміни були внесені на підставі перейменування населених пунктів через політику **декомунізації**.

Декомунізація — процес позбавлення наслідків радянської комуністичної ідеології. Проявляється, зокрема, у зміні назв населених пунктів.

Діємо: практична хвилинка

Користуючись адміністративною картою України, доповніть речення.

1. Столицею України є місто _____. Воно розташовується у _____ частині нашої держави та межує з _____, _____, _____ областями України, а також Республікою _____.
2. На півдні України розташовуються _____, _____, _____ області, а також Автономна Республіка Крим. Наша держава має вихід до _____ та _____ морів.
3. Країнами-сусідами України є: _____, _____, _____, _____, _____.
4. Ми живемо в _____ області. Вона розташована на _____ України та межує з _____.

АДМІНІСТРАТИВНА КАРТА УКРАЇНИ

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: *карта, державний кордон, легенда карти*. Поясніть, як вони взаємопов'язані між собою.
2. Які існують види карт? У чому їхня особливість?
3. Що спільного й відмінного між географічним та історичним простором?
4. Користуючись картою «Україна в Європі», назвіть країни-сусіди сучасної України, визначте їхнє географічне положення відносно нашої держави.

УКРАЇНА В ЄВРОПІ

II. Обговоріть у групі

1. Як навколишнє середовище впливає на людину? У чому полягає взаємозв'язок між природою та простором?
2. Яку інформацію можна отримати, працюючи з історичною картою? Чи може вона замінити матеріал підручника?

III. Мислю творчо

Створіть карту вигаданої держави. Намалюйте її обриси (державні кордони), вкажіть столицю, адміністративний устрій (області, райони, громади тощо), з якими країнами межує, чи має вихід до моря або океану, які народи живуть на її території. Розробіть умовні позначення, оформіть легенду карти. Свою роботу презентуйте в класі.

§ 8–9 ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТІР ТА ІСТОРИЧНА КАРТА. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ КАРТИ УПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

Що ми називаємо географічним та історичним простором Землі? Що таке карта, з яких елементів вона складається? Які існують види карт та яке їхнє призначення?

1. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ УЯВЛЕННЯ ПРО ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТІР І КАРТУ?

Відображення історичного простору здійснюється графічно на **історичній карті**. Досліджуючи карту, ми отримуємо інформацію про історичні події та процеси, що відбувалися впродовж певного часу на конкретній місцевості.

Варто запам'ятати!

Історична карта — графічне зображення суспільних явищ, які відбувалися на конкретній місцевості впродовж певного часу.

Діємо: практична хвилинка

1. Прочитайте текст і визначте, чи однаковим було уявлення людей про навколишній світ у різні часи.
2. Зіставте вигляд карт.
3. Сформулюйте до тексту «сім магічних запитань».

Що?

Де?

Коли?

Чому?

Навіщо?

Які
передумови?

Які
наслідки?

Уявлення людей про простір і час виникли не одразу. Лише поступово розширюючи свої знання про світ, наші пращури навчилися закарбовувати інформацію. Перші карти, ймовірно, створювали на камені. Археологам вдалося відшукати їх у печері Ласко (сучасна Франція), Ель-Кастильйо в Іспанії, Кам'яна Могила в Україні. Наскельні карти допомагали розпізнати особливості ландшафту й рельєфу, встановити напрямки течії річок, відтворити господарське життя первіс-

них людей.

Карти в сучасному розумінні з'явилися орієнтовно у 7 тис. до н. е. На теренах сучасної Туреччини вчені проводили масштабну експедицію в поселенні Чатал-Гююк, де знайшли наскельний малюнок із планом поселення епохи нового кам'яного віку. За таким принципом укладали карти люди пізніх цивілізацій, зокрема — мінойської на острові Крит. Натомість, сучасні дослідження спростовують їхню цінність, адже науковці встановили чимало невідповідностей між графічним зображенням на них та результатами останніх археологічних досліджень.

Вигляд
Чатал-Гююка
після
археологічних
розкопок
в 1950–
1960-х роках
(сучасне
фото)

Найвідомішим документом, пов'язаним з римською картографією, вважається *Пейтингерова таблиця*. Це пергаментна копія давньої римської карти, створеної монахом із м. Кольмара в XII–XIII ст. На ній чітко простежуються напрямки римських доріг, зазначено міста імперії. Карта складається з 11 пергаментних аркушів завдовжки майже 7 м. Окрім Римської імперії, на ній можна побачити Індію, цивілізацію Близького Сходу і Китай. Нині Пейтингерова таблиця зберігається в Австрійській національній бібліотеці та входить до переліку визначних пам'яток світу ЮНЕСКО «Пам'яті світу».

У 1154 р. арабський географ Мухаммад аль-Ідрісі опублікував один з найперших атласів. Перевернута географічна

карта світу, створена ученим, була найточнішою серед інших середньовічних аналогів. Північ на ній розміщувалася знизу, а Африка — зверху. Відтворений на карті світ складався із семи частин.

Пейтингерова таблиця
(фрагмент пергаментної копії XII-XIII ст.; оригінал було створено в період між I ст. до н. е. та V ст. н. е.)

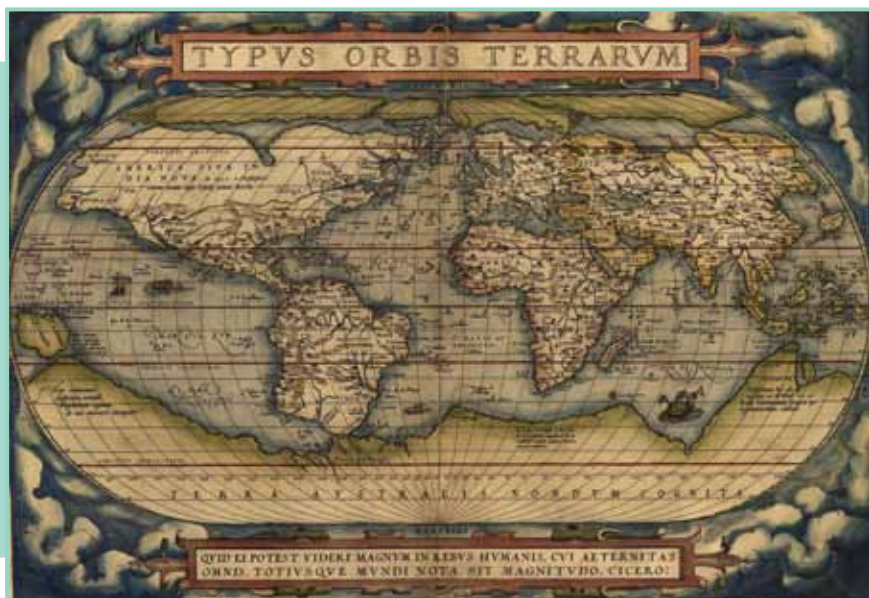
Карта Мухаммада аль-Ідрісі (копія XIV ст. на основі оригіналу 1154 р.)

* Хвилинка на цікавинку

На сучасних картах північ майже завжди розташовується зверху. Це пов'язано по-перше з тим, що при орієнтації по зірках, яка була основною для мандрівників давнини, найважливішу роль відігравала Полярна зірка, яка вказує на північ. По-друге, в античну епоху, коли західна цивілізація розвивалася на берегах Середземного моря, найкраще спочатку була вивчена його північна частина, і на картах того часу саме цю частину зображували вгорі. Але в Стародавньому Китаї у верхній частині карт розміщували Південь, а на старовинних арабських картах – Схід. Остаточно повсюдно восторжествувало зображення у верхній частині карт півночі після того, як в широке вживання увійшов компас, стрілка, якого завжди вказує на північ.

Інтерес до картографії зріс у середині XV ст. за епохи Великих географічних відкриттів. Після відкриття Христофором Колумбом Америки на картах з'явився новий континент для дослідження. Змістовною є карта світу Ортеліуса 1570 р. На ній з'явилися координати: широта та довгота, що давало змогу мореплавцям планувати маршрут експедиції на шляху до омріяних територій, континентів, країн.

Сучасна картографія активно розвивається завдяки технічним досягненням людства: можливість вивчати Землю дистанційно, здійснювати аерофотозйомку, запускати супутники, що дає змогу деталізувати наше уявлення про нашу планету. Активно поширюються різноманітні застосунки, якими ми користуємося в повсякденному житті.

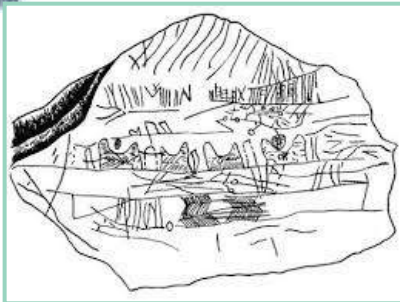
Карта світу Ортеліуса (створена в 1570 р.)

2. ЗЕМЛІ УКРАЇНИ НА ДАВНІХ КАРТАХ

Діємо: практична хвилинка

Простежте зміни в зображенні України на картах упродовж історії. Поміркуйте, чим вони були зумовлені. Як цю інформацію можна використати під час дослідження історії нашої країни?

Картографічні зображення українських земель з'явилися ще за первісних часів. Зокрема, цінною знахідкою є *карта*

Карта зі стоянки Межиріч
(первісні часи)

зі стоянки Межиріч на Черкащині. Карта вирізана на уламку бивня мамонта. На ній чітко простежується місцевість із річкою, рослинами та житлами. Це дає змогу сформувати уявлення про навколишній світ наших давніх пращурів. Нині ця унікальна знахідка експонується у Національному науково-природничому музеї Національної академії наук України.

Відомості про українські землі є на *старовинних рукописних картах*. Зокрема, на карті давньогрецького вченого Птолемея, яка була створена близько 150 р. до н. е. Вона дійшла до наших днів зі змінами, які вносили пізніше.

Карта Птолемея (близько 150 р. до н. е.)

Українські території від Дніпра на схід і на південь Чорного й Азовського морів вперше зображені на *морській навігаційній карті Чорного моря*, яку склав італійський учений Аньезе Баттіста в XVI ст. На ній позначено країни, які мали вихід до сучасних Азовського та Чорного морів, порти і населені пункти, що розташовані на землях сучасної України.

Навігаційна карта Чорного й Азовського морів Аньезе Баттісти (XVI ст.)

У XVII ст. французький інженер-картограф Гійом Левасер де Боплан уклав *першу детальну карту України*. Науковець лишив також цінні записи про український народ, його традиції та звичаї, особливості побуту та господарства. Вони увійшли до книжки «Опис України», виданої у Франції в 1651 р. У Києві у 2000 р. було випущено факсимільне (наближене до оригіналу) видання цієї карти.

Карта України Гійома Левасера де Боплана (XVII ст.)

3. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ НА ІСТОРИЧНИХ КАРТАХ

Територія сучасної України формувалася впродовж тривалого часу. За Середніх віків тут постала могутня Русь-Україна, а згодом — Галицько-Волинська держава (Королівство Руське). У середині XVII ст. під керівництвом гетьмана Богдана Хмельницького з'явилася козацька держава — Військо Запорозьке. На початку XX ст. на карті з'явилася Українська Народна Республіка.

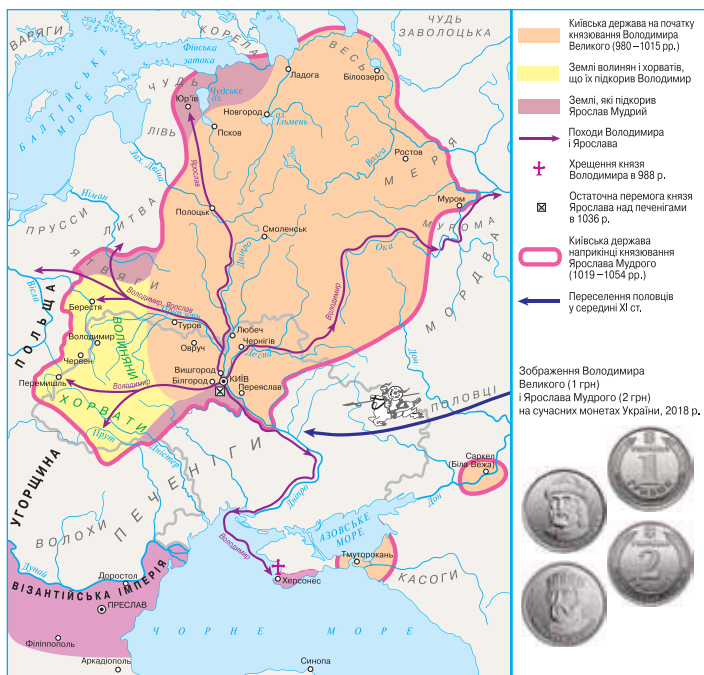
Сучасна Україна є однією із найбільших за площею країною Європи. Маючи вигідне географічне положення та перетини торговельних шляхів, Україна забезпечує країни Європи та світу продуктами харчування, корисними копалинами та іншими ресурсами.

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте історичні карти. Визначте ключові зміни, які відбувалися на українських землях упродовж різних часів. Складіть коротку розповідь про історичні процеси та явища, зображені на картах.

2. Опрацюйте легенди карт. Яку інформацію можна дізнатися, якщо вмієш «читати» карту?

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ЧАСІВ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО ТА ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНЬСЬКА ДЕРЖАВА. МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.
УКРАЇНЬСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА

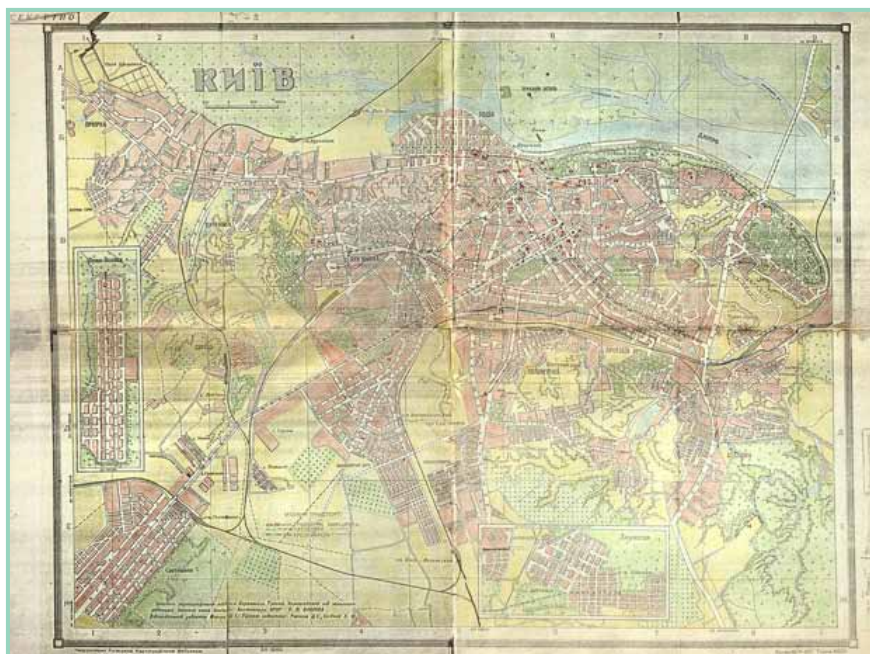
4. ІСТОРІЯ КИЄВА ЗА КАРТАМИ

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи. Розгляньте історичну карту і план Києва. Зіставте їх. Визначте територіальні зміни у плануванні та забудові міста.

Карта Києва 1400–1600 рр.
(реконструкція історика Миколи Закревського)

План Києва, 1947 р.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Розгадайте ребус. Яке поняття в ньому закодоване? Дайте визначення цього поняття.

2. Назвіть найвідоміші давні карти, на яких зображені землі сучасної України.
3. Назвіть найперші з відомих карт світу. Де вони були знайдені?
4. Яка інформація була відображена на Пейтингеровій таблиці та карті світу Ортеліуса?

II. Обговоріть у групі

1. Які обставини могли впливати на зміну кордонів українських земель упродовж історії?
2. Як змінювалися уявлення людини про світ? Чи відображалися ці зміни на картах?
3. Яку інформацію можна дізнатися, вивчаючи карту Мухаммада аль-Ідрісі?
4. Поміркуйте, що мав на увазі французький географ Жан-Жак Елізе, коли казав: «Історія є географією в часі, а географія — історією в часі»?

III. Мислю творчо

1. Оберіть у навчальному атласі історичну карту і складіть розповідь про зображені на ній події. Скористайтеся легендою. Знайдіть інформацію про ці події в інших джерелах і визначте, чи достатньо відомостей про них містить ця карта.

 Інформація з історичної карти	Інформація з інших джерел

2. Підготуйте презентацію про територіальні зміни вашого населеного пункту впродовж історії. Здійсніть віртуальну мандрівку своїм регіоном. Для цього скористайтеся Гугл-картою, заручіться підтримкою дорослих. Підготуйте розповідь про те, що нового/цікавого ви дізналися про свій регіон?

Гугл-карта
cutt.ly/UK7iTIM

§ 10 ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ

Яку інформацію можна дізнатися, працюючи з історичною картою? Пригадайте, з яких територіальних одиниць складається наша держава (скористайтесь картою на с. 42).

1. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Визначте головні відмінності між адміністративно-територіальним устроєм й історико-географічними регіонами України.

Ви вже знаєте особливості **адміністративно-територіального устрою** нашої держави. Україна складається з Автономної Республіки Крим, двох міст, що мають особливий статус (Київ і Севастополь) та 24-х областей. Територію України поділяють також на **історико-географічні регіони**. Вони створювалися під впливом різних чинників: історичних, етнічних, географічних, кліматичних. Згодом змінювалася чисельність населення історико-географічних регіонів, їхні назви та кордони. Кожний з регіонів має свою історію, звичаї і традиції, особливості повсякденного побуту й господарського життя.

Варто запам'ятати!

Адміністративно-територіальний устрій — поділ країни на окремі адміністративно-територіальні одиниці.

Історико-географічний регіон — територія, яка за історичною долею та особливостями господарської діяльності населення, культурою і традиціями населення є унікальною і самобутньою.

Історико-географічні регіони не мають чітких меж і територіально не збігаються з сучасними адміністративними областями України. Виокремлюють такі історико-географічні регіони: **Буковина, Волинь, Галичина, Донщина, Закарпаття, Запоріжжя, Північне Причорномор'я, Поділля, Сіверщина, Слобожанщина, Таврія**.

Галичина — історико-географічний регіон України, що включає території Львівської, Івано-Франківської та Терно-

пільської областей. Назва «Галичина» походить від давнього міста Галич.

Волинь — історико-географічний регіон України. Охоплює території сучасних Волинської, Рівненської областей і північної частини Хмельницьчини. Вважається, що назва історико-географічного регіону походить від назви давнього міста Волинь або однойменної фортеці.

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНИ

1. Назвіть історико-географічні регіони України й визначте за картою їхнє географічне положення.
2. Поміркуйте, як створювалася самоназва історико-географічних регіонів.

Закарпаття — історико-географічний регіон України, розташований на схилах Карпатських гір, через що дістав таку назву. Нині включає територію Закарпатської області.

Слобожанщина — історичні землі сучасних Харківської та Сумської областей України. Походить від слова «слобода», що означає «поселення» або «вільна земля».

Сіверщина — історичні землі сучасних Чернігівської та Сумської областей України. Бере назву від східнослов'янського союзу племен — сіверян.

Наддніпрянина — історико-географічний регіон України. Включає землі сучасних Київської, Черкаської, Полтавської областей України. Бере назву від р. Дніпро.

Буковина — історико-географічний регіон між р. Дністер і верхньою течією р. Прут і р. Серет. Охоплює землі сучасної Чернівецької області. Назва походить від слов'янського слова «бук», оскільки землі були густо вкриті буковими лісами.

Донщина — історико-географічний регіон на південному сході України. Включає землі сучасної Луганської та Донецької областей України.

Північне Причорномор'я — історико-географічний регіон на півдні України. Охоплює землі сучасних Одеської, Миколаївської та Херсонської областей.

Поділля — історико-географічний регіон, що включає території сучасних Вінницької, Хмельницької та частини Тернопільської областей України. Назва походить від слів «по» та «діл» (нижня частина; поселення, що розташовані в річкових долинах).

2. НАБУВАЄМО ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК

Діємо: практична хвилинка

Візьміть участь в історичній вікторині й перевірте, як ви засвоїли матеріал останніх уроків. За потреби скористайтеся такими картами України: адміністративно-територіального устрою (с. 42) й історико-географічних земель (с. 52).

1. Назвіть сучасні області України.
2. Назвіть держави-сусіди України.
3. Які області розташовані на заході, сході, півночі, півдні та в центральній частині України?
4. Назва якого історико-географічного регіону пов'язана з буковими лісами?
5. Укажіть історико-географічний регіон, чия назва пов'язана з назвою річки.
6. Укажіть історико-географічний регіон, пов'язаний із самоназвою східнослов'янських племен.
7. Укажіть історико-географічний регіон, пов'язаний з горами.
8. Назвіть історико-географічний регіон, що включає території сучасних Волинської та Рівненської областей.

9. Назвіть історико-географічний регіон, що включає території сучасної Вінницької і Хмельницької областей.
10. Назвіть історико-географічний регіон, у якому ви живете.
11. Розгляньте карту й знайдіть на ній помилки. Допоможіть картографу правильно розташувати назви історико-географічних земель України.

Вправа «У чому помилився картограф?»

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «адміністративно-територіальний устрій», «історико-географічний регіон».
2. Назвіть історико-географічні регіони України.
3. Скориставшись адміністративною картою України, згрупуйте історико-географічні регіони та адміністративні області України.

II. Обговоріть у групі

1. Які обставини могли впливати на утворення історико-географічних регіонів України?
2. Як пов'язані між собою історико-географічні регіони й особливості побуту і традицій їхнього населення?

III. Мислю творчо

Уявіть, що ви працюєте в туристичній агенції і вам доручили презентувати її екскурсійні маршрути історико-географічними регіонами. Підготуйте буклет, презентацію, доповідь, портфоліо (на вибір) про регіон, у якому ви живете. Свою роботу представте в класі.

§ 11 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ПРАЦЮЄМО З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

На які дві групи поділяються карти? Наведіть приклади загальногеографічних і тематичних карт. Що називають легендою карти?

1. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Діємо: практична хвилинка

Пригадайте визначення поданих у схемі понять. Виправте помилки: правильно розташуйте порядкові номери тверджень, що розкривають зміст цих понять (*працуйте усно*).

1. Лінія, що визначає межі держави.
2. Графічне зображення суспільних явищ, які відбулися на конкретній місцевості впродовж певного часу.
3. Карта, що відображає основні елементи місцевості: рельєф, населені пункти, кордони, шляхи сполучення тощо.
4. Умовні символи, що використовуються для пояснення графічної інформації на карті.
5. Територія, де відбувалися історичні події.
6. Територія, яка за історичною долею та особливостями господарської діяльності населення, культурою та традиціями населення є унікальною і самобутньою.

2. ЩО ТАКЕ КОНТУРНА КАРТА. РОБОТА З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ.

Для того щоб навчитися наносити важливу інформацію на карти, у школі використовують **контурні карти**. Вони призначені для кращого запам'ятовування картографічного змісту, розвивають увагу, сприяють формуванню причинно-наслідкових зв'язків. Контурні карти зазвичай використовують в комплекті з **атласом** — збіркою тематичних карт, пов'язаних із матеріалом, який вивчається.

Варто запам'ятати!

Контурна карта — вид географічної карти, що містить лише окремі, основні елементи: координатну сітку, кордони держави.

Атлас — добірка карт.

Історичний атлас — добірка історичних карт.

Географічний атлас — добірка географічних карт.

Перед початком виконання завдань на контурній карті потрібно уважно розглянути її й ознайомитися з відповідною картою в атласі або підручнику. З-поміж основних завдань можуть бути такі: позначити місця історичних подій, нанести назви населених пунктів або нанести населені пункти і підписати їхні назви, заштрихувати історико-географічний регіон тощо. Варто пам'ятати, що контурна карта не є розмальовкою. Недоречно також переносити на неї всю інформацію з підручника або атласу.

Обов'язковою умовою успішного виконання роботи з контурною картою є заповнення відповідного поля для умовних позначень — легенду карти. Роботу необхідно виконувати послідовно, рекомендовано використовувати для позначень кордонів держав, їхніх столиць, географічних об'єктів, місць історичних подій та іншої інформації кольорові олівці. Після закінчення роботи перевірте ще раз правильність заповнення контурної карти, назву карти й умовні позначення.

Онлайн-вправа
«Поняття та їхні визначення»
cutt.ly/yK7i7d9

Контурна карта та її складові

Діємо: практичні завдання

За допомогою відповідних карт навчального атласу позначте на контурній карті:

а) держави-сусіди України; **б)** столицю нашої держави; **в)** історико-географічні регіони: Слобожанщина, Наддніпрянщина, Закарпаття; **г)** населені пункти: Черкаси, Миколаїв, Львів, Київ, Одеса; **д)** моря, що омивають Україну.

КАРТОГРАФІЧНА ВІКТОРИНА

1. Дайте визначення понять: «*контурна карта*», «*атлас*», «*історичний атлас*», «*географічний атлас*».

2. Яка інформація міститься на контурній карті?

3. Як правильно працювати з контурною картою?

4. Як контурні карти допомагають вивчати історію?

5. Як пов'язані історичний атлас і контурна карта?

6. Складіть перелік завдань за контурною картою. Запропонуйте виконати їх своїм однокласникам/однокласницям.

7. Поміркуйте над висловом: «*Карта — це книга, читати її можуть лише ті, хто вивчив її мову*». Поясніть, як ви розумієте його.

8. Використовуючи запропоновану схему, складіть пам'ятку-алгоритм роботи з картами.

1. ІСТОРИЧНА ЗАДАЧА

У 2045 р. до н. е. мандрівник вирушив зі стародавнього міста Бібл до міста Сідон. Йому було 35 років. Він мандрував сім років і на восьмий рік нарешті повернувся додому. За рік до початку його мандрівки в нього народився син. У якому році народився мандрівник. У якому році мандрівник повернувся до Біблу? Скільки років тоді виповнилося його синові?

2) Видатний гетьман України Богдан Хмельницький очолив національно-визвольне повстання у 1648 р., коли йому виповнилося 52 роки. За 16 років до повстання у Богдана народився син Тиміш, а 1641 р. народився менший син Юрій. У якому році народився Богдан Хмельницький? Скільки років виповнилося його си-
нам на момент закінчення повстання у 1657 р.? Визначте століття, коли відбувалися історичні події.

Прочитайте уривки з історичних джерел. Позначте на контурній карті назви міст, згадані в текстах. Укажіть історико-географічні регіони, до яких належать ці міста.

Онлайн-вправа
«Як пізнають історію»
cutt.ly/OK7owY9

Онлайн-вправа
«Історичний час»
cutt.ly/RK7oiir

Онлайн-вправа
«Роки і століття»
http ?????

тої Софії митрополиту, а потім церкву Благовіщення святої Богородиці...».

Уривок 2. «І подарував Данило Галицький синові своєму місто, яке на його честь назвав Львовом. Збудував Лев для коханої дружини в ньому католицький храм Івана Хрестителя».

Уривок 3. «Чимало версій існує про заснування міста Харкова, що на Слобожанщині. Одна з них пов'язана з міфічним Харьком — першим поселенцем. Дехто стверджував, що Харитон (повне ім'я Харька) був козаком, інші розповідають, що до військової служби він не мав відношення, адже займався пасікою».

Уривок 4. «Про походження назви міста Чернігова точної інформації немає. Одні вважають, що з'явилася вона від лісів, що оточували місто та були настільки густими, що видавалися чорними. Існує також припущення, що місто могло бути назване на честь древнього народу — Чорних клобуків».

Уривок 5. «Місто Жита й Миру його називають не дарма, бо ж Житомир, що на Поліссі розташований, здавна славився хліборобством. Багато жита достигало в цій місцині. Імовірно, що й назва звідти пішла».

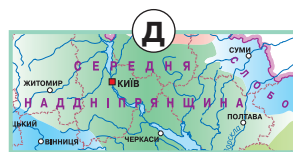
3. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Зіграйте в історичне лото: установіть логічні пари.

1 Хронологія

2 Народний календар

3 Історичний простір

4 Туристична карта

5 Історико-географічний регіон

4. ІСТОРІЯ НА КАРТІ

Проаналізуйте історичну карту. Складіть два-три запитання, які розкривають тему карти. Підготуйте історичну розповідь про події, про які інформує ця карта.

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ЧАСІВ ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА. БОРІТЬБА З КОЧОВИКАМИ

5. ПИШЕМО ІСТОРІЮ

За матеріалами розділу складіть власну історію — комікс на тему «Як пізнають історію». Методом сторітелінгу перекажіть вашу історію в класі.

Комікс (від англ. comic — *комедійний, комічний, смішний*) — послідовність малюнків, зазвичай з короткими текстами, які створюють певну зв'язну розповідь. Комікси ще називають «малювана історія» або «розповідь в картинках». Ці твори поєднують риси літератури і образотворчого мистецтва.

Сторітелінг (від англ. storytelling – оповідання) – мистецтво розповідати історії з метою навчання.

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО

§ 13 ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ. НАУКИ, ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ВИВЧАТИ ІСТОРІЮ.

Як історики досліджують минуле? Що називають історичним джерелом? Які джерела інформації використовують дослідники? Із якими науками пов'язано вивчення минулого?

1. ІСТОРИЧНА ГАЛЕРЕЯ

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте уважно ілюстрації. Яку інформацію з історії людства можна з них почерпнути?

2. Як ви вважаєте, що може бути джерелом отримання і передачі інформації у вашому житті?

Наскельний малюнок
первісних людей
(XII–VII тисячоліття до н. е.)

Ахіл та Аякс за грою в кості
(чорнофігурна амфора
530–525 pp. до н. е.)

Світлина
«Львів початку XX ст.»

Сторінки Букваря Івана Федоровича,
надрукованого у Львові (1774 р.)

2. ЯКИМИ БУВАЮТЬ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Діємо: практичні завдання

1. Опрацюйте навчальний текст пункту 2 параграфа (с. 68–69) і дізнайтеся, які існують види історичних джерел. Поміркуйте, на якому етапі суспільного розвитку переважав кожен з них.

2. Наведіть приклади кожного виду історичних джерел, зазначеного у схемі. Запишіть їх у накреслену в зошиті таблицю.

Види історичних джерел

Речові

Писемні

Усні

Аудіовізуальні

Етнографічні

Види історичних джерел	Приклади

Ви вже знаєте, що історія — це наука, що займається дослідженням минулого. На попередніх заняттях ми навчилися обчислювати хронологічні задачі та рахувати час, а також дізналися про види карт і правила роботи з ними. Будь-який предмет, що нас оточує, може вважатися джерелом, адже він має своє походження, свою історію, однак не кожен з них можна назвати **історичним джерелом**.

Варто запам'ятати!

Історичне джерело — письмові документи, предмети, матеріальні пам'ятки, оповіді тощо, які дають можливість дізнатися інформацію про конкретну історичну подію або явище.

Історичні джерела поділяють на такі види: **речові**, **писемні**, **усні**, **етнографічні**, **аудіовізуальні** й інші.

До **речових** джерел належать знаряддя праці, предмети побуту, зброя, монети, печатки й інші предмети. Вони дають змогу визначати спосіб господарювання людей у різні часи, досліджувати їхню матеріальну культуру. Чимало археологічних знахідок є речовими джерелами.

Писемну групу історичних джерел становлять документи, літописи, листи, щоденники, які є свідченням минулого. Чимало писемних джерел містять тексти законів, характеристики правителів держав, перебіг воєнних подій тощо. Інколи опис подій у різних писемних джерелах може відрізнятися, що спонукає задуматися щодо їхньої істинності.

Окрему групу становлять **усні** джерела. Вони охоплюють фольклор, народні пісні, перекази, казки, міфи й легенди, народні прислів'я, історичні думи тощо.

До **аудіовізуальних** джерел належать кіно-, фото-, аудіо-документи, що відповідають темі історичного дослідження.

Про особливості побуту, культури, звичаїв і традицій різних народів можна дізнатися з **етнографічних** джерел. Етнографія (з грец. «етнос» — *народ*, «графо» — *пишу*) — наука, що досліджує культурно-побутові відносини на всіх етапах історії людства.

3. СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Науки, що допомагають історикам вивчати минуле, називаються спеціальними історичними дисциплінами, кожна з яких вивчає окремий тип історичних джерел.

Цінним речовим історичним джерелом є **монети**. На них часто зображували портрети володарів різних епох, родові знаки, дати виготовлення. Крім того, стародавні монети дають змогу дослідити технологію їх виготовлення та зробити висновок щодо рівня розвитку тогочасного господарства.

Досліджує монети окрема дисципліна — **нумізматика**. Найчастіше давні монети знаходять археологи в монетних скарбах. Серед нумізматів скарбом вважається будь-яка кількість монет. Проте історичним джерелом є кожна монета, яку вдалося знайти і дослідити.

На українських землях власні монети з'явилися у X ст. за князювання Володимира Великого, але із грошима наші предки познайомилися значно раніше. Вони користувалися монетами сусідніх держав — арабськими дирхемами, перськими драхмами, візантійськими солідусами та західноєвропейськими динаріями (денаріями).

Діємо: практична хвилинка

Дослідіть зображені на с. 77 монети як історичне джерело. Намагайтеся знайти відповіді на всі пункти схеми-алгоритму. Для цього скористайтесь додатковими джерелами інформації, допомогою дорослих.

Златники князя
Володимира (X ст.)

Давньогрецька монета
(близько 345–307 рр. до н. е.)

Скіфська монета
(IV ст. до н. е.)

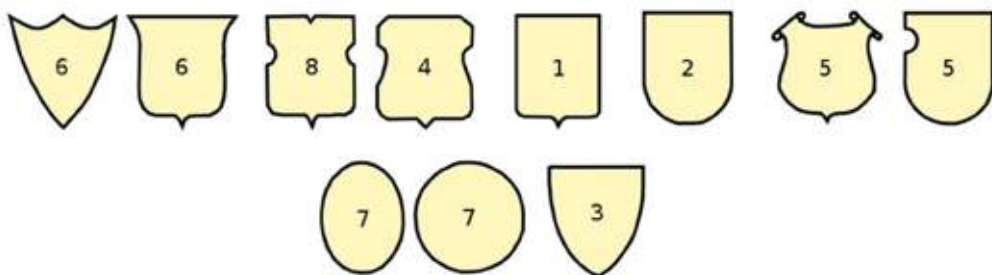

Сучасна українська монета
(XXI ст.)

Деякі люди, родини мають особливі символи — **герби**. В перекладі з німецької це слово означає «спадок», тому що ці зображення справді передавались у спадок з покоління до покоління. Їх можна побачити на монетах, прапорах, побутових речах, зброї, будівлях, у творах мистецтва. Іноді такі зображення яскраві й складні: леви, що спираються на міські брами, кольорові орли з розпростертими крилами й гострими пазурами, дракони та змії, шаблі й списи, лілії і троянди,

ключі та хрести. А часом — прості, наприклад звичайні геометричні фігури.

Науку, що вивчає герби, називають **геральдикой**. Здавна закладалися правила, за якими створювали герби. Так, наприклад, головною частиною герба є щит. За формою щита визначають країну, у якій жив власник герба, час його створення. У геральдиці застосовують тільки певні кольори: червоний, синій, зелений, чорний, які в різні часи мали різне символічне значення. Складовими герба окрім щита є також шолом, нашоломник, намет і девіз.

Форми щитів: 1, 3 — французький, 2 — іспанський, 4, 5, 8 — німецький, 6 — англійський, 7 — круглий

Намалюйте герб своєї родини. Поясніть свій вибір форми щита, значення кольорів, зображень.

Герб — символ не тільки окремої родини, а й держави. Є свої герби й у міст. Вони символізують особливості міста, його історичні здобутки, розповідають про заняття його жителів. Чимало сучасних гербів міст і держав дійшли до нас із давнини і є цінним історичним джерелом.

* Хвилинка на цікавинку

Понад тисячолітню історію має герб України — тризуб. Що саме символізував тризуб, точно невідомо, існують різні версії його тлумачення. Одні в ньому вбачають подобу сокола, інші — якоря, лука та стріл, шолома, сокири або ж рибальської остроги, верхівку хлібного колоса чи символ трьох природних стихій — повітря, води й землі. Проте всі дослідники тризуба одностайні в тому, що він має давнє походження.

Герб України

Державний прапор
України

Важливим історичним джерелом і символом є **прапори**. Протягом історії вони були військовою відзнакою, символом володаря, а згодом стали державним символом. Кольори державних прапорів називають національними. Історію та символіку прапорів вивчає історична дисципліна — **вексилологія**.

1

2

3

4

5

6

Прапори деяких сучасних держав: **1** — Великої Британії, **2** — Німеччини, **3** — Італії, **4** — Польщі, **5** — Румунії, **6** — Франції

1. Розкажіть, що символізують кольори Державного прапора України.
2. Дізнайтеся, що означають кольори інших зображених прапорів (два–три на вибір).
3. Підготуйте стислу довідку про історію одного з представлених прапорів.

Речові джерела досліджують також такі спеціальні історичні дисципліни:

Сфрагістика — вивчає стародавні печатки та штемпелі.

Боністика — досліджує паперові грошові знаки й цінні папери.

Епіграфіка — займається стародавніми написами, які вирізьблені на твердих матеріалах: камені, глині, металі тощо.

Козацька печатка (1592 р.)

Австралійський долар (2006 р.)

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історичне джерело», «речове джерело», «усне джерело», «писемне джерело».
2. Заповніть у зошиті таблицю: розмістіть у її комірки порядкові номери поданих історичних джерел. Зважте на те, що одне джерело може одночасно належати до кількох видів.
 1 — книга, 2 — легенда, 3 — пісня, 4 — кістка,
 5 — кінострічка, 6 — ікона, 7 — намисто, 8 — рушник,
 9 — свічка, 10 — підручник, 11 — літопис,
 14 — картина, 15 — щоденник, 16 — світлина.

Речові	Писемні	Усні	Етнографічні	Аудіовізуальні

II. Обговоріть у групі

1. Як історичні джерела допомагають вивчати історію?
2. Чи можна досліджувати історію на основі одного джерела?
3. Що спільного, а що відмінного між усними, писемними та речовими видами історичних джерел?

III. Мислю творчо

Розгляньте купюри українських грошей. Визначте інформацію, яка міститься на них. Назвіть історичних діячів, представлених на купюрах. Підготуйте за допомогою інтернет-ресурсів стислу інформацію про одного з них.

§ 14 РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ. РОБОТА АРХЕОЛОГІВ

У яких джерелах закарбована історія первісного суспільства? Які науки допомагають археологам досліджувати минуле?

1. РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА

Історія людства бере початок із давніх часів. Їх досліджувати найскладніше. Вони оповиті таємницями, адже про стародавні часи лишилося найменше свідчень.

Писемності тоді ще не було, тож інформацію про ці часи історикам дають різноманітні речі — творіння рук давніх людей. Це й залишки будівель і споруд: фортечних укріплень, палаців, храмів, і давні предмети мистецтва: ювелірні прикраси, скульптури, малюнки й зображення. А найбільше — предмети повсякденного життя людей: зброя, знаряддя праці, монети, посуд, меблі тощо. Історики називають такі залишки минулого **речовими джерелами**.

Варто запам'ятати!

Речові джерела — пам'ятки матеріальної культури, що несуть інформацію про певну історичну епоху.

ПОРЯДОК АНАЛІЗУ РЕЧОВОГО ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

1. Розгляньте джерело. Визначте історичний період до якого воно належить.
2. Висловте припущення, хто міг бути власником джерела та яке його призначення.
3. Про що свідчить джерело? У чому його цінність для дослідника?
4. Наскільки джерело збагатило ваші уявлення про ті часи, коли його було створено.

Діємо: практична хвилинка

Розгляньте представлені ілюстрації. Укажіть до якого виду історичного джерела вони належать. Визначте назви наук, які займаються їх вивченням.

2. АРХЕОЛОГІЯ

Речових джерел зі стародавніх часів лишилося мало. Виготовлені з крихких матеріалів знищили час і природа, а ті, що вціліли — опинилися переважно під землею у невідомих нам місцях. Виявленням і дослідженням речових джерел займається спеціальна історична дисципліна — **археологія**, а учені, які займаються розкопками називаються археологами.

Варто запам'ятати!

Археологія (походить від грецьких слів: «архео» — *стародавній* і «логос» — *слово, учення*) — спеціальна історична дисципліна, яка вивчає минуле на основі дослідження речових історичних джерел.

Речові джерела, які досліджують археологи, називають **археологічними пам'ятками**. Досліджуючи їх, ми дізнаємося про життя, побут і культуру найдавніших людей.

Золотий скіфський гребінь
(IV ст. до н. е.)

Браслет із бивня мамонта
(близько 18 тис. років до н. е.)

Поміркуйте, що може розповісти кожна із цих археологічних пам'яток про життя і вміння людей у давні часи.

Головним методом виявлення речових джерел є **розкопки**. Важливо правильно визначити місце, де можна знайти давні речі. Іноді про можливі місця розкопок повідомляють писемні джерела. Наприклад, у поемі давньогрецького поета VIII ст. до н. е. Гомера «Іліада» розповідається про облогу міста Троя. Довго це вважалося вигадкою, поки в XIX ст. німецький археолог Генріх Шліман не знайшов залишки Трої на території сучасної Туреччини, скориставшись підказками Гомера.

Попередньо здійснюється **археологічна розвідка** — вивчення місця майбутніх розкопок. Застосовується навіть аерофотозйомка, яка дає змогу побачити контури давніх споруд з літака або супутника. Якщо пам'ятка міститься під водою, на допомогу приходять засоби підводної археології. Потім робиться пробний розкоп — вузька траншея, що має показати, чи є в ґрунті цікаві для археолога предмети людської діяльності. Згодом починають розкопки.

Стоянка первісних людей
(близько 18 тис. років до н. е.)
біля с. Мізин на Чернігівщині

Розкопки Трої
(3000–2500 рр. до н. е.)
в Туреччині

Діємо: практична хвилинка

Уявіть, що ви вирушаєте в археологічну експедицію. «Зберіть» до рюкзака речі, які необхідні для археологічних розкопок. Поясніть їхнє призначення.

Так були знайдені **стоянки** — місця тимчасового перебування первісних людей. Найдавнішою в Україні є стоянка біля с. Королеве на Закарпатті, їй близько 1 млн років.

Робота археолога кропітка й потребує обережності. Площу розкопу поділяють на квадрати зі сторонами 10 м і досліджують їх послідовно, ретельно фіксуючи в щоденнику та позначаючи на плані всі знахідки. Речі зазвичай розташовуються у ґрунті **культурними шарами**: найдавніші розміщуються найглибше, а пізніші за часом — ближче до поверхні.

Знайдені речі досліджують у спеціальній лабораторії. Там встановлюють їхній вік і призначення, ретельно описують і роблять висновки. На вік предмета вказують різні ознаки: матеріал виготовлення, форма, місце знахідки, хімічний аналіз ґрунту, схожість з іншими подібними предметами. Споріднені археологічні знахідки поєднуються поняттям **археологічна культура**.

Варто запам'ятати!

Культурний шар — шар ґрунту, у якому виявлено сліди життєдіяльності людини. Кожний шар відповідає певному історичному часу.

Археологічна культура — група споріднених речових пам'яток, знайдених під час розкопок, що належать до одного історичного часу, мають спільні риси й поширені на одній території.

Ті предмети, які можливо відновити, **реставрують** — збирають з дрібних фрагментів і надають первісної форми. Такі речі передають на зберігання до музеїв.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «речове історичне джерело», «археологія», «археологічна культура», «нумізматика», «геральдика».
2. Знайдіть і покажіть на карті місця знахідок визначних археологічних пам'яток на території України.
3. Чому археологію називають «історією з лопатою»?

II. Обговоріть у групі

Про які особливості способу життя давніх людей можна дізнатися за речовими джерелами? У чому полягають труднощі їх вивчення?

III. Мислю творчо

Уявіть себе археологом/археологинєю. Складіть розповідь про свою участь у розкопках й отриману вами історичну інформацію, використовуючи подані ілюстрації.

§ 15 ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА НАЙВАЖЛИВІШІ СВІДКИ МИНУЛОГО

У який спосіб люди обмінюються інформацією? Чому писемні джерела є важливими для вивчення минулого? Що означає вислів «читати історію»?

1. КОЛИ ТА ЯК ВИНИКЛИ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА?

З різних видів історичних джерел дослідники найчастіше використовують **писемні**. Поява писемності стала однією з ознак виникнення цивілізації. Адже тільки вона дала змогу людям передавати одне одному інформацію, зокрема розповісти про те — **що, коли, де і як** відбувалося.

Варто запам'ятати!

Писемні джерела — це тексти (рукописні або друковані), відтворені на папері чи будь-яких інших матеріалах.

Шлях людства до появи писемності був довгим. Найдавнішим письмом історики вважають **пиктографічне**, або **малюнкове письмо**, коли за допомогою малюнків-пиктограм передавали загальний зміст вислову. Але така передача інформації була приблизною та часто незрозумілою. На Стародавньому Сході виникло **ієрогліфічне письмо**, яким користувалися, наприклад, у Давньому Єгипті, і до нашого часу користуються в Японії, Китаї та інших країнах Східної Азії. Ієрогліф — знак, який позначає слово чи поняття. Таких знаків було понад 700, вивчити їх досить складно, тому і письменних людей було небагато. З поступовим збільшенням кількості понять ієрогліфами почали позначати звуки, але тільки приголосні. Для позначення голосних ставили позначки над ієрогліфами. Тільки в X ст. до н. е. у стародавніх фінікійців виникла абетка — літери для позначення звуків. Таке письмо називають **літерно-звуковим**, або **абетковим**. На його основі і сьогодні побудовані абетки всіх європейських мов. Творцями слов'янської абетки, що лежить в основі сучасної

української, є просвітителі **Кирило і Мефодій**. Вони створили абетку за зразком грецької і болгарської. Від імені Кирила цю абетку називають **кирилицею**, а літери — кириличними.

А	Б	В	Г	Д	Е	Є
Дз	Бог	Вѣдн	Глаголю	Добро	Есть	Есѣ
Ж	З	Земля	И	І	Інѣ	Горь
Животъ	Сѣдо	Иже	Иже	Иже	Иже	Иже
К	Л	М	Н	О	П	Р
Како	Людѣ	Мислятъ	Нашъ	Отъ	Покон	Ръни
С	Т	У	Ф	Х	Ц	Ч
Слово	Твердо	Укъ	Феръ	Хръ	Отъ	Отъ
Ц	У	Ш	Щ	Ъ	Ы	Ь
Ци	Цираль	Ша	Ща	Ерь	Ери	Ери
Ѣ	Ю	Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ
Ѧтъ	Ютъ	Ѧтъ	Ѧтъ	Ѧтъ	Ѧтъ	Ѧтъ
Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ	Ѧ
Ѧта	Ѧта	Ѧта	Ѧта	Ѧта	Ѧта	Ѧта

Кирилична абетка

Aa	Bb	Cc	Ćć	Dd	Ee	Ff
Аа	Бб	Цц	Чч	Дд	Ее	Фф
Gg	Ġġ	Hh	Ii	Jj	Kk	Ll
Гг	Гг	Хх	Іі	Йй	Кк	Лл
Mm	Nn	Oo	Pp	Rr	Ss	Śś
Мм	Нн	Оо	Пп	Рр	Сс	Шш
Tt	Uu	Vv	Yy	Zz	Žž	'
Тт	Уу	Вв	Ии	Зз	Жж	ь
Я - Ja*	ia**			Є - Je*	ie**	
Ю - Ju*	iu**			Ї - Ji		

Латинська абетка

Зіставте запропоновані абетки. Як змінювалося письмо протягом часу? Чому люди намагалися його вдосконалювати?

Упродовж історії люди використовували для письма різні матеріали. Найдавніші тексти писали на камінні, дерев'яних чи глиняних табличках. У Давньому Єгипті використовували **папірус** — матеріал, виготовлений із сушеного очерету. Пізніше винайшли **пергамент** — тонку вичинену телячу шкіру. Писемні твори у середньовічній Європі писали саме на пергаменті. Тільки з XII ст. до Європи з Китаю потрапив **папір**, який поступово став головним матеріалом для писемності.

Дослідженням давніх рукописів займається спеціальна дисципліна — **палеографія**. Вона досліджує матеріали, на яких написані тексти; написання літер, фарби та чорнила, використані автором. Це дає змогу засвідчити справжність текстів і виявити підробки рукописів, що трапляються досить часто.

Цікавим напрямом роботи палеографів є **криптографія**. Ця наука допомагає ученим розшифровувати закодований у символах текст, оскільки чимало інформації дбайливо оберігали від сторонніх осіб. Це своєрідний сейф для тексту, адже доступ до нього мають лише ті, хто знає код.

1

Сувій папірусу

2

Паперова книга

3

Книга з пергаменту

4

Розетський камінь

1. Розгляньте писемні джерела й усно розташуйте їх у хронологічній послідовності.
2. Які матеріали для письма використовують у наші дні?

2. ВИДИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Тексти, з якими працюють історики, називають **історичними документами**. Особливе місце серед них займають **актові матеріали** — тексти, укладені від імені держави чи іншої офіційної організації. У давні часи найбільше записів робили за наказом володарів і для потреб управління державою. Такі тексти часто карбували на камінні, щоб «увічнити» важливу для підданих інформацію. Актовими матеріалами є закони, укази, розпорядження центральної і місцевої влади, судові рішення, міждержавні угоди. Ці документи є цінним джерелом для дослідження минулого, оскільки безпосередньо свідчать про те, яким було життя в часи, коли їх створено. Вони дають змогу встановити, якими були відносини між людьми та верствами суспільства, як вони змінювалися із часом. За ними можна дослідити умови господарювання та культурного життя людей, їхні права й обов'язки, описати побут людей в різні часи. Один з перших актових матеріалів

на території України вважається «Руська Правда», створена за дорученням князя Ярослава Мудрого в XI ст.

Сторінка «Руської Правди»
Ярослава Мудрого (XI ст.)

Стела, на якій містяться записи
фараона Пепі II про звільнення від
податків священників храму Міна
(близько 2229–2169 до н. е.)

Чому, на вашу думку, актові матеріали становлять особливу цінність для вивчення минулого?

До історичних документів належать **оповідні матеріали**: хроніки, мемуари, біографії, листи, щоденники, науково-популярна чи художня література. Найдавнішими з таких матеріалів є біографії визначних осіб, написані античними істориками, і середньовічні **хроніки**, які на наших землях називали **літописами**.

Варто запам'ятати!

Хроніка (літопис) — історико-літературний твір, у якому оповідь про історичні події вели послідовно за роками. Перший літопис, створений на українських землях, дістав у істориків назву «Повість минулих літ».

Увагу істориків привертають також **мемуари** — спогади про реальні події минулого, учасником яких був автор.

Працювати з писемними джерелами складно. Історик/історикиня має знайти й виокремити з різних текстів важливу інформацію, зіставити її з відомостями з інших джерел, побачити суперечності, встановити справжність документа,

час і місце його створення, перевірити дані про автора тощо. Складність такого дослідження полягає ще й у тому, що минуле в оповіді завжди представлене в баченні автора й відображає його особистість. До того ж кожний різновид оповіді виконує своє призначення. *Художні твори* покликані насамперед зацікавити читача, для цього автор може фантазувати, вигадувати персонажів чи події, домислювати перебіг реальних подій. *Мемуари* звеличують автора або виправдовують його поведінку. *Хроніки й літописи* відображають політичні й релігійні погляди літописця. Та й не завжди ця людина справді на власні очі бачила те, про що пише. Тож не дивно, що про одну й ту саму подію різні джерела можуть розповідати по-різному, а інколи їхні свідчення суперечать одне одному, бувають упереджені й недостовірні.

Письмові джерела є найважливішими для історика: вони дають найбільше інформації та найкраще розкривають світогляд людини певної історичної епохи. Завдання історика — пояснити суперечності джерел і відтворити вірогідний перебіг подій.

ПОРЯДОК АНАЛІЗУ ПИСЬМОВОГО ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

1. Про що йдеться в документі чи уривку з нього?
2. Коли і де відбулися описані події?
3. Ким був автор документа? Як він ставиться до подій або історичних діячів, про які розповідає?
4. Для кого написаний цей документ? Яку мету ставив автор під час його створення?
5. Що можна довідатися з документа про історичний період, який він описує?
6. Наскільки джерело збагатило ваші уявлення про ті часи, коли його було створено?
7. Висловте своє ставлення до описаних подій або діячів.

За послідовністю появи інформації щодо історичної події джерела поділяються на первинні і вторинні. ***Первинне дже-***

рело — це початкове джерело інформації, першоджерело, наприклад, щоденник очевидця подій, іноді літопис чи хроніка. **Вторинне джерело** — це праці дослідників/дослідниць, які вивчали першоджерела, а тепер пояснюють та коментують їх.

Письмові історичні джерела продовжують створювати на наших очах. Це газети, журнали, книжки, дописи в соціальних мережах. Цей підручник теж є письмовим джерелом. Щоправда, історичними всі ці джерела стануть згодом. А поки що ми називаємо їх **джерелами інформації**.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Наведіть приклади писемних історичних джерел.
2. Які писемні джерела називають первинними, а які — вторинними?
3. Які види писемності вам відомі? Коли і де вони виникли?
4. Поясніть поняття: «**пиктограма**», «**ієрогліф**», «**літера**», «**папірус**», «**пергамент**», «**палеографія**», «**кирилиця**», «**історична хроніка**».

II. Обговоріть у групі

Які писемні джерела досліджувати найскладніше? Чому? Що мусить знати історик, аби визначити достовірність (істинність) джерела?

III. Мислю творчо

1. Підготуйте матеріали для виставки «Джерела інформації у сучасному суспільстві».
2. Розгляньте скриншот статті з мережі Інтернет. Чи можна їй довіряти? Як перевірити правдивість поданої у статті інформації?

<http://slovozyttia.blogspot.com/2020/07/5g.html>

§ 16 ПРО ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ УСНІ ДЖЕРЕЛА

Звідки люди дізнаються про народні традиції та звичаї? Як пов'язані фольклор та історія? Чи можна вивчати історію за усними джерелами?

1. ФОЛЬКЛОР. ІСТОРИЧНИЙ ПЕРЕКАЗ І МІФ

До виникнення писемності люди зберігали свій досвід і передавали його наступним поколінням в усному слові: *міфах, казках, переказах, легендах, піснях, загадках, прислів'ях і приказках*. Все це — усні історичні джерела, які ще називають *усною народною творчістю*, або **фольклором**.

Варто запам'ятати!

Фольклор походить від англ. folk-lore, що в перекладі означає «народна мудрість», «народні знання».

Фольклор відображає уявлення народів про світ і суспільство. Ці уявлення передавалися від покоління до покоління. Так народи зберігали свої традиції — досвід, звичаї, норми поведінки, відмінні від інших народів. Без фольклору люди не мали б спільних уявлень про своє минуле і загальні правила життя. Фольклор — цінне історичне джерело. *Прислів'я та приказки* містять інформацію про тогочасні норми моралі й поведінки. *Обрядові пісні* розповідають про господарську діяльність, звичаї та вірування. *Казки* — про бачення людьми світу та їхні бажання і мрії.

Із фольклорних творів історики дізнаються, яким було повсякденне життя у давні часи. В усній народній творчості знайшли своє відображення й історичні події. Наприклад, цінну інформацію про життя за часів Давньої Русі містять *билини (старини)*, у яких ідеться про богатирів — оборонців рідної землі. Билини є прикладом історичних переказів — народних оповідей про славетні події, свідками яких *були наші предки*.

Три богатири (художник — Віктор Васнецов, 1898 р.)

- »» 1. Які сюжети й герої давньоруських билин вам відомі?
 2. З якою метою, на вашу думку, народ Русі-України складав билини? Чи можна їх вважати достовірним історичним джерелом?

Деякі **перекази** потрапили на сторінки літописів. Зокрема, з літопису «Повість минулих літ» до нас дійшла легендарна оповідь про заснування нашої столиці — міста Києва полянським князем Києм та його братами. Довгий час історики не вважали цей літописний переказ правдивим. Проте зараз поширена думка про те, що легенда має історичне підґрунтя, а Кий був реальною особою — полянським князем, який жив близько 1500 років тому. Імена інших засновників Києва — братів Щека і Хорива та сестри Либідь — зберігаються в назвах київських річок, пагорбів, вулиць: річка Либідь, гори Щекавиця та Хоревиця.

Протягом часу поряд з правдивим описом подій в оповідях з'являлися вигадки. Щоб відновити події минулого, історик доводиться відділяти правду від фантазії.

Щек, Кий, Либідь і Хорив
(художник — Олександр Мельник,
2009 р.)

Пам'ятник-фонтан
засновникам Києва
на Майдані Незалежності
(скульптор —
Анатолій Куц, 2001 р.)

1. Дізнайтеся та перекажіть у класі легенду про заснування Києва.
2. Які риси характеру, чесноти засновників столиці зобразили автори картини й монумента.

Окремим видом усних історичних джерел є **міфи**. Давні люди не могли дати пояснення багатьом явищам, які відбувалися в природі. Отже, за допомогою фантазії вони намагались пояснити походження Всесвіту, виникнення людини, тварин, зародження землеробства й ремесла. У міфах діють боги і герої, схожі на людей, які наділені надприродними силами і можливостями.

Варто запам'ятати!

Міф — старовинні оповіді про походження Всесвіту й людини, спроба пояснити незрозуміле в навколишньому світі діями надприродних сил.

Чому ж ми вважаємо міф джерелом знань про минуле? Річ у тім, що поряд з вигадками міфи містять відомості про спосіб життя людей, знаряддя праці, заняття та деякі справжні події в житті суспільства, хоча й передані у фантастичній формі. Наприклад, міф про всесвітній потоп є перебільшеним відображенням природної катастрофи, що відбулася в Західній Азії у стародавні часи.

Слово «міф» іноді вживається в переносному значенні: ним називають щось вигадане, неіснуюче, фантастичне або й умисно неправдиве чи перекохане. Такі «міфи» історики повинні спростовувати.

1. Роздивіться комікс, який розповідає початок грецького міфу про Прометея. Дізнайтеся продовження міфу і перекажіть його в класі.
2. Поміркуйте, яка основна ідея міфу. Що, на вашу думку, стало причиною його виникнення?

2. ІСТОРИЧНІ ДУМИ Й ПІСНІ

Особливим явищем усної народної творчості в Україні є **історичні пісні й думи**. Думами називають усні поетичні твори про важливі події та видатних діячів української історії, що виконували під музичний супровід на бандурі, кобзі або лірі мандрівні **співці-кобзарі**. Переважно у них йдеться про історію українського козацтва. Більшість кобзарів самі були колишніми козаками, що провели молодість на Січі, брали участь у козацьких походах. Кобзарями

Кобзар

чи лірниками вони найчастіше ставали після того, як втратили зір під час воєнних дій або в неволі.

Прослухайте думу «Козак Голота». Які події вона відтворює?

Дума «Козак Голота»
cutt.ly/qK7oWbu

Героєм історичної «Пісні про Байду» є український князь-гетьман Дмитро Вишневецький. Він відомий тим, що в 1556 р. на острові Мала Хортиця, що лежить у нижній частині течії Дніпра (нині в м. Запоріжжі), заснував замок-фортецю. Це укріплення вважають прообразом першої Запорозької Січі. В одному з походів у володіння кримського

хана Дмитро Вишневецький потрапив у полон і був переданий туркам. Там, за свідченнями очевидців, «його... скинули з вежі на гаки, вмуровані в стіни біля морської затоки дорогою з Константинополя до Галації. Зачепившись ребром за гак, жив у такому стані три дні, поки турки не вбили його з лука за те, що ганив їхню віру». За легендою, султан Сулейман I, вражений винятковою мужністю і презирством до смерті, запропонував українському князеві помилування у разі, якщо той перейде на службу до султана. Але Вишневецький волів краще загинути, ніж зрадити. Саме про ці події розповідає історична пісня.

Дмитро «Байда»
Вишневецький
(художниця —
Наталія Павлусенко)

1. Послухайте «Пісню про Байду». Подумайте, чи можна вважати її історичним джерелом.
2. За допомогою додаткових джерел інформації підготуйте повідомлення про Дмитра Вишневецького.

«Пісня про Байду»
cutt.ly/yK7oPIR

ЯК ОПРАЦЮВАТИ ПАМ'ЯТКУ ФОЛЬКЛОРУ

1. Яка тема твору? Про кого або про що він розповідає?
2. Про які події розповідає твір? Яким є ставлення автора до цих подій?
3. До яких верств населення належать герої твору й особи, до яких звертається автор?
4. Де, у якій місцевості відбуваються події? Які географічні назви згадуються?
5. Про який історичний період йдеться у творі? Що про це свідчить у тексті?
6. Що в цьому творі є відомостями про подію, а що — її оцінкою автором?
7. Що свідчить про правдивість чи вигаданість описаних подій?

3. «УСНА ІСТОРІЯ»

Усні історичні джерела існують і в наш час. Важливими свідченнями про минуле є *спогади людей*. Очевидці подій розповідають про них, ніби повторно переживаючи їх у своїй уяві. На підставі своїх спогадів вони роблять висновки та планують майбутнє. Але перед істориком завжди постає питання: *«Якою мірою можна довіряти пам'яті свідків? Чи завжди людська пам'ять достовірно відтворює минуле?»* Адже кожна людина сприймає та переживає події по-своєму і має власне ставлення до неї. Кожен свідок має власне бачення подій і свою думку про них. Тож спогади — це лише створені людьми *образи подій*, їх уявлення про те, що вони бачили, чули, відчували.

Але коли спогадів збирається багато — виникає можливість їх зіставити. Така робота вже може створити об'єктивнішу картину історичних подій. Так звана *усна історія* — важливий сучасний напрям історичної науки. Спогади пересічних людей є важливими для розуміння історичної епохи, у яку вони жили.

Варто запам'ятати!

«Усна історія» — спогади очевидців чи безпосередніх учасників історичних подій.

Діємо: практичні завдання

У 2021 р. Українській інститут національної пам'яті презентував онлайн-ресурс «Архів усної історії» — ui.uinp.gov.ua. Це перший в Україні політематичний онлайн-архів усних спогадів, який надає вільний доступ до зібраних відео- та аудіоінтерв'ю.

Збір свідчень про різні події новітньої історії, зокрема Революцію гідності та сучасну російсько-українську війну, інститут розпочав навесні 2014 р. За сім років вдалося зібрати в архіві понад 1600 інтерв'ю різної тематики, в тому числі записів, здійснених іншими установами, організаціями та приватними дослідниками й переданих інституту для зберігання та оприлюднення.

Поміркуйте, наскільки важливим для сучасності є створення таких ресурсів і збирання свідчень. Чи можна вважати свідчення очевидців історичними джерелами? Як їх перевірити?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняттям: «фольклор», «історичний переказ», «міф», «історична пісня», «усна історія».
2. Чи може існувати народ без фольклору?
3. Поясніть, чому казки та міфи також можна вважати історичними джерелами.

II. Обговоріть у групі

У чому полягає складність у роботі історика з усними історичними джерелами? Чи всім їм можна довіряти? Спробуйте навести приклади фейклору.

Фейклор — це недостовірний, неправдивий фольклор.

III. Мислю творчо

1. Підготуйте тези доповіді на тему: «Історія України в пам'ятках фольклору».
2. Схарактеризуйте історичну народну пісню (на вибір), користуючись пам'яткою «Як опрацювати пам'ятку фольклору» (с. 89).

§ 17 ПОБАЧЕНА Й ПОЧУТА ІСТОРІЯ. ІСТОРИЧНА ІНФОРМАЦІЯ В ІНТЕРНЕТІ

Що допомагає людині почути звук? Як навчитися відрізняти між собою звуки? Хто і коли вперше відтворив малюнок або ілюстрацію? Чи можна почути та побачити історію?

1. ЩО ТАКЕ ВІЗУАЛЬНІ Й АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Інформацію про минуле містять не лише тексти, міфи, будівлі, предмети побуту. Важливими для історика є людські витвори, які відображають почуття та емоції наших предків. Картини, малюнки, музичні твори, фотографії, фільми, відеоролики дають змогу глибше зрозуміти світогляд тогочасної людини, детальніше вивчити її повсякденне життя. Ці твори поділяють на **візуальні** (лише зображення) й **аудіовізуальні джерела** (до зображення додається звук).

Дитячі ігри (художник Пітер Брейгель Старший, 1560 р.)

- » 1. Яку інформацію про дозвілля дітей у середні віки «розповів» автор картини?
2. Схарактеризуйте одяг героїв твору.
3. Висловіть припущення, де відбуваються дієства.

Варто запам'ятати!

Візуальні джерела — зображувальні пам'ятки матеріальної культури різних епох.

Аудіовізуальні джерела (кіно- й відеодокументи) містять одночасно зображення і звуковий супровід.

Хлопчик із дзиг'ю
(художник — Жан-Батист Шарден, 1738 р.)

Візуальні джерела складні для вивчення — вони втілюють почуття та бачення свого творця, тож досліднику/дослідниці треба насамперед зрозуміти задум автора. До того ж впевненим у правильності свого розуміння не можна бути ніколи, точно це знав лише автор.

Робота з візуальним джерелом передбачає три етапи: опис самого джерела, встановлення його задуму та виокремлення необхідної історичної інформації про досліджувану епоху.

ЯК ДОСЛІДИТИ ВІЗУАЛЬНЕ ДЖЕРЕЛО

1. Уважно розгляньте представлене джерело.
2. Висловіть припущення, який задум закладав автор, створюючи його.
3. На яких деталях акцентує увагу автор?
4. Схарактеризуйте риси характеру/настрій зображених людей, їхній одяг, предмети побуту, інтер'єр.
5. Визначте орієнтовний час створення джерела та інформації, яку у ньому відображено.

2. ІСТОРІЯ В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Малюнки — одне з найдавніших історичних джерел, перші з них належать до первісних часів. Їх знаходять на стінах печер, кістках, камінні. Первісні люди відображали важливі моменти свого життя — полювання, сільськогосподарські роботи, магічні обряди. Поширеним візерунком був **орнамент**.

Наприклад, давні трипільці на українських землях орнаментували свій посуд зображеннями, які символізували сонце, воду, рослини.

За Античності Античності винайшли більш досконалі художні техніки — — **фрески, мозаїки та вітражі**. З'явилися **картини**.

Орнамент — візерунок з геометричних фігур або рослин.

Фреска — картина, написана фарбами по вологій штукатурці.

Мозаїка — зображення або візерунок, зібраний з кольорових шматочків скла або камінців.

Вітраж — зображення з кольорового скла, яке створюється в проїмі вікна.

Картина — зображення фарбами на полотні, картоні, дошці тощо.

Наскельний малюнок з печери Альтаміра в Іспанії (епоха палеоліту)

Давньоримська мозаїка з Дому гладіаторів, Куріон, Кіпр (близько III ст. н. е.)

Посуд трипільців (V–IV тис. до н. е.)

Богоматір «Оранта», мозаїка Софійського собору в м. Київ (XI ст.)

Римська фреска (40–30 рр. до н. е.)

Вітраж Аугсбургський собор (кінець XI ст.)

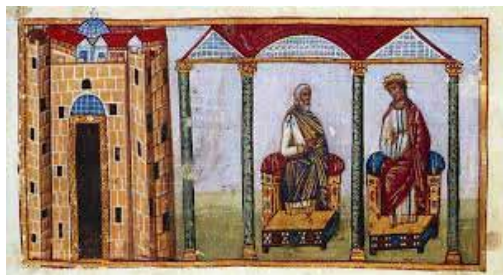
1. Розташуйте представлені джерела у хронологічній послідовності.
2. Про які особливості різних епох вони свідчать?

У середні віки найпоширенішими зображеннями були **ікони** та **книжкові мініатюри** переважно на релігійні мотиви.

Пересопницьке Євангеліє
(1556–1561 рр.)

Книга Йова
(кінець XI ст.).
Монастир
св. Катерини
на Синаї.
Діти Йова
на пирі

Дорогобузька ікона
Богородиці
(остання третина
XIII ст.)

Свенська ікона Богородиці
з Антонієм і Феодосієм
Печерським

Ікона «Покрова
Богородиці»

Складіть характеристику поданих візуальних джерел, використовуючи пам'ятку на с. 92.

Художники Нового часу (кінець XV – початок XX ст.) створили нові жанри живопису — **портрет**, **пейзаж**, картини на побутові теми, не пов'язані з релігією. Виникло мистецтво **гравюри**.

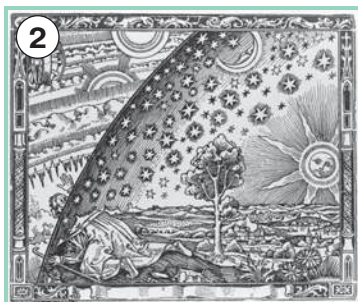
Портрет — мальоване, скульптурне або фотографічне зображення людини.

Пейзаж — художній твір, об'єктом зображення якого є природа.

Гравюра — відбиток на папері малюнка, який був попередньо вирізьблений на спеціальній дошці.

Юрій Журка,
«Із янголом на плечі»

Гравюра Фламмаріона
невідомий автор

Джордж Теодор
Бертон —
Три сестри
Робінсон

Пітер Пауль
Рубенс — Філіп
Рубенс,
брат художника

Л. Тарасевич.
Сторінка
Печерського
патерика

Сад Тарнавського
у Качанівці,
Василь Штернберг

Визначте, до якого виду образотворчого мистецтва належать подані зображення.

Головною перевагою картини довгий час вважали точність зображення навколишнього світу. Але після винайдення фотографії художники почали віддавати перевагу власному баченню світу.

Картини модерністів

Що, на вашу думку, художник-модерніст хотів передати своїми картинами?

Цінним історичним джерелом є **плакати** і **карикатури**. Вони передають ставлення автора до тих або інших подій і впливають на думки великої кількості людей завдяки значному поширенню.

Радянський плакат

Сучасний плакат

Політична карикатура
Олексія Кустовського
(2019 р.)

» Для чого, на вашу думку, створюються такі зображення? Якою є позиція їхніх авторів? Чи легко її зрозуміти? Чому? »

3. ФОТО -, КІНО-, ВІДЕОДОКУМЕНТИ

У ХІХ ст. французький винахідник Жозеф Н'епс зробив фотокамеру та створив перші світлини. Невдовзі це відкрило шлях до винайдення кіноапарата й першої кінозйомки, яку здійснили брати Люм'єр. А згодом фотоапарати з'явилися у кожній родині. Сімейні фотоархіви є важливим джерелом не тільки для історії свого роду, а й для історії певної епохи.

Фото — свідок минулого, який здатен чимало розповісти про нього історикам. Дослідники створюють тематичні фотоальбоми, завдяки яким можна побачити такі деталі подій, на які не звертали уваги в письмових джерелах.

Ускладнює роботу з фотодокументом відсутність пояснювального тексту — багато чого дослідник/дослідниця має зрозуміти сам/сама. Цього недоліку позбавлені кіно- й відеодокументи — більшість з них має сюжет й авторський текст, зображує події в певній послідовності. До зображення додається звук — так візуальне джерело стає **аудіовізуальним**. Кіно-, фото- й відеодокументи часто розповідають про події більше, ніж їхні учасники.

Перша фотокамера

Кінокамера
1925 р. випуску

Сучасна
кінокамера

1. Як поява фотографії і кіно вплинули на дослідження історії?
2. Чому кіно та фотодокументи є важливим для вивчення історії?
Чи можна їм повністю довіряти?
3. Чим документальне кіно відрізняється від художнього фільму?

ПОРЯДОК ДОСЛІДЖЕННЯ ФОТОДОКУМЕНТА

1. Коли і де зроблено фото? За якими ознаками можна визначити місце і час зйомки?
2. Скільки людей зображено на світлині? Якого вони віку та статі?
3. Що роблять люди, зображені на світлині? Які почуття вони виражають?
4. Що можна сказати про їхній зовнішній вигляд, одяг, оздоблення приміщення?
5. Чи достатньо інформації для підтвердження зроблених припущень?
6. Який образ намагався/намагалась донести до нас автор/авторка світлини?

4. ІНТЕРНЕТ ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Наприкінці ХХ ст. з'явилася світова мережа Інтернет, яка створила єдиний для більшості світу інформаційний простір. Сталося це завдяки винайденню нових засобів передачі інформації. Інтернет має систему пошуку, поширення і використання інформації. Через нього стало можливим отримати доступ до більшості писемних й аудіовізуальних джерел.

Але й тут треба бути обережними. *Інтернет не є самостійним джерелом інформації і не може бути заміною інформаційним джерелам, зокрема історичним.* По-перше, він містить не всю необхідну інформацію, досить багато важливих джерел у ньому відсутні. По-друге — інформація інтернету не завжди є достовірною — вона викладається будь-ким і не перевіряється належним чином. Тому вірити цій інформації без додаткової перевірки не можна.

Водночас інтернет, бази даних, сайти-довідники й соціальні мережі стали важливим джерелом інформації, а їхні матеріали згодом стануть історичним джерелом для істориків майбутнього. Розміщена в інтернеті інформація дозволить науковцям віддалено працювати над власними дослідженнями та представляти на загал отримані результати.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «візуальне джерело», «аудіовізуальне джерело», «орнамент», «фреска», «мозаїка», «вітраж», «гравюра», «ікона», «картина», «пейзаж», «портрет».
2. Чому твори образотворчого мистецтва вважають історичними джерелами? У чому полягає складність їх дослідження?
3. У чому полягає цінність фото, кіно- і відеодокументів? За якими правилами їх досліджують?

II. Обговоріть у групі

Чи можна вважати інформацію з мережі Інтернет історичним джерелом? Запропонуйте правила для роботи з такою інформацією.

III. Мислю творчо

Якими ресурсами в мережі Інтернет користуєтесь ви? Чому саме цими? Складіть стислу розповідь (три-п'ять речень) про один з цих ресурсів. Поясніть, які негативні й позитивні впливи несе Інтернет у сучасному світі.

§ 18 ЕТНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА — СКАРБНИЦЯ НАРОДНИХ ТРАДИЦІЙ

Як народ зберігає власну історію? Чому традиції і звичаї різних народів можуть бути схожими? Як традиції родини впливають на цінності народу?

1. ЕТНОСИ Й ЕТНОГРАФІЯ

На Землі проживає багато народів. Кожний із них має свої особливості: мову, якою розмовляють його представники, чітко окреслену територію, традиції. Вчені називають такі спільноти **етносами**, а науку, що їх досліджує — **етнографією**.

Варто запам'ятати!

Етнос (народ) — спільнота людей, які мають спільну територію походження, мову, культуру, традиції і звичаї.

Етнографія (з грец. «етнос» — народ, «графос» — пишу) — наука про народи (етноси), що досліджує їхнє походження, розселення, побут і культуру.

Відомості про розселення різних народів можна знайти на **етнографічних картах**.

Навіть сьогодні на Землі живуть народи, які використовують знаряддя праці давніх часів. Деякі племена Африки й Азії йдуть на полювання із луком і стрілами.

Зулуси (сучасне фото)

1. Чому, на вашу думку, ці племена до сьогодні зберегли традиції?
2. Уважно розгляньте фото. Чи можна зробити висновок, що сучасний світ справив певний вплив на спосіб життя зулусів?
3. Схарактеризуйте світлину як історичне джерело, використовуючи пам'ятку на с. 97.

[illegible]

Внаслідок різних історичних процесів, українські землі заселялися різними народами. Саме тому Україна вважається багатонаціональною державою, де проживають понад сто націй і народностей, які зберігають власну культуру і традиції. Водночас більшість населення у нашій державі становлять українці. Українська мова, державні символи закріплені у головному законі — Конституції.

Кожний етнос має власні традиції спорудження жител, харчування, одягу, а також релігійні обряди. Учені-етнографи збирають відомості про традиції народів, досліджують їх зміни упродовж історії.

Розгляньте житлові комплекси різних історико-географічних регіонів України. Визначте спільні та відмінні риси. Чим це можна пояснити?

Основний метод, який використовують етнографи у процесі роботи — це безпосереднє спостереження та опис звичаїв і побуту різних народів. Цьому передують відповідальний підготовчий етап. Етнографи спираються на вже існуючі джерела, відшукуючи інформацію у документах, хроніках тощо. Важливо також визначити місцевість, де проводитиметься етнографічне дослідження. Це може бути як цілий регіон, так і окремий населений пункт. Дослідження може включати у себе спілкування із місцевими жителями, опис предметів їхнього побуту і господарства або записи місцевого фольклору. Матеріали, зібрані етнографами, зберігаються у науково-дослідних лабораторіях, експонуються в музеях та приватних колекціях.

Перегляньте віртуальний тур етнографічним музеєм «Українське село». Складіть опис етнографічних об'єктів, які представлені. Підготуйте матеріал для проведення екскурсії.

Віртуальна екскурсія музеєм «Українське село»
cutt.ly/YLzah4G

Які предмети ви бачите на фото? Про що вони можуть розповісти дослідникам/дослідниці?

Варто запам'ятати!

Етнографічні джерела — інформація, отримана в ході спостережень за життям різних етносів.

Етнографічна експозиція музею в м. Старокостянтинів на Хмельниччині

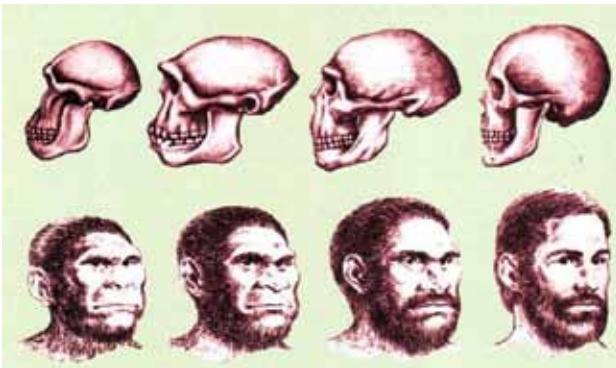
2. АНТРОПОЛОГІЯ І ЛІНГВІСТИКА

Етнографія тісно пов'язана ще з однією наукою — **антропологією**. Ця наука вивчає людину як біологічну істоту, досліджує будову людського тіла й те, як вона змінювалася протягом історії.

Варто запам'ятати!

Антрополо́гія (з грец. «антропос» — людина, «логос» — слово) — наука про фізичне тіло людини, її походження і процес розвитку.

Значну увагу антропологи присвячують дослідженню викопних решток давніх людей, які знаходять у місцях їх поховань. Таким чином учені вивчають походження та розселення людей на Землі, зміни в їхньому фізіологічному типі. На формування різних фізичних типів людей вплинуло багато чинників: місце проживання, природні умови, харчування тощо.

Етапи
антропогенезу

Подумайте, що змінювалося у фізичному типі людей протягом історії.

Як умови життя людей, на вашу думку, вплинули на формування людських рас?

Визначальною рисою будь-якого етносу є його мова. Саме мова може багато про що сказати досліднику/дослідниці про особливості життя того чи іншого народу. Вивченням та аналізом мови, зіставленням та відстеженням зв'язку між мовою та іншими проявами культури займається наука **лінгвістика**.

Варто запам'ятати!

Лінгвістика — наука про мову взагалі та окремі мови народів світу.

Аналізуючи історичні джерела, досліднику важливо розуміти основний зміст написаного. Знання мови є невід'ємною вимогою для ученого, оскільки слухач/слухачка або читач/читачка має розуміти слова в тому самому сенсі, який закладає автор/авторка або оповідач/оповідачка. Зробити це просто, якщо оповідь стосується подій, які відбувалися нещодавно. Натомість, опрацьовуючи тексти, написані двісті чи більше років тому, можуть виникати складнощі із їх усвідомленням. У таких випадках учені добирають слова, які приблизно відповідають оригіналу.

* Хвилинка на цікавинку

Значення навіть деяких добре відомих нам слів змінювалося протягом часу. Наприклад, поняття «народ». У науковому вжитку його значення є синонімом до слова «етнос» та позначає спільноту людей однієї мови та культури. Але часто можна почути це слово для визначення всіх громадян сучасної держави — наприклад, «народ України». А в середні віки цим словом позначали тільки лицарів-воїнів і мешканців деяких незалежних міст. Селяни ж, скажімо, до «народу» не належали. А в античні часи «народом» взагалі вважалися тільки чоловіки-воїни.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

І. Знаю й систематизую нову інформацію

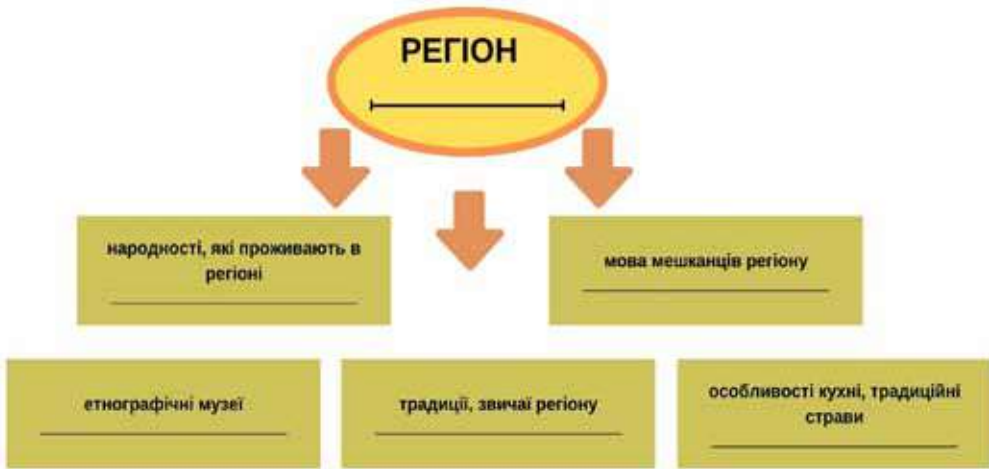
1. Дайте визначення понять: «етнос», «етнографія», «етнографічне джерело», «антропологія», «лінгвістика».
2. Назвіть етноси, що проживають на території України (скористайтесь картою на с. 100).
3. Як пов'язані між собою антропологія та антропогенез? Якими були його етапи?

II. Обговоріть у групі

У сучасній лінгвістиці існує чимало припущень щодо походження існуючих мов. Поміркуйте, які обставини сприяли зародженню існуючих мов. Яке значення має мова для людської культури й історії?

III. Мислю творчо

Пригадайте назви історико-географічних регіонів України. Започаткуйте виконання проєкту за темою: «Етнічні особливості історико-географічних регіонів України». Об'єднайтеся у групи та презентуйте свої роботи. Скористайтеся схемою.

§ 19 ДЕ І ЯК ЗБЕРІГАЮТЬСЯ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА?

Де і яким чином зберігають історичні джерела? Хто і коли розпочав їх накопичувати? Яку роль відіграють музеї та архіви у збереженні історичної спадщини?

1. МУЗЕЇ ТА ЇХ НАПОВНЕННЯ

Потреба у збереженні відомостей про минуле існувала здавна. Первісні люди фіксували важливі досягнення у наскельних малюнках, за Античності з'явилися перші спроби фіксувати історію писемно. У Середньовіччя існувало чимало хронік, аналів, літописів, де описувалося життя людини. Спираючись на досвід поколінь, сучасне суспільство розвивається та впевнено крокує вперед. Цінними також є родинні символи, які передаються від покоління до покоління: старі листи й документи, світлини, відеозаписи, символи. На жаль, зберегти залишки того, що століттями створювали люди неможливо через природні стихії, надзвичайні ситуації, війни.

Ви вже знаєте, що будь-яку частку минулого, що збереглася до нашого часу, в науці називають **історичною пам'яткою**. Сукупність пам'яток становить **історико-культурну спадщину**.

Поміркуйте, чи можна вважати зображені предмети історичними пам'ятками. Яку історичну інформацію вони можуть надати досліднику?

Для збереження пам'яток минулого створюються спеціальні установи. Установу, яка збирає, зберігає та виставляє

для огляду речові пам'ятки, називають **музеєм** — із грецької мови «храмом муз».

Варто запам'ятати!

Музей — заклад, що збирає, вивчає, зберігає та виставляє для огляду речові пам'ятки історії та культури.

* Хвилинка на цікавинку

Давні греки вважали історію мистецтвом. Піклувальницями мистецтв були богині — музи. Муза Кліо в їхній уяві опікувалась історією. Зазвичай її зображували з рукописами в руках. Іноді поруч з нею зображували сонячний годинник — за його допомогою вона спостерігала за часом.

Експонат — предмет, виставлений для огляду в музеї або на виставці.

Експозиція — розміщення експонатів у певному порядку.

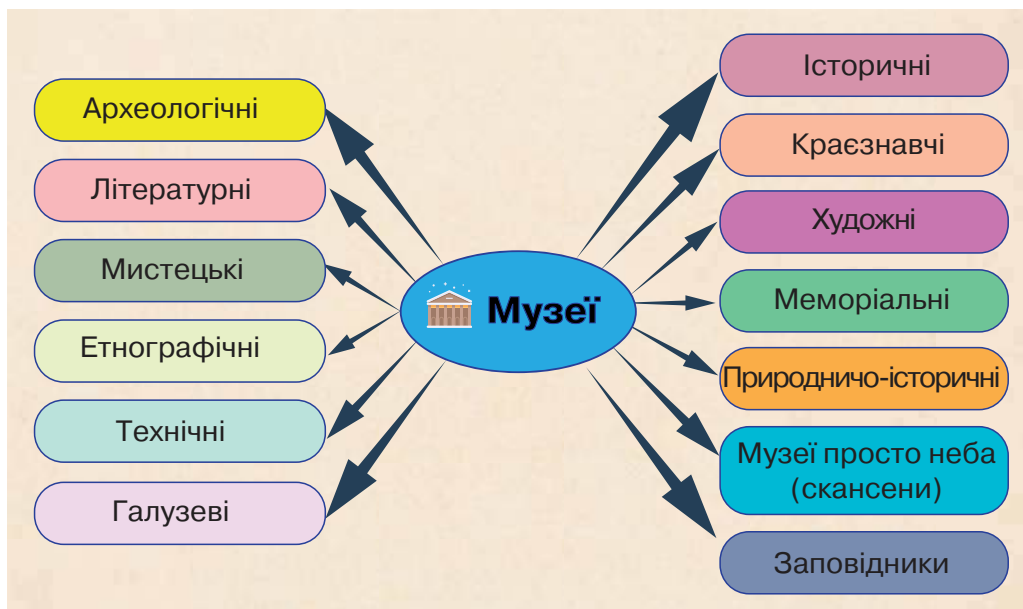

Експонати Каїрського єгипетського музею

Уявіть себе працівником/працівницею Каїрського музею. Як ви прокоментували б зображені експозиції, якби самі проводили екскурсію?

Музеї — це не обов'язково величні палаци. Музеєм може стати і звичайний житловий будинок, якщо у ньому колись жила видатна людина. Існують також музеї просто неба (скансени) — музеї архітектури і побуту. Своєрідними музеями є історико-архітектурні заповідники — групи архітектурних пам'яток, що мають історичну цінність і перебувають під

охороною держави. Створюються музеї і в деяких школах. Історики використовують експонати музеїв для дослідження і створення образу минулого.

1. Поміркуйте, чому музеї бувають такими різними.
2. У яких музеях ви бували? Який музей справив на вас найбільше враження?

2. АРХІВИ. БІБЛІОТЕКИ. МЕДІАТЕКИ

Збирання, збереження та впорядкування писемних пам'яток покладено на інші установи, які називають **архів**ами.

Варто запам'ятати!

Архів — наукова установа, де зберігають, впорядковують і досліджують писемні історичні джерела, документи.

Архіви з'явилися майже одночасно із появою писемності. У них містяться старовинні рукописи, плани міст, листи урядовців, договори між володарями держав та інші цінні свідоцтва історичного минулого. Тепер власні архіви мають органи влади, державні установи, школи, а нерідко й приватні особи — учені, письменники, політики.

Архіви потрібні не лише історикам. До них звертаються архітектори, аби відновити пошкоджену історичну будівлю, краєзнавці, будівельники. Кожен із нас може звернутися до архіву, адже час від часу виникає потреба у відомостях про своїх предків.

Будівля Національного архіву Японії
в м. Токіо

» Учені яких спеціальностей,
на вашу думку, мають
потребу в архівах?

Для сучасних архівів будують спеціально обладнані приміщення з вузькими вікнами, що не пропускають прямих сонячних променів, бо від сонячного світла документи псуються. Важливо підтримувати у архівах постійну температуру, вологість. Документи зберігаються у щільно закритих коробках на полицях — стелажах. Кожен документ має свій шифр — номер справи, фонд до якого він включений. Окремо існують каталоги, у яких представлений перелік фондів. Це допомагає швидко знаходити номер фонду і потрібної справи. Чимало інформації з архівів розміщується на їх офіційних сайтах, що дозволяє працювати із потрібними документами з будь-якої точки світу.

Найцінніші документи презнімають на плівку — створюють мікрофільми. Їх завжди зберігають окремо від документів на випадок, якщо оригінал буде пошкоджено або втрачено. Сучасні технології дають змогу проводити оцифрування документів, що дає змогу зберігати їх в електронному вигляді.

Внутрішній вигляд архіву
в Муніципальному історичному
архіві міста Куельяр, Іспанія

» Складіть пам'ятку: «Правила
облаштування архіву».
Чим зумовлені особливі
умови для зберігання
архівних документів?

Вивченням документів займаються фахівці — *архіваріуси*. Вони групують їх за часом і місцем створення, встановлюють авторство, за потреби перекладають на сучасні мови, оцінюють достовірність і готують до публікації.

Реставратор за роботою

Підготуйте повідомлення про особливості роботи реставратора/реставратки. Які риси характеру повинна мати людина такого фаху?

У музеях та архівах історичні джерела не тільки зберігають та вивчають, а й за потреби **реставрують** — відновлюють пошкоджене джерело в первісному вигляді. Цим займаються кваліфіковані фахівці — **реставратори**.

Хроніки, спогади, записки мандрівників, біографії видатних діячів, дослідження істориків містяться в книжках. Книжки бувають рукописними та друкowanими. Вони зберігаються в **бібліотеках**.

Варто запам'ятати!

Бібліотека (грец. «біблiон» — книга, «тека» — сховище) — установа, яка збирає та зберігає книжки для громадського користування.

Сучасні бібліотеки дедалі частіше містять не тільки рукописні чи друкowanі матеріали, а й мультимедійні — відео та звукозаписи. Такий тип бібліотеки називається **медіатека**.

1

2

Внутрішній вигляд бібліотеки й медіатеки:

1 — бібліотека ім. П. Тичини, Київ; 2 — медіатека міста Сендай

Чим відрізняються і у чому подібні бібліотека й медіатека?

В Україні кожна окрема людина може володіти власною бібліотекою чи архівом. Тому в кожного є можливість

зібрати *родинний архів*, до якого може потрапити усе, що є джерелом для вивчення родинної історії: листи, фото, відео, щоденники тощо. Архів може існувати і в цифровій формі — у пам'яті комп'ютера.

3. РОБОТА ІСТОРИКА ІЗ ДЖЕРЕЛОМ

Комплекс наукових дисциплін, які вивчають походження історичних джерел, їхні типи встановлюють правила їх використання в історичному дослідженні, називається **джерелознавством**.

Ви вже знаєте, що головною проблемою є встановлення достовірності джерела. Критичне ставлення до джерел є головним правилом історика. Які ж загальні правила дослідження історичного джерела? Першим етапом в роботі історика є сам пошук джерела. Коли воно знайдене, настає час його загальної оцінки: коли воно створене, хто є чи може бути його автором, чому воно присвячене.

Далі джерело треба зіставити з іншими подібними джерелами. Для цього різні джерела треба згрупувати за темою, часом і місцем описуваних подій і виявити невідповідності між ними. Так джерело перевіряється на правдивість.

Тільки відомості, підтверджені низкою незалежних одне від одного джерел можна вважати **історичним фактом**. А на основі історичних фактів історик створює образ минулого.

Образ минулого — достовірне уявлення про історичну подію чи особу у свідомості дослідника/дослідниці.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «музей», «експонат», «експозиція», «архів», «бібліотека».
2. Наведіть приклади знищення історичних джерел природою і людиною.
3. Як історик працює із джерелами?

II. Обговоріть у групі

Як утворити родинний архів? Що для цього треба зробити?

III. Мислю творчо

Уявіть, що до вас потрапив документ, який може бути історичним джерелом. Запропонуйте порядок і план його дослідження.

§ 20 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ПУТІВНИК У МИНУЛЕ

Які способи пізнання минулого вам відомі? Які спеціальні історичні науки допомагають ученим вивчати минуле? Хто і яким чином досліджує історичні джерела? Про що можна дізнатися завдяки історичним джерелам?

1. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Розгляньте малюнки й визначте, до якого групи історичних джерел вони належать. Вставте пропущені слова в текст (*працуйте усно*).

До _____ джерел належать пам'ятки _____ культури. Найчастіше їх здобувають унаслідок археологічних досліджень. До _____ джерел належать ті _____ джерела, які існують у писемному вигляді. Серед них є твори античних авторів, літописи, хроніки,

документи. _____ джерела представлені фотографіями, які відображають реальні _____. Здебільшого _____ поєднують відображення події та авторське бачення. До пам'яток образотворчого мистецтва належать _____. У сучасному світі вагомого значення набуває мережа Інтернет, яка перетворилася на місце зберігання _____ джерел.

2. ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З ДЖЕРЕЛАМИ ІНФОРМАЦІЇ

Факт чи фейк?

Поміркуйте, чи всі сучасні інформаційні джерела є достовірними. Чи можна їм достеменно довіряти? Як у повсякденному житті ви вирізняєте недостовірну інформацію? Складіть у зошиті пам'ятку «Як опрацювати інформаційне джерело».

У сучасному світі інформація — основа життя людини. Недаремно ХХІ ст. називають «інформаційним», адже людство сьогодні щоденно отримує величезну кількість інформації з газет, телебачення, Інтернету тощо. Зараз не є проблемою знайти й ознайомитися з інформацією на будь-яку тему, яка цікавить людину. Але чи завжди така інформація є достовірною? Чи можна довіряти всьому, що показують, друкують, пишуть, публікують? Для того, щоб людина не вірила фейкам та вмiла грамотно «фільтрувати» отриману інформацію, вона має бути медіаграмотною.

Медіаграмотність — комплекс знань, навичок та умінь, що дають змогу розуміти, аналізувати та критично оцінювати інформаційні джерела.

Фейк (від англ. fake — підробка) — будь-яка викривлена, неправдива, сфальсифікована інформація, що подається як правдива.

Отже, медіаграмотність потрібна сучасній людині, щоб:

- 1) усвідомлювати вплив ЗМІ на суспільство;
- 2) вміти перевіряти факти та розпізнавати фейки;
- 3) розпізнавати якісні та неякісні джерела інформації;
- 4) вміти впізнавати «шкідливу» інформацію та захищатися від її впливу.

Повідомлення
з соціальної
мережі
«Фейсбук»

Прочитайте повідомлення, яке масово поширювалося у лютому 2020 р. в соціальній мережі «Фейсбук». Подумайте, чи є воно фейковим. Поміркуйте, як можна перевірити правдивість таких публікацій. Під час роботи скористайтеся чек-листом (пам'яткою) «Як розрізнити фейк?»

ЯК РОЗПІЗНАТИ ФЕЙК

FAKE

1

Звертайте увагу на джерело

3

Читайте увесь матеріал,
а не тільки заголовок

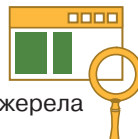
2

Перевіряйте, хто автор

4

Перевірте, чи
підтверджені джерела

5

Чи не однобоке, викривлене подання матеріалу

6

Подається факт чи думка
(судження)

7

Чи є посилання на анонімних
експертів («Вчені вважають...»)

Діємо: практичні завдання

Спробуйте подати в класі дві новини — справжню і фейкову. Разом з однокласниками з'ясуєте, яка з новин є правдивою.

3. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Зіграйте в історичне лото. Розташуйте джерела інформації в послідовності від 1 до 5 в порядку від найбільш правдивого до фейкового. Поясніть свій вибір.

Документ офіційного
державного сайту

Стаття з наукового
журналу

Публікація в
соціальних мережах

Телевізійне повідомлення
служби новин

Розповідь очевидця/
очевидиці

4. ІСТОРИЧНА ВІКТОРИНА

Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

1. Дайте визначення поняттям: «фейк», «факт», «медіа грамотність», «ЗМІ», «інформаційне джерело».

2. Які види історичних джерел ви знаєте?

3. У чому відмінність між історичним та інформаційним джерелом? Які з них є більш правдивими? Чому?

4. Для чого сучасній людині потрібно бути медіаграмотною? Які впливи може справляти на суспільство фейкова інформація?

5. Уявіть себе журналістом/журналісткою. Складіть два коротких повідомлення — правдиве та фейкове. До кожного повідомлення створіть коротку анотацію: як довести правдивість/неправдивість вашого повідомлення.

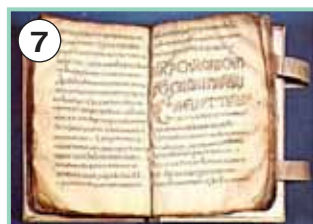
§ 21 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

1. ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕЙДОСКОП

Розгляньте зображення та визначте, до якої з перелічених груп історичних джерел вони належать. Увідповідніть їх: усно утворіть пари з цифр (номерів фото) і літер (варіантів відповіді).

6
Міфи,
легенди

А Речові; **Б** Писемні; **В** Усні; **Г** Етнографічні;
Д Інформаційні; **Е** Фотодокументи

2. ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Розв'яжіть онлайн-кросворд (зіскануйте QR-код або перейдіть за посиланням). Із ключовим словом кросворда створіть коротку розповідь-повідомлення для історичної енциклопедії.

Онлайн-кросворд

3. АРХЕОЛОГІЧНІ ЗМАГАННЯ

Об'єднайтеся в групи. Розгляньте речові історичні джерела. Складіть перелік запитань (два-три до кожного джерела). Підготуйте розповідь (віртуальну подорож) археологічними розкопками. Запишіть у зошиті стислий її план.

117

5. ПИШЕМО ІСТОРІЮ

За матеріалами розділу складіть власну історію — комікс на тему «Джерела пізнання минулого й сучасного». Методом сторітелінгу перекажіть вашу історію в класі.

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАВКОЛО МЕНЕ

§ 22 ДЕ МОЖНА «ПОБАЧИТИ» ІСТОРІЮ?

Поміркуйте, як можна «побачити» історію? Як історичні пам'ятки допомагають вивчати історію? Про що вони можуть «розповісти»? Пригадайте, які є види музеїв.

1. ПЕРШІ МУЗЕЇ

Здавна люди прагнули зберігати свою матеріальну і духовну спадщину. Від покоління вони передавали історичний досвід, старовинні предмети. Колекцію таких предметів археологи знайшли у сховищах Кносського палацу на о. Крит (XVI ст. до н. е.), бібліотеці . Ніневія (VII ст. до н. е.), де зберігалися глиняні таблички із давніми текстами.

За Античності цінні предмети зберігалися у приватних колекціях. Нерідко у храмах або замках розміщувалися картини, ікони, рукописні книги, ювелірні вироби тощо. Згодом такі колекції стали доступними для широкого загалу. Так виникли перші музеї (з грецької мусейон - місце для поклоніння музам). Це були жертівники для поклоніння давньогрецьким божествам, покровителькам наук і мистецтв.

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, експонатом якої колекції вони є. У чому їх історична цінність для власника, для музею, для України

1

2

3

Діємо: практична хвилинка

Роздивіться ілюстрацію. Подумайте, чи можна вважати музейони науковими та культурними центрами Античності.

Бібліотека Александрійського музейону

Історичні подробиці

Александрійський музейон було засновано за правління Птолемея I Сотера (305-283 рр. до н.е.). Центром музейону було святилище муз, але величезний комплекс будівель мав також кімнати для мешканців, залу для трапези, бібліотеку, лабораторії, галерею, місця для читання і прогулянок тощо. На запрошення Птолемея музейон відвідували знамениті вчені, що перебували на повному царському забезпеченні. Згодом тут з'явилися колекції рослин, а також проводили наукові дослідження. З-поміж науковців, які працювали в Александрійському музейоні були математики Евклід та Ератосфен, астроном Гіппарх, лікар Герофіл. Припускають, що у складі музейону діяла і знаменита Александрійська бібліотека, яку вважають найбільшим книгосховищем античного часу.

Класичні музеї (де зберігають, експонують та досліджують пам'ятки) з'явилися у Європі за епохи Відродження (XIV—XVII ст.). У таких музеях працювали дослідні лабораторії, де збирали зразки рослинного і тваринного світу, мінералів, експонатів, які мали етнографічну цінність. Популярними були кімнати для розміщення і зберігання різноманітних тематичних колекцій — кунсткамери. Вчені збирали та вистав-

ляли для огляду різноманітні колекції, предмети старовини й рідкісні речі.

2. НАЙВІДОМІШІ МУЗЕЇ СВІТУ

Сучасні музеї істотно відрізняються від тих, які існували за Античності або Середніх віків. У них не лише експонуються предмети старовини, а й працюють наукові лабораторії, реставраційні майстерні. Музеї стають місцем творчих зустрічей, просвітницьких заходів. Ера інтерактивних та мультимедійних засобів значно розширила роль музеїв у житті суспільства.

Світові туристи склали власний список найвідоміших музеїв світу. Одним із найвідвідуваніших є Лувр у м. Париж (Франція). Музей засновано у 1793 р. Він розташований у колишній резиденції королів Франції. У колекції творів мистецтва Лувру зберігається понад 35 тис. експонатів.

За допомогою QR-коду ознайомся з колекціями Лувру. За допомогою додаткових джерел підготуйте статтю для історичного журналу про один із експонатів музею.

Колекція Лувру cutt.ly/eLzamOV

?

Поміркуймо!

Подумайте, чому поповнення колекцій Лувру обмежене датою 1848 р. Поцікавтеся, які події відбувалися у Франції в 1848 р.

Одна із зал Лувру (сучасне фото)

Історик Луї де Поттер стверджує, що Філіпп II Французький згадував про будівлю «L'ivre», що перекладається як «шедевр». А у самій колекції шедеврів музею містяться лише ті картини, які були створені до 1848 р. Це формат Лувру. Поповнення колекції обмежене цією датою.

Одним з найвідвідуваніших музеїв світу є **Британський музей** (м. Лондон, Велика Британія), заснований 1753 р. Колекція музею налічує близько 8 млн експонатів. Тут зібрані унікальні твори мистецтва й археологічні знахідки з різних куточків світу, за якими можна простежити історію людської культури від її витоків до наших днів. У 1972 р. від музею відокремилася бібліотека, де у залі рукописів зберігається Велика хартія, лист Олівера Кромвеля і навіть автографи Галілео Галілея та Рене Декарта.

3. НАЦІОНАЛЬНІ МУЗЕЇ УКРАЇНИ

Пригадайте, які види музеїв ви знаєте? Як, на вашу думку, можна захочувати молодь відвідувати музеї?

В Україні налічується понад 500 музеїв різного спрямування. Частина музеїв розташована у окремому приміщенні, інша, як скансени (музеї під відкритим небом). Існують навіть віртуальні музеї, які можна відвідати за допомогою інтернету.

З 1990-х років статус «національний» надано 28 провідним музеям та заповідникам України. До національних музеїв України, зокрема, належать: Національний музей історії України (1899 р., Київ), Національний музей Тараса Шевченка (1940 р., Київ), Національний музей ім. Андрея Шептицького (1905 р., Львів), Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні» (1974 р., Київ) тощо.

Варто запам'ятати!

Національні музеї — державні музеї, у яких зберігаються експонати, що становлять високу культурно-історичну цінність та є державною власністю.

Заповідники — територія або акваторія, на якій зберігається у природному (недоторканому) стані весь її природний комплекс (флора і фауна).

Посуд фігурний. Ольвія,
I–II ст. (сучасне с. Парутине
Миколаївської обл.)

Портрет князя Дмитра
Вишневецького (Байди).
Невідомий художник. XVIII ст.

Настінний годинник
Etienne Lenoir. Франція,
XVIII ст.

Розгляньте експонати Національного музею історії України. Поміркуйте, у чому полягає історична й культурна цінність представлених експонатів? Здійсніть віртуальний тур музеєм та підготуйте розповідь про одну із його експозицій.

Діємо: практична хвилинка

Розгадайте ребуси й до кожного відгаданого слова складіть запитання.

①

②

4. МУЗЕЇ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАПОВІДНИКИ РІДНОГО КРАЮ

Поміркуйте, які музеї створюють в окремих регіонах і чому?

У кожному історико-географічному регіоні України розміщується чимало музеїв, заповідників, пам'яток культури та мистецтва. У колекціях місцевих музеїв можна зустріти експонати археологічних експедицій, пам'ятні речі, присвячені видатним людям або вихідцям краю.

Заповідними зонами стають території, які мають історичну цінність та оберігаються державою для збереження унікальної флори й фауни цих об'єктів. Так, у м. Умань (Черкащина) розташовано національний дендрологічний парк «Софіївка», а у Переяславі (Київщина), знаходиться Національний істо-

рико-етнографічний заповідник «Переяслав», у якому зберігається чимало пам'яток давньоруської культури.

Діємо: практична хвилинка

Як ви вважаєте, чим керуються люди, створюючи музеї та заповідники в різних регіонах України? Розгляньте карту та складіть у зошиті таблицю «Музеї і заповідники різних регіонів України». Доповніть таблицю музеями свого рідного краю.

Назва музею/заповідника	Місто, де розміщений музей/заповідник

1. Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського
2. Музей грошей та історії розвитку Української академії банківської справи
3. Державний музей природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
4. Педагогічно-меморіальний музей А. С. Макаренка
5. Миколаївський музей суднобудування і флоту
6. Державний історико-краєзнавчий музей «Херсонес Таврійський»
7. Музей заповідник «Катакомби Одеси»
8. Заповідник-музей «Хутір Надія»
9. Шевченківський національний заповідник

10. Національний музей-садиба М. І. Пирогова
11. Тернопільський історико-меморіальний музей політичних в'язнів
12. Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша
13. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького
14. Історико-культурний заповідник республіканського значення в м. Луцьку
15. Дубровицький історико-етнографічний музей
16. Національний музей космонавтики імені Сергія Павловича Корольова
17. Національний музей історії України у Другій світовій війні

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Зіграйте в «Історичне лото». Визначте, які ілюстрації є прикладами музеїв, а які — заповідників.

II. Обговоріть у групі

1. Які музеї в Україні мають статус «національних»?
2. Чому музеї охороняються державою та відіграють визначну роль у збереженні історичної пам'яті?
3. В умовах пандемії зародився новий напрям туризму — веб-туризм. Інтернет-технології дозволяють усім охочим здійснювати віртуальні мандрівки музеями й містами світу. Перегляньте віртуальні тури музеями України. Обговоріть їхні експозиції. Перейдіть за покликанням: cutt.ly/gK7oLaA

III. Мислю творчо

Уявіть себе керівником/керівницею екскурсії по рідному місту/селу. Оберіть музей у своєму місті/селі та проведіть уявну екскурсію. Створіть мініпроект «Музей/заповідник мого рідного краю, яким можна пишатися».

§ 23 ІСТОРІЯ В НАЗВАХ ТА ІМЕНАХ

Пригадайте що вивчає наука лінгвістика? Чому деякі слова у різних мовах звучать однаково, а в інших - ні? Як ви розумієте вислів: «Почути історію»? У яких сенсах можна вживати цей вислів?

1. ПОХОДЖЕННЯ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ, ЯКІ МИ ВЖИВАЄМО

У будь-якій мові є специфічні слова для визначення тих чи інших речей, явищ або назв. Українська мова також запозичувала в різні історичні періоди з інших мов поняття й окремі елементи усним й писемним шляхом.

Слова іншомовного походження

З грецької	З англійської	З італійської	З голландської
психологія, бібліотека, космос, метод, історія	спонсор, менеджер, лідер, ринг, футбол	піаніно, композитор, опера, ліра, соната	флот, лоцман, матрос, каюта

Діємо: практична хвилинка

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які поняття в українській мові запозичені: **а)** з французької, **б)** з німецької.

Юзер/юзерка

Share

Постінг

Системник

Геймер/геймерка

Вінда

Поміркуйте, як з'явилися зображені на малюнку терміни. Встановіть відповідність між термінами й ілюстраціями. З допомогою вчителя/вчительки та додаткових джерел інформації дізнайтеся, що таке «сленг» і звідки походить це поняття.

Термінологія, яку ми використовуємо сьогодні, почала закладатися у V ст. до н. е. Слова латинського та грецького походження займають в українській мові особливе місце. Більшість таких термінів і понять використовують у медицині або інших галузях науки. «Батько» медичної науки Гіппократ вживав у своїх працях такі слова, як *діагностика*, *епідемія*. Велика кількість термінів від Гіппократа увійшла до міжнародного словника медицини.

Варто запам'ятати!

Термінологія — 1) сукупність слів або словосполучень, які притаманні певній галузі науки, техніки або мистецтва; 2) сукупність всіх термінів, що застосовуються у тій чи іншій мові.

Діємо: практична хвилинка

Розгадайте ребуси та спробуйте пояснити терміни і поняття, що в них зашифровані. За потреби скористайтесь додатковими джерелами інформації.

2. ІСТОРІЯ В ІМЕНАХ

Для кожної людини її ім'я є дуже важливим, адже найчастіше воно дається батьками при народженні на все життя. Наші імена також мають свою історію виникнення. Існує спеціальна галузь мовознавства, що займається вивченням імен — **ономастика**.

Ономастика досліджує історію виникнення (походження) імен, їх використання та значення.

Здавна люди давали одне одному імена — прізвиська, які відображали певні особливості людини: силу, красу, риси характеру тощо. Називаючи дівчинку Міла, люди підкреслю-

вали її красу та доброту, хлопчика Лев — його силу та сміливість. З розвитком людства значення імен змінювалося.

Люди використовують родові імена, тобто ті, що належали їхнім пращурам. Прикладом цього можуть бути арабські імена. Так, Абу Хасан Мухамад ібн Ахмед перекладається як «батько Хасана, Мухамад син Ахмеда».

Поміркуймо!

Подумайте, яких значень могли надавати іменам наші прашури. Чому, на вашу думку, іноді дитині давали кілька імен? Як з цим пов'язане прийняття християнства?

На формування слов'янських імен впливали різноманітні чинники. Якщо дитина була дуже бажаною для батьків, її могли назвати Бажан/Бажана, Богдан/Богдана, Жадан/Жадана тощо. Для того аби відвести від дитини злих духів та захистити її, давали імена, які мали викликати відразу — Поганка, Горе, Павук. В іменах знайшли своє відображення навіть пори року та дні тижня — П'ятниця, Середа, Зимівна. Підкреслюючи найкращі риси людської душі, дівчаток називали Любов, Віра, Надія або Добряна. Також на українських землях досить швидко поширювалися латинські та грецькі імена, що мають своє значення в дослівному перекладі: Віктор — «переможець», Валерій — «сильний», Гнат — «вогняний», Анастасія — «воскресіння», Наталія — «благословенна», Марина — «морська».

Дізнайтеся, яке походження мають зазначені у хмаринках імена. Які з них є найуживанішими? Чому, на вашу думку, сучасні батьки намагаються давати дітям незвичні імена?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що вивчає наука «ономастика»? Чому результати її дослідження є важливими для історика-дослідника?
2. Установіть відповідність між термінами та їхніми визначеннями.

1 Нумізматика

A Наука, об'єктом якої є вивчення географічних назв

2 Хронологія

Б Наука, об'єктом дослідження якої є мапи

3 Топоніміка

В Наука, об'єктом дослідження якої є послідовність подій у часі

4 Картографія

Г Наука, об'єктом дослідження якої є вивчення монет

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи. Дізнайтеся про походження імені кожного з учасників/учасниць вашої групи. Спробуйте створити візуалізацію свого імені у вигляді інфографіки.

III. Мислю творчо

Започаткуйте мініпроект «Відомі імена мого краю». Поцікавтеся біографією одного з відомих діячів краю. За результатами дослідження створіть презентацію.

Інформаційна графіка або **інфографіка** (англ. Information graphics; infographics) — це графічне візуальне подання інформації, даних або знань, призначених для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації.

Для створення інфографіки скористайтесь онлайн-сервісами.

Зіскануйте код і створіть інфографіку за допомогою онлайн-сервісу VistaCreate.

§ 24 ІСТОРІЯ В ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ

Пригадайте, як пов'язані історія з географією. У чому відмінність між історичним і географічним просторами? Які історико-географічні регіони вам відомі?

1. ТОПОНІМІКА. ІСТОРИЧНЕ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ СУЧАСНИХ КРАЇН

Географічні назви (топоніми) з'явилися ще в прадавні часи. Іноді ці назви передавалися від покоління до покоління без усвідомлення людиною значення самої назви. Це було пов'язано зі складнощами перекладу. Оскільки географічні назви завжди сприймалися людством як пам'ятки культури і мови, вони не піддалися змінам чи фальсифікаціям. Так, у літописі «Повість минулих літ» є чимало географічних назв, які збереглися незмінними до сьогодні: *Карпати*, *Чернігів*, *Київ* тощо. Географічні назви утворювалися за природними й господарчими чинниками, історично або за ім'ям засновників. Топоніми могли утворюватися також за рішенням влади. Але трапляються і надзвичайно цікаві випадки. Наприклад, щодо назви південноамериканського міста Монтевідео існує кілька легенд. Найпростіша переконує, що хтось з мореплавців іспанською, португальською чи латиною прокричав «Бачу гору!» (Monte vide eu! Montem video!).

Варто запам'ятати!

Топоніміка — наука, що вивчає географічні назви (топоніми).

Назва кожної країни має свою історію походження. Наприклад, Франція у перекладі означає «земля франків», Англія — «земля англів». Тобто в назві цих країн відображено історію народу, який був у витоків їхньої державності. Назва країни Австралія перекладається як «Невідома Південна земля», яку зображали на перших картах як маленький край Африки. А назва Аргентини походить від лат. «argentum» («срібло») — адже купці використовували аргентинську річ-

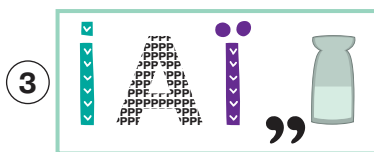
ку Ріо-де-ла-Плата для перевезення срібла з території Перу. Країна Болівія названа на честь відомого військового діяча, який воював з Іспанією за незалежність Болівії та її першого в історії президента. Венесуелі назву дав Америго Веспуччі, назвавши ці землі «Мала Венеція» — ісп. «Venezuela» на честь європейського міста на воді.

Поміркуймо!

Подумайте, які особливості своєї історії відображають назви сучасних європейських країн. Про що це свідчить?

Діємо: практична хвилинка

Розгадайте ребуси. За допомогою додаткових джерел інформації з'ясуйте, як виникли назви країн, які в них зашифровані.

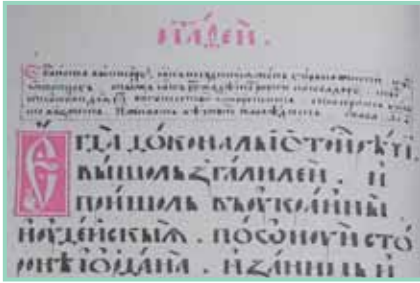
2. ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «УКРАЇНА»

Назва нашої держави також має давню історію. Вперше слово «Україна» з'являється в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ», де літописець розповідає про смерть переяславського князя Володимира Глібовича у 1187 р. Автор пише там такі слова: *«І плакали за ним всі переяславці... за ним же Україна багато потужила»*.

Походження назви «Україна» завжди викликало інтерес та увагу дослідників, але однозначного пояснення немає і досі. Група учених пов'язують виникнення назви зі словом «окраїна» або «край» — тобто територія, що є віддаленою від центру. Інші пов'язують назву «Україна» з такими синонімами як «країна» або «край» у значенні «рідна земля». Так само і згадану в літописі назву історики розуміли по-різному: як граничну територію, як усю Переяславську землю, як назву окремої ділянки землі, як власне синонім слова «князівство».

Варто запам'ятати!

Уперше **назва «Україна»** згадується в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ» у 1187 р.

Фрагмент Пересопницького Євангелія (1556 р.), у якому трапляється слово «Україна»

Карта французького Юбера Жайо (1685). Наддніпрянщина показана як «Україна, (Vkraina) або край козаків»

» Поміркуйте, про що свідчать згадки назви «Україна» у писемних джерелах та картах.

Факт чи фейк?

У сучасній російській історіографії часто маніпулюють походженням назви «Україна». Російські історики, зокрема, стверджують, що «Україна» завжди була «окраїною» Росії, а це означає, що українці — частина єдиного російського народу. Маніпулюючи таким чином, фактично заперечується право українців на розбудову власної, незалежної держави.

» За допомогою матеріалів параграфа та додаткових джерел інформації спростуйте фейкове твердження російських істориків щодо походження назви «Україна».

Треба пам'ятати, що будь-яка назва — це передусім слово, яке протягом історії зазнає змін у своєму тлумаченні. Вже з кінця XVI — початку XVII ст. назва «Україна» починає сприйматися як ціла країна, що охоплювала запорозькі та наддніпрянські землі. Згодом ця назва поширилася і на інші українські території.

» Пригадайте, які історико-географічні регіони включає в себе територія сучасної України. Які державні утворення існували на наших землях упродовж історії?

3. ТОПОНІМІЧНІ ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ

Вивчаючи історію рідного краю, ми всі натрапляємо на велику кількість географічних назв. Частина з них має давнє походження, частина — зникла й навряд чи буде відновлена. Кожний регіон України багатий на **топонімічні легенди** — народні усні твори, які пояснюють назви різних географічних об'єктів.

Варто запам'ятати!

Топонімічні легенди — жанр усної народної прози, що пояснює виникнення і значення назв населених пунктів, географічних об'єктів, архітектурних споруд тощо.

Чимало сучасних топонімів досі не мають наукового пояснення. Історія виникнення частини географічних назв до нас дійшла лише в легендах, перевірити які іноді неможливо. Залишається задовольнятися довільними припущеннями легенд, як про пасічника Харка-Харитона, від імені якого походить назва міста Харків або легенда про три сумки, знайдені на роздоріжжі шляхів у центрі сучасного міста Суми.

Історичні подробиці

На Херсонщині, неподалік маленького містечка Каланчак, існує мальовничий півострів із цікавою назвою Хорли. За легендою назву острову надали турецькі моряки, коли побачили з корабля берег, весь вкритий килимом степової долини. У перекладі з турецької карлі (Kar yağışlı) означає «сніжний».

За своїми обрисами цей райський куточок нагадує в кілька разів зменшений Крим: пишні сади і квітники, пляж і бази відпочинку на березі моря. Хоча трохи більше ніж 100 років тому це був безлюдний пустельний острів. Перешийок створили, коли в 1897 р. баронеса Софія Богданівна Фальц-Фейн заснувала тут місто Порт-Хорли.

Хорли з висоти пташиного польоту

Топонімічні легенди в давні часи передавалися в усному вигляді та мали пізнавальний характер. Здебільшого вони стосуються тих назв, точна дата виникнення і походження

яких не відомі. Пригадайте легенду про заснування Києва: про Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь, або легенду про заснування Риму двома братами Ромулом та Ремом.

Зацікавленість топонімією різко зросла наприкінці ХІХ ст. Створювалися різні комісії для вивчення походження географічних назв. Вивчали й топонімічні легенди. Спираючись на отримані результати досліджень, частину географічних об'єктів перейменовували, повертаючи їм історичну назву. Назви часто підказують нам особливість того чи іншого місця.

Але бувають несподіванки. Багатий на нафту острів поблизу Калімантану зі смішною для нас назвою Таракан насправді походить від двох слів з мови народу тідунг: «Tarak» — *місце зустрічі* і «ngakan» — *їсти, харчуватися*. Назва пов'язана з тим, що острів здавна служував проміжним пунктом для моряків і торговців, де вони могли й відпочити, і укласти угоду.

Діємо: практична хвилинка

Чимало містечок в Україні мають назви, пов'язані із легендами. Одне із таких — м. Сміла, що на Черкащині. Побутує думка, що смілива дівчина провела українських воїнів таємною стежкою і вони перемогли татар. У пам'ять про відважну Смілу на гербі міста зображено дівчину, що ламає стрілу. Поміркуйте, чи усі легенди відображаються у гербах міст або сіл?

Легенда про місто Сміла

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «топонім», «топоніміка», «топонімічна легенда».
2. Які існують версії походження назви «Україна»?
3. У чому цінність топонімічних легенд? Чи можна їх вважати істинним джерелом?

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою матеріалів параграфа складіть мапу думок на тему «Як виникають назви географічних об'єктів». Обговоріть результати роботи в класі.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії рідного краю. За допомогою додаткових джерел інформації дослідіть походження (історію виникнення) одного з топонімів вашого краю. Знайдіть легенди, які стосуються вашого рідного краю, та візуалізуйте їх за допомогою скрайбінгу або коміксу.

Мапа думок (від англ. Mind Maps — *карти розуму, карти пам'яті*) — спосіб організації процесу творчого мислення за допомогою схем, побудованих за певними правилами.

Скрайбінг (від англ. scribe — *накидати ескізи або малюнки*) — новітня техніка презентації, у якій мова оратора чи ораторка ілюструється «на льоту» малюнками на білій дошці (або аркуші паперу), яка була винайдена британським художником Ендрю Парком для Британської асоціації з поширення наукових знань.

§ 25 ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ

Поміркуйте, як пов'язані між собою історія та пам'ять? Що називають «історичною пам'яттю»? Як відображена історія в пам'ятках архітектури та мистецтва?

1. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ. КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ

Пам'ять є невід'ємною складовою кожної людини. В ній зберігаються наші спогади про пережиті події, відвідані місця, важливих людей. Ці спогади створюють наш власний «образ минулого». На створення цього образу впливають почуття. Найглибше у пам'ять «западає» те, що нас колись вразило або схвилювало. Так формується наше уявлення про світ і наше місце в ньому.

Пам'ять допомагають зберігати **символи** — умовні знаки, що відображають певну думку, почуття людини та події, що відбувалися в її житті. Такі символи іноді називають «**місцями пам'яті**».

Варто запам'ятати!

Місця пам'яті — це місця, символічні об'єкти, із якими людина (група людей) пов'язує власні спогади, цінності.

Що допомагає вам згадувати події свого життя? Чи є у вас «місця пам'яті»? Наведіть приклади.

Такі «місця пам'яті» є у жителів певного міста або села, історичного регіону або ж громадян цілої держави. Цю роль можуть виконувати вулиці, майдани, окремі будівлі та споруди, місця битв чи інших значних історичних подій. Такі місця є одним із засобів формування у людей спільних уявлень про своє минуле. Ці уявлення створюють **історичну пам'ять** громади чи цілого народу.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — уявлення суспільства про спільне історичне минуле, що поєднує його та відокремлює від інших.

Історичні образи передаються від покоління до покоління в родинях, поширюються у художній літературі, кіно, засобах масової інформації, у шкільних підручниках. У підсумку кожна людина уявляє собі минуле таким, як воно закарбувалося в історичній пам'яті спільноти.

Обов'язковими складовими історичної пам'яті є спогади про походження певного народу або громади (переважно це походження вважається давнім), заснування і творців держави, про героїчну боротьбу з ворогами, трагічні поразки та славетні перемоги. В ній завжди відображається уявлення про переваги спільноти — найбільші досягнення, відкриття та подвиги предків. Це важливо для єдності народу, відчуття гордості, прагнення славетних досягнень у майбутньому.

Кадр з фільму «Чорна рада» за однойменною повістю Пантелеймона Куліша (режисер Микола Засєєв-Руденко, 2000 р.)

Поміркуйте як кіно впливає на формування в людини уявлення про історичні події? Чи завжди кінематограф подає істинну інформацію?

Наприкінці ХХ ст. французький дослідник П'єр Нора вперше використав термін «місце пам'яті» як те, із чим суспільство пов'язує свої спогади, цінності. Такими об'єктами опікується держава. Щоб громадяни мали відчуття єдності та спільного минулого, держава реставрує давні споруди, утримує музеї, архіви й бібліотеки, сприяє вивченню національної мови, встановлює пам'ятники видатним землякам, увічніює імена національних героїв і героїнь, фінансує видання книжок і створення фільмів про важливі для суспільства історичні події.

Державну політику щодо вкорінення історичної пам'яті в суспільстві історики називають «культурою пам'яті».

Меморіальна дошка
П. Скоропадському у Києві
на вул. Інститутській, 20

Камінь спотикання
для Зузанни Гінчанки
у Рівному на Театральній площі

Чому, на вашу думку, держава і громада мають дбати про збереження «культури пам'яті» та пам'ятних місць?

Слід розуміти, що оскільки історична пам'ять створюється істориками, письменниками, митцями за підтримки держави, то не все в ній може бути чітко підтверджено історичними фактами зустрічається поняття «історичний міф».

Отже, історик повинен уважно перевіряти інформацію джерел.

Варто запам'ятати!

«Історичний міф» — відображення історичних подій у свідомості суспільства у дещо спотвореній формі. Будується на неточностях в історичному описі, які закріпилися в уяві людей.

Текст на дошці з «Велесової книги»

Довгий період часу «Велесову книгу» вважали визначною пам'яткою української культури, літописом, який написаний на дерев'яних дощечках. Проте науковці спростовують ці твердження. І сьогодні «Велесова книга» визнана літературним фальсифікатом (підробкою), а всі подробиці її створення — історичним міфом.

Навіщо і ким, на вашу думку, створюються історичні міфи?

2. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА ПАМ'ЯТНИКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ

Ви знаєте, що пам'ятками історії називають будь-які джерела інформації про минуле — споруди, місця поховань і битв, документи, твори мистецтва — усе, що пов'язано з важливими історичними подіями й охороняється державою. Virізняють пам'ятки місцевого, державного та світового значення. Пам'ятки світового значення заносяться до спеціального переліку — Списку світової спадщини ЮНЕСКО, міжнародної організації для взаємодії держав у галузі культури й освіти.

Світова спадщина ЮНЕСКО в Україні

За яким принципом, на вашу думку, визначаються пам'ятки, які включаються до переліку всесвітньої організації ЮНЕСКО?

Найдавнішими історичними пам'ятками є археологічні — вік стоянок, могильників, залишків поселень первісних людей сягає мільйонів років. Згодом до них додаються писемні, етнографічні, образотворчі й інші пам'ятки.

Для увічнення важливих історичних осіб або подій минулого встановлюються історичні **пам'ятники** (монументи). Зазвичай їх встановлюють на центральних площах або місцях пам'яті, які пов'язують увічнену особу або символ із конкретною місцевістю.

Варто запам'ятати!

Пам'ятник — витвір мистецтва, створений для увічнення пам'яті про людей чи події.

Пам'ятники дуже різноманітні. Це може бути **статуя** чи **бюст** — відповідно повне чи погрудне зображення видатної людини, або **скульптурна група** — зображення групи осіб. Може бути символічний знак — **монумент** чи **обеліск**. На будівлі, у якій відбулося щось важливе, може бути встановлена **меморіальна дошка**. Пам'ятниками можуть виступати й архітектурні споруди — **тріумфальні арки**, колони, навіть іноді храми чи інші будівлі.

До якого виду пам'ятників належить кожне із зображень?

Пам'ятники — це данина предкам від нащадків за їхній талант, героїзм, заслуги перед людством. Вони нагадують людям про найважливіші події в історії та про людей, яких варто пам'ятати.

* **Хвилинка на цікавинку**

У 2022 р. данська національна комісія ЮНЕСКО разом із компанією Blue Shield Denmark у співпраці з додатком Polysam створили проєкт під назвою Vaskir Ukraine. Цей додаток дозволяє зберігати українську культурну спадщину, перетворюючи пам'ятки архітектури на 3Д-експонати віртуального архіву. Кожен охочий може допомогти у розвитку проєкту.

<https://poly.cam/ukraine>

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історична пам'ять», «місце пам'яті», «історичний міф», «пам'ятник».
2. Як ви розумієте поняття «місця пам'яті»?
3. Що таке історична пам'ятка? Наведіть приклади.
4. Що таке пам'ятник? Навіщо їх встановлюють? Які види пам'ятників вам відомі?

II. Обговоріть у групі

Як формується історична пам'ять спільноти? Чому вона є спільною для всіх? Чи бувають винятки з цього правила?

III. Мислю творчо

З допомогою вчителя/вчительки знайдіть і наведіть приклади історичних міфів в історії різних народів. Чому, на вашу думку, вони виникають?

§ 26 ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ Й МИСТЕЦТВА

Коли зародилося мистецтво? До якої групи джерел належать пам'ятки архітектури та у чому їхня цінність у роботі історика? Які архітектурні об'єкти України включені до спадщини ЮНЕСКО?

1. НАЙДАВНІШІ АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ СВІТУ

Окрему групу історичних пам'яток становлять **пам'ятки мистецтва**. Вони найкраще нагадують людям про їхні культурно-історичні корені та надбання. Найбільш помітними й величними пам'ятками є давні архітектурні споруди.

З усіх видів мистецтва саме архітектура супроводжує нас щодня. Достатньо озирнутися довкола, аби побачити історичну минувшину, яка закарбувалася у вуличках і площах, пам'ятниках і стелах.

Архітектурні пам'ятки первісних людей не дуже схожі на сучасні. До них належать **менгіри** — кам'яний стовп заввишки до 20 м. Згодом з менгірів почали будувати **дольмени** — два менгіри, які тримають на собі зверху горизонтальну брилу каменю.

Поєднання дольменів утворює **кромлех**. Відомим прикладом кромлеху є **Стоунхендж** у Британії. Дослідники не дійшли єдиної думки щодо мети спорудження кромлехів. Найвірогідніше, це були споруди, присвячені поклонінню сонцю.

Менгір

Дольмен

Стоунхедж

Дізнайтеся, які існують версії щодо призначення Стоунхеджу.

Продовження будівництва **монументальних споруд** можна побачити у Давньому Єгипті. Піраміди Гізи досі вражають нас своєю величчю і викликають подив: як можна було побудувати ці геометрично ідеальні споруди без сучасних інструментів?

Завдяки єгипетській писемності ми знаємо навіть імена давніх архітекторів. Так, **піраміду Джосера** будував архітектор Імхотеп. Історики схильні вважати, що саме ця піраміда є найдавнішою з усіх існуючих у Єгипті, а тунелі всередині неї простягаються із заходу на схід на глибині приблизно 30 метрів.

Єгипетські піраміди в Гізі

Піраміда Джосера

Дізнайтеся, для чого єгиптяни споруджували піраміди? Чому, на вашу думку, піраміда Джосера відрізняється від інших?

Найдавніша культура на території сучасної Греції — крито-мікенська, яка досі притягує безліч туристів на острів Крит. Роздинкою екскурсій є руїни Кноського палацу, який відкрив на початку XX ст. археолог Артур Еванс. Цей величний комплекс став загальновідомим завдяки міфу про лабіринт Мінотавра.

Руїни Кноського палацу

Реконструкція Кноського палацу

Дізнайтеся, які давньогрецькі міфи пов'язані з Кноським палацом. Перекажіть ці міфи у класі.

Символом Грецької архітектури є величні колони. Вони не лише були прикрасою, а й виконували функцію утримання даху та створення галерей, де можна було сховатися від палючого сонця. Однією із найвідоміших пам'яток грецької архітектури є комплекс Афіньського акрополя.

Афіньський акрополь. Фото.

Реконструкція. Афіньський акрополь.

Опишіть вигляд Афіньського акрополя. Для чого, на вашу думку, були призначені його будівлі?

Якщо греки славилися колонами, то Давній Рим арками. Саме арки є головними архітектурними формами Колізею — найбільшого амфітеатру для людей Риму. Також добре знайомі є тріумфальні арки, що зводили у Римі на честь воєнних перемог.

Сучасна реконструкція Колізею

Діємо: практична хвилинка

Італійські вчені та розробники після багатьох років роботи завершили проект з віртуальної реконструкції Стародавнього Риму. Зіскануйте код і відвідайте онлайн-ресурс Rome Reborn VR. Помандруйте римським форумом, Колізеєм, Імперським палацом та Пантеоном.

Яке, на вашу думку, було призначення цієї будівлі?

З поширенням християнства європейці втратили чимало архітектурних знань, зокрема щодо спорудження куполів. І лише в XV ст., Філіппо Брунеллескі спроектував купол заввишки 42 м для собору Санта-Марія-дель-Фйоре у Флоренції.

У 537 р. в Константинополі (сучасний Стамбул) був побудований інший величний купольний храм — **Храм святої Софії**. Більше тисячі років Софія лишалася найбільшим християнським храмом у світі. Храм святої Софії має вражаючі розміри: 81 м завдовжки, 72 м завширшки і 55 м заввишки. Діаметр куполу становить 32 м і він тримається на бані (вежі з колон та 40 вікон під куполом). Така конструктивна особливість і яскраве сонце створюють ілюзію, що купол висить у повітрі.

Храм святої Софії: зовнішній і внутрішній вигляди (сучасне фото)

Дізнайтеся про історичну долю храму святої Софії. Чи існує він нині?

Після повної перебудови римського **Храму святого Петра** з 1506 до 1626 рр., пальма першості найбільшої християнської церкви перейшла з Константинополя до Рима. Першим архітектором оновленого собору був Донато Браманте, після нього над проектом працювали такі генії як Рафаель Санті, Мікеланджело Буонарроті та Лоренцо Берніні, який спроектував гігантську площу Святого Петра, що зараз збирає тисячі прочан з усього світу. Собор Святого Петра здатен вмістити 15 тис. людей одночасно.

Храм святого Петра Площа Святого Петра

Поміркуйте, яке значення має собор святого Петра в сучасному світі.

А у Західній Європі запанувала **готична архітектура**. Один з найвеличніших її пам'ятників — **Кельнський собор**. Середньовічні собори зазвичай будувалися довго, але цей можна вважати рекордсменом. Його будівництво розпочалося у 1248 р, роботи з перервами тривали до 1520 р., завершилося ж зведення найвищої будівлі світу того часу лише в 1880 р.

Кельнський собор: зовнішній і внутрішній вигляди (сучасне фото)

Роздивіться зображення. Чим архітектурний стиль цієї будівлі відрізняється від попередніх?

2. ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ Й МИСТЕЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Житло первісних людей

Житло Русі-України

Козацька хата

Житло українців кінця XVIII ст.

Сучасний енергоефективний будинок

Розгляньте зображення. Про які особливості життя людей свідчать зміни в побудові житла?

На землях України архітектура розвивалася під впливом європейських традицій та ідей християнства. Архітектурні пам'ятки України можна поділити на три групи: оборонні споруди, споруди-замки й церковні споруди.

Першою кам'яною храмом на Русі була **Десятинна церква**, побудована в Києві в 989–996 рр. На утримання церкви князь Володимир дав десятю частину своїх доходів, тому й назвали її Десятинною.

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся про історичну долю Десятинної церкви.

Десятинна церква
(реконструкція)

Києво-Печерський монастир є яскравим прикладом поєднання візантійського й руського мистецтва. Києво-Печерська лавра стала осередком культури та мистецтва, центром літописання.

Перлиною давньоруської архітектури є Софійський собор у Києві. За величчю художнього образу, внутрішнім оздобленням ця споруда належить до видатних мистецьких пам'яток стародавності.

Успенський собор Києво-Печерської лаври (сучасне фото)

Храм «Софії Київської»,
зовнішній вигляд

Діємо: практична хвилинка

Зіскануйте код та відвідайте Зд-екскурсію Софійським собором. Дізнайтеся, як змінювався зовнішній вигляд Софійського собору протягом історії.

Перлиною архітектури є ансамбль центральної частини Львова. Це, наприклад, **Успенська церква** — архітектурний ансамбль, що складається із трьох частин: **вежа Корнякта** заввишки 66 м, **каплиця Трьох Святих** (перлина народної архітектури XVI ст.) і власне самої церкви. Цікаве переплетення українського народного стилю з європейським становлять архітектурні пам'ятки кінця XVI — початку XVII ст. **Каплиця Кампіанів і Каплиця Боїмів**.

Успенська церква Вежа Корнякта
в м. Львів (сучасне фото)

Каплиця Боїмів у м. Львів
(сучасне фото)

Чим, на вашу думку, відрізняються ці архітектурні споруди від більш давніх?

Прикладом оборонної архітектури та символом одного з мальовничих міст в Україні — **Кам'янця-Подільського** — є однойменний старовинний замок. Тут досі панує особлива атмосфера Середньовіччя. Кам'янець-Подільська фортеця поєднує в собі гармонію мальовничої природи та неприступність оборонних мурів. Важливими оборонними спорудами є також **Луцький замок** та **Хотинська фортеця**.

Кам'янець-Подільський замок

Хотинська фортеця

Луцький замок (сучасне фото)

Які ви помітили особливості оборонних споруд України? Дізнайтеся цікаві факти про їхню історію.

Зразками міської забудови є будинки на площі Ринок у Львові — зокрема «**Чорна кам'яниця**» (1588–1589 рр.) та будинок флорентійця Бандіnellі, який 1627 р. заснував у м. Львові першу пошту.

Площа Ринок у м. Львів (сучасне фото)

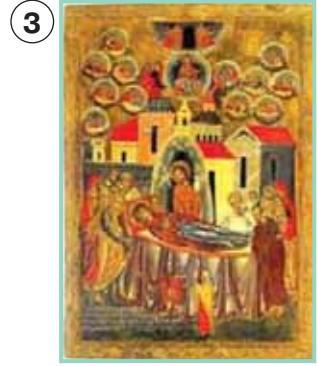
Зіскануйте код і перегляньте відео. Які особливості архітектури Чорної кам'яниці ви помітили?

Схарактеризуйте особливості міської забудови в давні часи. Чим, на вашу думку, вони пояснюються?

Визначною пам'яткою живопису початку XIV ст. є ікона Володимирської Богоматері. Водночас із фресковим живописом дедалі більшого поширення набували ікони. Особливою популярністю користувалися образи воїнів-переможців, наприклад, ікона Юрія Змієборця (кінець XIV ст.).

Зображення ікон

Поміркуйте, яку інформацію можуть дати історикам давні ікони.

В українському образотворчому мистецтві XVI — на початку XVII ст. набув розвитку портретний живопис. Зображувалися, як правило, заможні та відомі люди. Митці прагнули передати риси характеру людини: розум, силу волі, почуття власної гідності.

Стефан Баторій

Костянтин
КорнякКостянтин
Острозький

У світі є безліч унікальних пам'яток архітектури й мистецтва. Особливість архітектури полягає в тому, що вона поєднує різні жанри: архітектуру, скульптуру й живопис. Саме архітектура створює унікальний вигляд наших міст. Тож давайте берегти свою архітектурну й мистецьку спадщину, дізнаватися більше про історію величних споруд і намагатися зрозуміти велич того, що нас оточує.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «менгіри», «дольмени», «кромлех», «монументальна споруда».
2. Увідповідніть пам'ятки та історичні періоди, коли вони були створені. Заповніть у зошиті таблицю: розмістіть у її комірки порядкові номери поданих пам'яток.

- 1 — Чорна кам'яниця, 2 — Каплиця Трьох Святих,
3 — Києво-Печерський монастир, 4 — Десятинна церква,
5 — Мізинська стоянка, 6 — Кельнський собор, 7 — храм святого Петра,
8 — Храм святої Софії, 9 — Руїни Кноського палацу, 10 — піраміда
Джосера, 11 — менгіри, 12 — дольмени

Первісність	Античність	Середні віки	Нова історія	Новітня історія

II. Обговоріть у групі

Які відомості про життя людей у давнину історикам дають архітектурні споруди? А мистецькі твори? Відповідь підготуйте у вигляді плану доповіді.

III. Мислю творчо

Дослідіть пам'ятку мистецтва (на вибір) згідно із запропонованим планом (с. 157). За результатами дослідження підготуйте презентацію.

Собор
Санта Марія
Нашенте
(Дуомо)

Тадж-
Махал

§ 27 ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Які спеціальні історичні дисципліни ви знаєте? Яка наука займається дослідженням назв населених пунктів? Чому історія краю є частиною історії країни та світу?

1. ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

Історія рідного краю — важлива складова історії країни і держави. В кожному регіоні, місті, більшості сіл України працюють краєзнавці. Можливо, серед них є ваші знайомі або ваші вчителі. Чим же займаються краєзнавці?

Краєзнавство — це комплекс вже відомих вам історичних дисциплін, але особливість у тому, що вони застосовуються для наукового дослідження окремої частини нашої Батьківщини — рідного краю. Край — поняття не дуже чітко визначене. Це може бути історичний регіон, область, район чи окремий населений пункт. Краєзнавці вивчають природу, населення, особливості господарства, культури краю. Та звісно досліджують його минуле.

Майдан
Незалежності, м. Київ

Оперний театр
у м. Одеса

Будинок Держпрому,
м. Харків

Троїцько-Іллінський
монастир у м. Чернігів

Державний історико-
культурний заповідник
«Тустань», Львівщина

Оглядовий майдан-
чик гори Високий
Замок у м. Львів

Існує чимало краєзнавчих гуртків, наукових товариств,

музеїв. З-поміж існуючих напрямів краєзнавства варто виділити історичне. Його головним призначенням є вивчення історичних подій, що відбувалися на території краю, місцеві пам'ятки архітектури та мистецтва.

Варто запам'ятати!

Історичне краєзнавство — історична дисципліна, яка досліджує місцеву історію.

Місцева історія відзначається увагою до деталей повсякденного життя людей. Краєзнавці використовують не лише результати археологічних розкопок, музейних експозицій, а й записують інтерв'ю про свідчення очевидців, вивчають родинні історії. Дослідники присвячують чималу увагу вивченню місцевого фольклору, топонімів, особливостям мови.

Тематика краєзнавчих досліджень досить різноманітна. Учені вивчають історію краю, походження назв вулиць та площ, окремих маєтків, біографій визначних людей. Із таких фрагментів згодом складається загальна історія України.

1. Які історико-географічні регіони представлено на світлинах? Які легенди пов'язані з їхніми назвами?
2. Запропонуйте на аналогію світлини власних населених пунктів.

2. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ. РОДИННА ІСТОРІЯ

Історичне краєзнавство має тісний зв'язок із **історією повсякденності**. Вона досліджує умови життя, праці та відпочинку, побуту, раціону харчування, способів лікування тощо, а також світогляд, норми поведінки й уподобання більшості населення, так званих пересічних людей. Раніше історики майже не звертали на них увагу. Насправді історія повсякдення є дослідженням тих людей, які і створюють історію, але до того ж залишаються для дослідника «безіменними» і «мовчазними». Досліджуючи їхнє життя, історик наближається до справжніх дійових осіб історії. Історія людства як з цеглинок складається з історій окремих людей, адже кожен із нас є творцем самої історії.

1

2

3

4

Користуючись ілюстраціями, складіть розповідь про повсякденне життя українців у різні історичні періоди.

Кожна людина походить зі своєї родини. Родинні зв'язки учасників подій є дуже важливими для історичного дослідження. У давнину походження людини визначало все її подальше життя. Селянин зазвичай не полишав свого села аж до смерті. Ремісник передавав свою майстерню сину. Володарі та знать укладали шлюби тільки з представниками родин, які також мали високе походження.

1

2

3

4

Зображення людей з різних верств населення

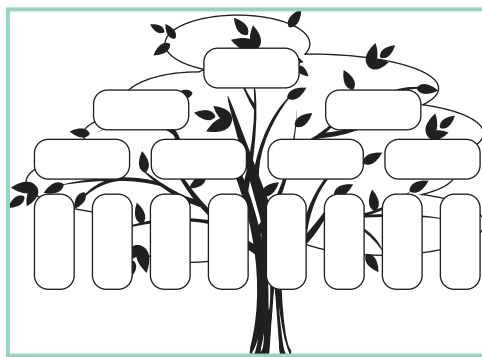

До якої верстви належать люди, представлені на світлинах?

У таких умовах знати і пам'ятати свій **родовід** вимагали життєві обставини. Наприклад, щоб отримати спадок, треба було надати докази родинного зв'язку з померлим. Але пам'ятали родовід не тільки з практичних міркувань. В усі часи люди дбайливо зберігали пам'ять про предків. Шляхетним походженням пишалися та зверхньо ставилися до простолюду.

Тож збиранням відомостей про походження родів, прізвищ і ступенів спорідненості між людьми почали займатися ще в давнину. Ці дані стали в пригоді історикам. Вивченням родинних зв'язків займається **генеалогія** (з грец. — *родовід*). Це також спеціальна історична дисципліна. Відомості про родовід зазвичай зображують у формі **генеалогічної таблиці**.

Родове дерево Генеалогічна таблиця

Подумайте, яку інформацію для історичного дослідження дає дослідження родоводу.

Такі дослідження допомагають історикам розплутати деякі історичні загадки, встановити справжні імена учасників історичних подій.

Людина, родина, у якій вона народилася, її повсякденне життя, місто чи село, у якому вона живе — усе це складові частини історії України та всього світу.

Натомість, не завжди традиції, звичаї, вірування людей бувають схожими одне з одними. Кожний населений пункт, історико-географічний регіон має свої особливості, визначені природними, суспільними та іншими чинниками.

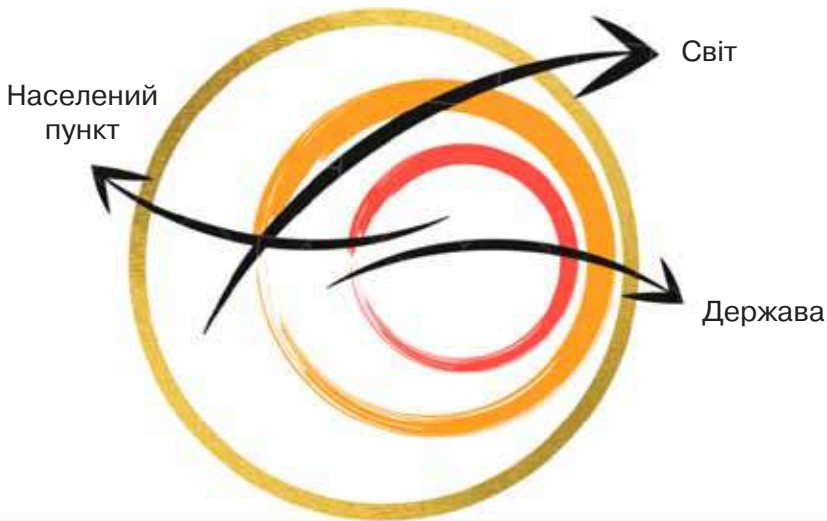
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «краєзнавство», «історичне краєзнавство», «історія повсякденності», «генеалогія».
2. Що досліджує історія повсякденності?
3. Яку інформацію для розуміння історії країни може дати історія окремої родини?

II. Обговоріть у групі

1. Які визначні події відбувались в історії вашого рідного краю? Яку роль вони відіграли в історії України і світу? Що, на вашу думку, треба було б ще дослідити в історії вашого краю?
2. Розгляньте схему. Поміркуйте, як одні й ті самі події можуть розгортатися на рівні населеного пункту/держави/світу.

III. Мислю творчо

Сучасні технології значно полегшують життя людини. Ще 30 років тому існувала потреба у використанні паперових географічних карт, а сьогодні ми дедалі частіше послуговуємося інтерактивними застосунками. Використовуючи застосунок «Карти Гугл» (Google maps), знайдіть на карті свій населений пункт. Відшукайте вулицю, на якій ви живете, на якій розташована школа, дитячий садок. Оберіть найдавніші об'єкти свого краю та підготуйте про них історичну довідку. Презентуйте віртуальну екскурсію «Історія мого рідного краю» та презентуйте її на уроці.

§ 28 ПРАКТИЧНА РОБОТА. СТВОРЮЄМО ТУРИСТИЧНИЙ МАРШРУТ

Пригадайте, що таке екскурсія? Як пов'язані історичний простір та екскурсія? Із якою метою організовують екскурсії?

1. ПОНЯТТЯ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Варто запам'ятати!

Екскурсійний маршрут — найзручніший шлях руху екскурсійної групи від однієї локації до іншої за заздалегідь визначеним планом.

Локація — місце зосередження одного чи кількох екскурсійних об'єктів.

Відрізок екскурсійного маршруту церквами і храмами в м. Чернівці

» Розгляньте приклад екскурсійного маршруту. Подумайте, чому маршрут побудований відповідним чином. Чим, на вашу думку, керувався розробник маршруту?

Екскурсійний маршрут має бути продуманим і якнайзручнішим. Розробка маршруту розпочинається з відбору об'єктів для відвідування під час екскурсії.

Поміркуймо!

Поміркуйте, за якими критеріями варто формувати перелік екскурсійних об'єктів.

Другим етапом створення екскурсійного маршруту є розробка самого маршруту екскурсії (руху між відібраними об'єктами) та написання тексту екскурсії. Розробка маршруту передбачає визначення розташування об'єктів і порядку їх відвідування, виявлення наявних транспортних шляхів, що ведуть до них тощо. До того ж остаточно з'ясовується, чи відвідуватиметься пам'ятка.

Екскурсійні маршрути, як правило, вибудовують за хронологічним, тематичним і комплексним тематико-хронологічним принципом.

Якщо екскурсовод/екскурсоводка обирає хронологічний принцип, тоді екскурсійна група буде рухатися від найстарішої пам'ятки до найбільш сучасної (відповідно до часу їх виникнення). У разі побудови тематичного екскурсійного маршруту, всі об'єкти, що будуть відвідані, поєднуються спільною тематикою. Найбільшого поширення набув комплексний, тематико-хронологічний принцип. За ним розробка екскурсійного маршруту поєднує в собі обидва принципи: наявність спільної теми та хронологічну послідовність.

2. АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Розробка екскурсійного маршруту зазвичай закінчується створенням картосхеми — прокладанням шляху, яким буде пересуватися екскурсійна група. Позначки на такій картосхемі можна створювати самостійно. Наприклад, суцільною лінією позначати піший маршрут, а штриховою — пересування транспортом. Напрямок руху має бути відображений стрілочками. На схемі окремими позначками можна позначати екскурсійні об'єкти й зазначати проміжні відстані (у км).

Діємо: практична хвилинка

Спробуйте самостійно створити екскурсійний маршрут своїм селом/містом. Скористайтеся запропонованими алгоритмом і легендою картосхеми.

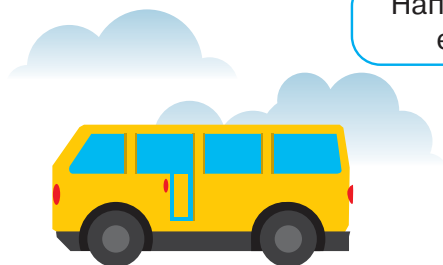
АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Обрати екскурсійні
об'єкти

Продумати маршрут
(локації) екскурсії

Написати текст
екскурсії

Створити картосхему
екскурсійного
маршруту

ЛЕГЕНДА КАРТОСХЕМИ

Позначення екскурсійних об'єктів

Позначення руху транспортними засобами

Позначення пішого руху екскурсійної групи

Позначення відстані між об'єктами у км

§ 29 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

1. КРОСВОРД НАВПАКИ

Розв'яжіть кросворд навпаки: до кожного слова складіть запитання.

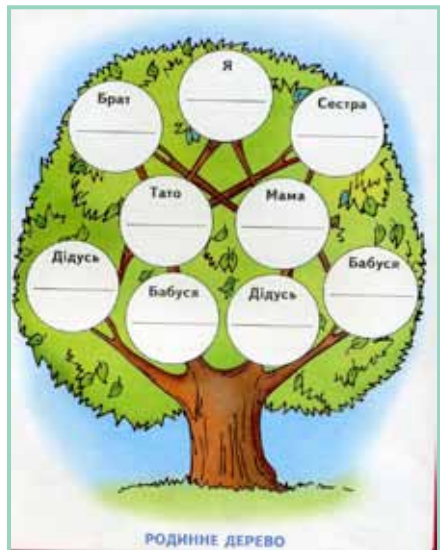

Онлайн-вправа
«Реставратор тексту»
cutt.ly/NK7oNXG

2. ГЕНЕАЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Проведіть генеалогічне дослідження своєї родини. Складіть генеалогічну таблицю, використавши один із запропонованих шаблонів. За бажання зіскануйте код і створіть генеалогічне дерево за допомогою онлайн-шаблону.

cutt.ly/QK7o7tJ

3. АРХІТЕКТУРНА ВІКТОРИНА

Зіграйте в історичне лото. Визначте, які з пам'яток архітектури розташовані в Україні, а які — в інших країнах світу. Складіть розповідь про одну з пам'яток (*на вибір*) і проведіть нею уявну екскурсію для своїх однокласників/однокласниць.

4. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Зіграйте в «історичне лото». Встановіть відповідність між історичними пам'ятками та короткими довідками про них. Доповніть інформацію про кожну пам'ятку за допомогою матеріалів розділу.

1 Менгір — архітектурна пам'ятка первісних людей.

2 Пам'ятка готичної архітектури

3 Частина архітектурного ансамблю у м. Львів

4 Засноване давньогрецькими колоністами у Криму близько 2500 років тому

5 Побудована архітектором Імхотепом у III тис. до н. е.

Онлайн-вправа
«Пам'ятки
архітектури
та мистецтва»

Онлайн-вправа
«Історія навколо нас»

5. ПИШЕМО ІСТОРІЮ

За матеріалами розділу складіть власну історію — комікс на тему «Історія навколо нас». Методом сторітелінгу перекажіть вашу історію в класі.

РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ

§ 30 ЯК ДОСЛІДЖУВАТИ МИНУЛЕ

Пригадайте, як науковці організовують історичні дослідження? Які його основні етапи? У чому цінність дослідження минулого?

1. ГОЛОВНІ ЦІЛІ ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО

Уявімо собі, що було б із людством, якби воно не мало історичного минулого. Свого часу український історик Михайло Грушевський писав: *«Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в сім моменти: самостійність і незалежність нашого народу... Помилки нам потомство пробачить...»*. Така думка ученого лише підкреслює важливість роботи істориків. Історія потрібна суспільству для того, щоб розуміти події сьогодення, сучасний світ та наше місце у ньому.

?

Поміркуймо!

Історія нерозривно пов'язана із сьогоденням. Всім відомий популярний слоган і мем «This is Sparta!» Але не всі знають, що насправді, спартанський цар Леонід, що прославився під час відомої битви 300 спартанців із персами сказав фразу «Прийди і візьми». Саме ці слова викоарбувані грецькою мовою на пам'ятнику царю Леоніду, що зведений на місці тої самої герочної битви.

Поміркуйте, чому люди зберігають в пам'яті події, подібні до битви 300 спартанців. Чому певні відомі фрази стають «крилатими» або перетворюються на меми?

Античні історики описували явища, події, свідками яких вони були. Одним із перших дослідників є **Геродот**. У його фундаментальній праці «Історія» можна знайти чимало інформації про воєні конфлікти, повстання та інші важливі події. Значне місце у «Історії» займає опис Великої Скіфії, адже там чимало інформації про історію українських земель.

Важливу інформацію про Україну зустрічаємо у праці «Опис України», написану французьким інженером і картографом **Гійомом Левассером де Бопланом**. Зокрема, учений детально описує життя, традиції, побут українських козаків і селян, вдалі морські походи запорожців.

У пошуках істини учені-історики збирають джерела підтверджують або спростовують на їх підставі історичні факти.

Варто запам'ятати!

Історичні факти — це дійсні події, які відбувались і їм притаманні такі характеристики: обмеження в просторі, об'єктивність і невичерпність.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте світлини. Які інформацію вони ілюструють? За поданою схемою доведіть, що відображені події є історичним фактом.

Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

Прийняття
Конституції
України
28 червня
1996 р.

Переможці «Євробачення — 2022»
Kalush Orchestra на нагородженні
у м. Турин, Італія

Коли та за яких
обставин
відбулися
історична подія?

У яких джерелах
зустрічається
інформація
про історичний
факт?

Яке значення
має історичний
факт
для розуміння
минулого?

2. ФОРМИ І МЕТОДИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Варто запам'ятати!

Історичне дослідження — відтворення дослідником/дослідницею образу минулого на основі вивчення та осмислення історичних джерел.

Історичне дослідження завжди розпочинається з проблемного питання, яке або не вивчене вченими, або є дискусійним.

Наступний крок потребує зібрати ті джерела, які висвітлюють проблемне питання. Тому треба ознайомитися з результатами роботи попередніх дослідників з обраної теми. Саме дослідження полягає в аналізі та перевірці джерел. Результатом роботи є історичний опис, у якому і створюється **образ минулого**. Оскільки він створюється у свідомості історика/історикині, то в різних дослідників/дослідниць він цілком може відрізнятися навіть щодо тих самих історичних подій.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся із пам'яткою. Об'єднайтеся у групи і проведіть дослідження.

ПЛАН ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Якій історичній події, явищу або факту присвячене дослідження (тема дослідження)?
2. Коли та де відбулася подія, явище або історичний факт?
3. Які історичні особи пов'язані із подією (історичним фактом)?
4. Якою була роль історичних осіб, пов'язаних із подією (історичним фактом)?
5. Якими були причини цієї історичної події (історичного факту)?
6. Яке історичне явище показує історична подія (історичний факт)?
7. Яке значення для розвитку суспільства має історична подія (історичний факт)?
8. Яким чином зберігається пам'ять про історичну подію (історичний факт)?
9. Презентуйте проведене дослідження.

Варто запам'ятати!

Історичний образ — це результат відображення того чи іншого об'єкта у свідомості людини.

Отже, історичні джерела в руках історика-дослідника/історикині-дослідниці відтворюють минуле з метою оцінити зроблені людством кроки передбачити кроки в майбутнє.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ**I. Знаю й систематизую нову інформацію**

Вставте пропущені слова у речення:

а) Історичний факт — це _____, які _____ і їм притаманні такі характеристики: _____, _____.

б) Історичне дослідження — це _____, мета якого _____, скласти _____ і розкрити _____ таким чином, щоб _____.

в) Історичний образ — це результат _____ у _____ людини.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи і спробуйте обговорити зображення. Які проблемні питання для дослідження ви можете запропонувати?

Великодня утренья (художник — Микола Пимоненко, 1891 р.)

Дівчата ворожать у ніч під Івана Купала (художник — Іван Соколов, 1860 р.)

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії вашого роду. Знайдіть історичні джерела, які з'явились у вашій родині до вашої появи на світ. Спробуйте описати історичне джерело за таким планом:

1. Опис історичного джерела

2. Час появи у вашій родині

3. Чим це пояснюється?

4. Існує будь-яка інформація, яка це спростовує. Якщо є - опишіть її

5. Історія, яка пов'язана з появою і вашою родиною

§ 31 МОЯ МАЙБУТНЯ ПРОФЕСІЯ — ІСТОРИК

Із якими спеціальними історичними дисциплінами пов'язані історичні дослідження? У яких установах історики досліджують минуле? Де зберігаються та експонуються історичні пам'ятки?

1. ЯК ПРАЦЮЮТЬ ІСТОРИКИ?

Як ви пам'ятаєте, історики, досліджуючи джерела, опрацьовують та знаходять інформацію та на її основі роблять певні висновки. Інколи трапляється ситуація, що в різних документах містяться протилежні свідчення про подію або явище. Це потребує детального аналізу та перевірки ученим-істориком.

Працюючи над дослідженням, історик-науковець має пам'ятати про лінгвістичні особливості слів та їх значення. Ми вже знаємо, що деякі слова можуть бути присутніми у декількох мовах, однак мати різне значення. Не менш важливим кроком є встановлення часу написання джерела та імовірну особу, яка є його автором.

Розгляньте зображення. Поміркуйте, які з наведених літописів з'явилися раніше, а які — пізніше.

Крім того, історики мають знати, якими текстами користувався автор досліджуваного письмового джерела. Це їм потрібно для того, щоб розуміти, що було запозичено, а яке речення, або яку думку автор додав свою.

Історики шукають того сенсу, який вкладав у текст автор написаного. Вони досліджують не тільки буквальне значення слів автора, а й шукають таємний і символічний, алегоричний сенс, який ховали автори у своїх творах. Історики знаходять, яку мораль доносили автори своїм читачам, або нащадкам.

? Поміркуймо!

Алегорія — це історія, персонажі та події якої є символами, що представляють інші події, ідеї чи людей. В античному світі були дуже популярними байки давньогрецького автора Езопа. Його твори були сповнені алегоричних образів. Наприклад, людей він змальовував в образах тварин, передаючи їхні характери. Поміркуйте, чому важливо розуміти символічний сенс історичних джерел. Які факти або події могли «заховати» у своїх творах автори?

Езоп
(Давня Греція,
VI ст. до н.е.)

"Езопова мова"

Мова, сповнена
натяків, недомовок.
Думка автора
замаскована.

Опрацюйте текст байки Езопа «Мурашка і цикада». Який алегоричний зміст вклав автор у свій твір? Яка мораль твору? Чи може бути в історичних письмових джерелах застосована «езопова мова»?

Цикада і мурашки

Мурашки взимку сушили на сонці вогке збіжжя, коли до них підійшла голодна Цикада й попросила, щоб їй дали

їсти. Тоді вони спитали її, чому вона не заготувала собі харчів улітку, а вона їм: «Мені все було ніколи, я співала». На це Мурашки, сміючись, відповіли: «Якщо ти співала влітку, то потанцюй узимку».

2. ФАХ ІСТОРИКА. ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Робота історика-дослідника покликана відтворити минуле, осмислити його та оцінити з точки зору того, наскільки цей історичний досвід може бути корисним сучасному суспільству. Іноді історики можуть прогнозувати майбутнє. У своїй роботі вони зіставляють події, факти, джерела. Виокремлюють спільні й відмінні риси. Досліджуючи кілька предметів, роблять висновок про всю групу. Тож професія історика схожа на роботу детектива. Так само історик замислюється над проблемою, знаходить факти й події, з'ясовує передумови, причини, привід до події, до якого результату вони привели і до яких наслідків. Таким чином, аналізуючи, історики відтворюють минуле, оцінюють значення подій і прогнозують, до яких наслідків у майбутньому можуть привести події сучасності.

Діємо: практичні завдання

Чому історика можна порівняти з детективом?

» Розгляньте ілюстрацію. Поміркуйте, чи є вона історичним джерелом. Як визначити кого/що на ній зображено? Уявіть себе істориком-дослідником. Висловіть припущення — як використовували зображений на фото прилад.

3. СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ. ВИДАТНІ ІСТОРИКИ МИНУЛОГО І СУЧАСНОСТІ

Історичну науку створювали історики — дослідники. Першим дослідником історії України був **Микола Костомаров**, який народився у 1817 р. Батько його походив родом із ко-

заків-переселенців, мати була українською селянкою. Він був другом Тараса Шевченка. Костомаров першим став досліджувати історію Козацької України.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Встановіть відповідність:

1 Книга буття українського народу

А Микола Костомаров

2 Історія України-Русі

Б Михайло Грушевський

3 Історія запорозьких козаків

В Дмитро Яворницький

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в три групи. Висловіть власне судження про значення для сучасності дослідження історії вченими, про яких ви дізналися на уроці.

III. Мислю творчо

Започаткуйте мініпроект «Життя і діяльність українських істориків». За допомогою додаткових джерел інформації створіть сторінку у соціальній мережі одного із науковців. Поміркуйте, яку інформацію доречно викладати у інтернет-просторі. Чи завжди є потреба поширювати детальну біографію та власні здобутки у соціальних мережах? Презентуйте роботи своїх груп й обговоріть їх у класі.

§ 32 НАВІЩО ПОТРІБНА ІСТОРІЯ

Поміркуйте, чому нас може навчити минуле. У чому цінність історичного досвіду минулих поколінь? Що означає вислів «Історія повторюється»?

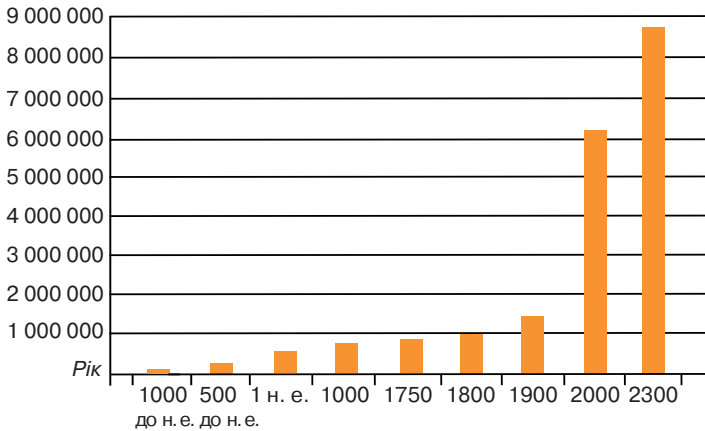
1. ІСТОРИЧНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ І ВИПАДОК

Історична наука будується на власних законах. Упродовж тривалого часу науковці переконалися, що розвиток людства на відміну від розвитку природи не підпорядковується чітким законам, а відбувається скоріше за певними правилами, які проявляються або як **історична закономірність**, або як випадок.

Діємо: практична хвилинка

Розгляньте діаграму приросту населення з 8000 до н.е. до 2300 р. у якому році відбувся значний приріст населення? Поміркуйте, чи є збільшення кількості населення історичною закономірністю. Відповідь обґрунтуйте.

Чисельність населення

Діаграма приросту населення з 8000 до н.е. до 2300 р. н.е.

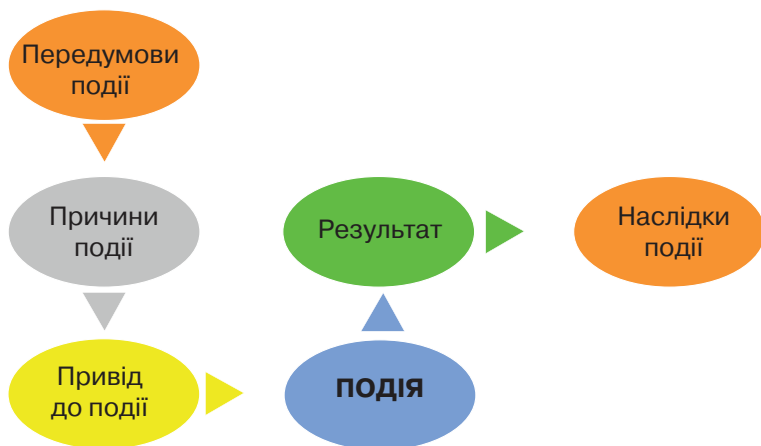
Подивіться на діаграму. Уявіть, що ви історики, які досліджують історію і перебувають у 1985 р. Ми можемо спрогнозувати, до чого призведе збільшення людей на планеті, якщо, за сто років з 1800 по 1900 населення збільшилося на 656 000, натомість з 1900 по 1985 рік збільшилося на 3 млрд і прогнозується на 2000 рік досягти 6 млрд?

Варто запам'ятати!

Історична закономірність — об'єктивно існуючий, необхідний, що постійно відтворюється в просторі й часі зв'язок явищ суспільного життя.

Отже, історики визначають, що будь-яке явище має **причину**. Встановити її — означає відповісти на запитання: **«Чому це сталося?»**. Причина повинна доповнюватися **передумовами**, які відповідають на запитання: **«Які умови зробили подію можливою?»** Коли причини й передумови складаються, знаходиться **привід**, який запускає події. Будь-яка подія має **результат і наслідки**.

» Розгляньте схему. Пригадайте події, які ви вже вивчали на уроках історії. Знайдіть до кожної події передумови, причини, привід, результат і наслідки. Подумайте, чим причина відрізняється від приводу до події. Спробуйте навести приклади подій, які мають причини і привід.

Історичні закономірності реалізуються в певних умовах, і з урахуванням **історичних випадковостей**.

Діємо: практична хвилинка

Прочитайте про випадковості, які змінили світ. Створіть колаж, який ілюструє наслідки, які відбулися завдяки випадковостям.

У 2002 році затонув нафтовий танкер «Престиж». Помилки команди призвели до екологічної катастрофи, загинуло близько 300 тис. птахів, матеріальний збиток склав **5,7 млрд доларів США**.

Нафтовий танкер «Престиж»

Олександр Флемінг

Альфред Нобель

Вчений Олександр Флемінг не дуже дотримувався порядку. Йдучи у відпустку, він залишив стафілококи в лабораторній чашці на два тижні. Весь цей час у лабораторію ніхто не заходив, і коли Флемінг повернувся, чашки були заповнені цвіллю, а стафілококи померли. Так випадково був відкритий антибіотик пеніцилін — і люди перестали гинути від цілого ряду бактеріальних інфекцій.

У 1888 р. в французькій газеті була опублікована стаття «Торговець смертю мертвий», в якій йшлося про смерть Альфреда Нобеля. Ця публікація була помилковою, тому що в одній з лікарень Канн помер не Альфред, а його рідний брат Людвіг. Прочитавши некролог, винахідник динаміту Альфред Нобель замислився про те, яким він залишиться в пам'яті нащадків. Не бажаючи такої слави, він заповів усе своє майно спеціальному фонду, який

буде заохочувати науку в усьому світі. Так випадково світ отримав Нобелівську премію.

Отже, історична випадковість цікавить істориків, коли вона впливає на хід історії. Вона може бути породжена діяльністю людини, або стихійними силами природи. Внутрішньою рушійною силою історії є прагнення людей — їх потреби, інтереси, мотиви, цілі.

2. ІСТОРИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА

Історики не тільки відтворюють минуле, а й знаходять наслідки подій. Історики прогнозують альтернативні шляхи розвитку історії. Історик може не тільки висвітлити минуле «як це було», пояснити «чому було саме так, а не інакше», а й запропонувати інші варіанти розвитку подій. Досліджуючи історичні події, завжди постає питання вибору форм, шляхів, термінів вирішення тих чи інших завдань, які постають перед суспільством. Історія надає людині можливості вибору шляхів і способів подальшого розвитку, і тому потребує від вчених-дослідників аналізувати, оцінювати не тільки той варіант подій, що відбувся, а й варіанти нездійснені. Часто вони не здійснилися саме завдяки випадковості. Історик завжди має ставити питання: «А чи могло бути інакше?»

3. ПРОГРЕС І РЕГРЕС. ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Що ж таке цивілізація? Передусім, це суспільство, яке впродовж певного часу має сталі особливі риси у своїй організації, економіці, культурі, а також спільні духовні цінності й ідеали.

Варто запам'ятати!

Прогрес і регрес (лат. progressus — рух уперед, розвиток; regressus — зворотний рух) — за допомогою цих категорій вчені визначають рух історії.

Прогрес — розвиток суспільства «уперед» — досягнення більш високого рівня розвитку у різних сферах життя.

Регрес — рух «по низхідній» порівняно з попереднім рівнем розвитку, у минулі часи.

На уроках історії ви поступово визначите, як відбувався прогрес. Відстежуйте, як розвивалися вміння і навички людей, як суспільство ставало могутнішим. Водночас ви побачите, як народи, які перебували на нижчому рівні, завойовували держави й руйнували те, що набувалося тисячоліттями. Як знову і знову суспільство підіймалось і відбудовувало все з початку. Ви зрозумієте, чому деякі народи не змогли повернутися на той рівень культурного розвитку, якого тисячу років по тому досягли їхні предки.

Перед людством стоїть проблема збереження і збагачення духовних надбань, досягнення злагоди й порозуміння народів. Пам'ять про них слугуватиме відповіддю на запитання сучасників. Кожне покоління в історії залишає власний відбиток, який допомагає встановлювати історичну істину.

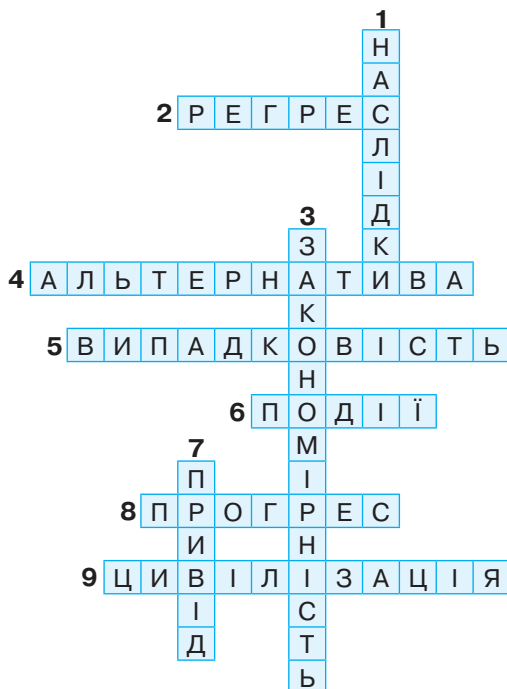
Розгляньте колаж. Про які прогресивні події України він свідчить? Подумайте, що покладено в основу цих подій? Доведіть, що це прогресивні для людства події.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Складіть запитання до кожного слова в кросворді.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою хмаринок слів складіть короткі повідомлення про прогрес і регрес в історії цивілізацій.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії. Спробуйте дослідити й довести, які з подій, про які ви дізналися на уроках історії, були прогресивними, а які мали регресивний характер.

§ 33 «СЕНС» ІСТОРІЇ. БАГАТОМАНІТНІСТЬ ІСТОРІЇ

Пригадайте, що таке календарний та історичний час. Які особливості відліку історичного часу в різних народів вам відомі? Що досліджують сучасні історики?

1. ЧИ ВСЕ ВЖЕ ДОСЛІДЖЕНО?

Останнім часом інтерес учених привертає дослідження «білих плям» в історії. «Білими плямами» вчені будь-якої науки вважають місця, які ще не досліджені. Уявімо картину, складену із пазлів. Якщо деякі пазли загубились, або малюнок на них пошкоджено, картина виглядає незрозумілою. Так само з білими плямами в науці. І на шляху відтворення цих пошкоджених «пазлів», спочатку вчені-історики зустрічають три перешкоди, які постійно сперечаються, заважають одна одній. Перша — це пошук істини, пошук правдивого. Друга — це пошук очевидного. Тобто під час дослідження всі, хто отримає результат дослідження, повинні погодитись визнати результат. Всі повинні визнати його очевидним. І тут виникає суперечка — вчені досліджують невеличкий шматочок від всього, що відбувалось. І ніхто не знає, чи є ще якісь джерела, які можуть спростувати висновки. А може існують джерела, які змінять кут зору дослідження. І третя перешкода — це як ученому «прибрати» свої переконання, своє бачення, яке існує перед дослідженням. Дослідник/дослідниця має так досліджувати нові джерела, нібито він учень/учениця, який/яка навчається у школі й із цього питання нічого не знає. Тільки в такому разі він/вона зможе відкрити щось нове.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся у групи та обговоріть тему «білих плям» в історії за критеріями: істина, хибність, очевидне, дискусія, упередженість.

Розгляньте світлини храмів в Острозі — невеличкому місті в Рівненській області. У славному місті Острозі діяло сім православних церков, два католицькі храми, дві синагоги, татарська мечеть, євангельський молитовний дім. Уявіть простір, у якому всі ці споруди стоять стіна в стіну. Поміркуйте, як це сприймали люди. Як вітались одне з одним, коли йшли на служби, адже вони всі знали одне одного? Як складалися між ними сусідські відносини? Запропонуйте теми для досліджень.

Богоявленський собор на Замковій горі в м. Острого

За п'ять віків свого існування соборна церква Богоявлення відчула на собі всі історичні перипетії, що випали на долю міста. Дослідники схилиються до думки, що храм було побудовано на місці старої дерев'яної церкви князем Костянтином Івановичем Острозьким у першій чверті XVI ст. після переможної битви під Оршею 1514 р. Збережений донині напис на бійницях однієї зі стін із датою «1521» історики вважають роком побудови церкви. Собор свого часу мав не лише культове, а й оборонне призначення. Водночас був ще й усипальницею родини князів Острозьких. Тут знайшли вічний спочинок Василь (Красний), Олександр, Василь-Костянтин і меценатка Острозької академії Гальшка Острозька.

Костел Преподобної Діви Марії
Храм преподобного Федора

Острозького (Костел святої Трійці
ордену отців капуцинів, XVIII ст.)

Храм преподобного Федора Острозького (Костел святої Трійці ордену отців капуцинів, XVIII ст.)

Первісно це приміщення було побудоване як костел при монастирі капуцинів. Однак монастир проіснував тут недовго: після поразки польського повстання у 1832 р. костел зачинено російськими властями.

З 1865 р. графиня Антоніна Блудова започаткувала в ньому навчальний заклад для дівчат. Костел перетворили на православну церкву Кирила і Мефодія. У 1939 р. монастир разом із храмом на кілька місяців було повернуто католикам. З 1994 р. у стінах колишнього монастиря розмістився відроджений університет «Острозька академія».

Велика Синагога

Острозька синагога є однією з найстаріших у Східній Європі, збудована у 1611–1612 рр.. Крім богослужіння, тут влаштовували загальні збори громади, навчали дітей, равинів, проводилися суди. У 1941 р. синагогу зруйнували та пограбували німецькі окупанти. У 2016 р. розпочалося її відновлення.

Миколаївська церква в Острозі існувала ще із середини XIV ст.

Свято-Миколаївська церква та каплиця з'явилася в Острозі ще у XIV ст. Перші відомості про неї пов'язують з іменем князя Данила Острозького. Певний період обов'язки священника церкви виконував Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка, керівника козацької війни 1594–1596 рр.). Сьогодні свято-миколаївська община відбудувала храм приблизно в тому вигляді, якою церква була у XVII–XVIII ст.

Воскресенська церква

Перша згадка про церкву в ім'я Світлого Воскресіння Христового на Новому місті в Острозі зустрічається в документах Луцького братського монастиря XVI ст. Однак наприкінці XIX ст. церква, яка простояла вже більше двохсот років на березі річки, почала осідати, куполи її нахилилися в сторону Вілії. Новий храм був закладений в 1903 р. Отже, храм є пам'яткою архітектури початку XX ст.

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії

Парафіяльний Костел Успіння Пресвятої Діви Марії має давню історію. За легендою, спочатку це була православна церква Пречистої Діви. Пізніше, за вказівкою православного святого князя Федора Острозького, будівлю перетворили в католицький храм. Згодом до храму прибудували каплицю Діви Марії та каплицю Яна Непомука.

Запитаємо у вчених-істори-

ків: Які на сьогодні є «білі плями»? Їх безліч, наведемо лише приклади.

Як давні люди бачили світ і себе у ньому? Як і у що вірили? Для відповіді на це запитання треба навчитися критично досліджувати письмові та усні джерела, розуміти мову й символи давнини.

Як співіснували, укладали шлюби представники різних вірувань? І якої віри були їхні діти? А як співіснували брати й сестри, які належали до різних конфесій? Дослідження цих питань, можливо, навчить нас бути толерантними одне до одного.

Є кілька недосліджених питань, які стосуються сільського люду, селян. Джерела свідчать, що вони були достатньо заможними, мали гроші.

Є думки, які невірно відображають життя селян. Наприклад, вважається, що селяни не мали права рухатися зі своєї домівки. Їх називали втікачами. Проте в джерелах існує таке поняття як оплата за перехід «втікачів» через чийсь володіння. Вона має назву «мимоходщина». «Втікачі» повинні були відшкодувати збитки, які завдавали під час перегону худоби луками, лісом або полем.

Є ще питання: «Як насправді спілкувались селяни із «панами»?» Мало досліджено, як деякі селяни виїжджали на навчання, навіть за кордон. Залишилося поза дослідженнями, як селянські діти потрапляли в армію, навіть до шляхетського корпусу. Варто дослідити, як деякі з кріпаків набували графського титулу, вступали на службу до царів.

А яку роль в історії відігравали вищі, освічені та заможні верстви населення? Чи справді вони були суцільними гнобителями та зрадниками інтересів «народу»? Чи можливий розвиток суспільства без держави?

Таким чином в історії залишається багато невирішених питань і проблем, які потребують подальших досліджень. Можливо хтось з вас стане у майбутньому істориком і запропонує вирішення деяких з них.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що історики називають «білими плямами»? У чому відмінність між «білими» та «чорними» плямами в історії?
2. Чи відрізняється вивчення «білих плям» від традиційного дослідження?
3. У чому цінність «білих плям» у сучасних історичних дослідженнях?

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи. Кожна команда має зайняти відповідну позицію щодо визначеної «білої плями» в історії. Проведіть дискусію та дайте відповідь на проблемне запитання: «Чи завжди «білі плями» можна оцінювати однозначно?»

III. Мислю творчо

Об'єднайтеся у дослідницькі команди та підготуйте творчі проекти-презентації про «білі плями» в історії України. Проілюструйте обрану «білу пляму» створивши скрайбінг чи замальовку.

«Біла пляма»	Історичний період, який охоплює	Основна інформація	Цікаві факти

§ 34 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ІСТОРИЧНЕ МІНІДОСЛІДЖЕННЯ: «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ СВОГО РОДУ»

Що означає для вас вислів сирійського-вченого Абу-ль-Фараджа (1226–1286 рр.): «Хто не пам'ятає минулого, той не має майбутнього»? На вашу думку, чи актуальні ці слова в наш час?

Ми з'являємося на світ і стаємо тим, що ми є лише завдяки нашим батькам, завдяки нашим предкам. Кожен із нас — це продовження зусиль всіх членів нашого роду. Всі приходять на землю, щоб виконати важливу місію в історії людської цивілізації — продовжити історію своєї сім'ї! У кожному з нас зберігається пам'ять усіх пращурів.

Варто запам'ятати!

Генеологія (дав.-гр. γένεαλογία — *родовід*) — родознавство, вивчає походження та родинні зв'язки осіб, родовід якоїсь людини, історію родів і сімей. Для вивчення родоводу використовують усні перекази, історичні записи й інші джерела, які можуть підтвердити родинну спорідненість та виявити родовід членів сім'ї.

Що може бути більш знаковим для членів роду, більшою подякою, як складання історії сім'ї?

Що ми можемо зробити для тих наших предків, кого вже немає з нами? Насамперед зберегти пам'ять про них. Історія сім'ї — це пам'ятник усім, хто протягом століть плекав, виховував, кохав майбутні покоління нашої родини.

Поміркуймо!

Чи знаєте ви, ким були ваші предки? Як їх звали, яка доля їх спіткала? Якщо зараз попросити вас заповнити генеалогічне дерево, скільки поколінь ви згадаєте?

Людина має знати своїх предків до сьомого коліна! Не дарма слово «родина» складається з двох складових «Сім» та «Я». Традиція знати й шанувати своїх предків була добре відома попереднім поколінням.

Не дарма пам'ять роду заносять саме до родового дерева. Стовбур дерева символізує нас самих, листя — це наші діти, а коріння — предки. А тепер уявіть, що ви виростили велике та здорове потомство і ваше дерево сильне і могутнє. Але про предків ви майже нічого не знаєте і ніколи не цікавилися. Яке коріння буде в такого дерева? Слабке, маленьке, неживе. У разі урагану воно не зможе утримати дерево в землі, захистити його від негоди. Так само відбувається і в житті.

Цікавиться минулим, знати своїх предків потрібно тому, що пам'ять — це допомога й підтримка роду.

Діємо: практична хвилинка

Роздивіться генеалогічну картку. Чи всі запитання вам зрозумілі? Занотуйте відповіді на кожне запитання про себе. Може так статися, що ви не знаєте усього того, що написано і немає у кого спитати. Оберіть тоді якусь відому людину і спробуйте зробити картку для неї.

ГЕНЕАЛОГІЧНА КАРТКА

1. Прізвище (для заміжніх жінок вказується прізвище дівоче).
2. Ім'я, по батькові (якщо змінювалися, вказати які були).
3. Дата та місце народження.
4. Рік та місце смерті (вказати, де похований).
5. Одружений на тій-то, тоді-то, там-то.
6. Національність.
7. Прізвище, ім'я, по батькові батька.
8. Прізвище, ім'я, по батькові матері.
9. Місце проживання.
10. Ім'я та дати народження братів та сестер.
11. Релігія: хрещений, вінчаний...
12. Освіта.
13. Службове становище (де і ким працював).
14. Участь у війнах.
15. П.І.Б. дітей.
16. П.І.Б. дружини (чоловіка).
17. Джерела інформації.

Для того щоб створити родинне дерево, спочатку потрібно заповнити генеалогічні картки.

Бажано взяти великий зошит. Поділити його порівну. На кожного члена вашої родини відведіть окрему сторінку. В першій частини занотовуйте відповіді на запитання відносно всіх членів вашої родини по матусиній лінії. У другій половині зошита — всіх членів родини по лінії батька.

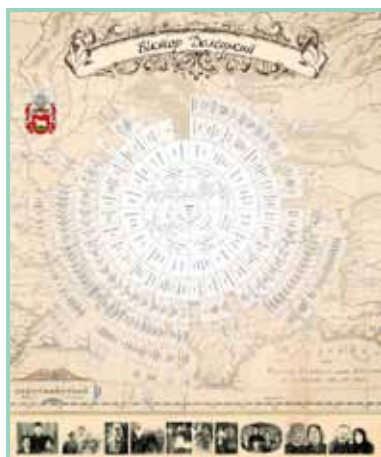
Починаєте з матері. Потім занотовуєте інформацію про вашу бабусю — матусю вашої матері, потім про дідуся — тата вашої матері.

З середини зошита так само занотовуєте про батька і його матір й батько.

Таким чином ви дослідите друге покоління — ваші батьки (2 особи) і третє покоління (бабусі та дідусі — 4 особи).

Так само продовжуєте шукати відомості про четверте покоління (прабабусі та прадідусі — 8 чоловік), п'яте покоління (батьки прадідів — 16 чол.). Можливо, ви розшукаєте відомості про шосте покоління (діди прадідів — 32 особи) і сьоме покоління (прадіди прадідів — 64 чол.).

Після того, як занотована вся знайдена інформація, обираєте форму роду. Вона може виглядати як дерево, або будь-як інакше.

Розподіляєте всіх членів роду по гілочках з обох боків. Коріння дерева — це ті родичі, яких вже немає, а стовбур, гілки з обох боків — це всі живі члени роду.

§ 35 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ З КУРСУ

Як ви розумієте вислів Цицерона «Історія — свідок минулого, світло істини, жива пам'ять». Поясніть, спираючись на здобуті протягом року знання з курсу «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти».

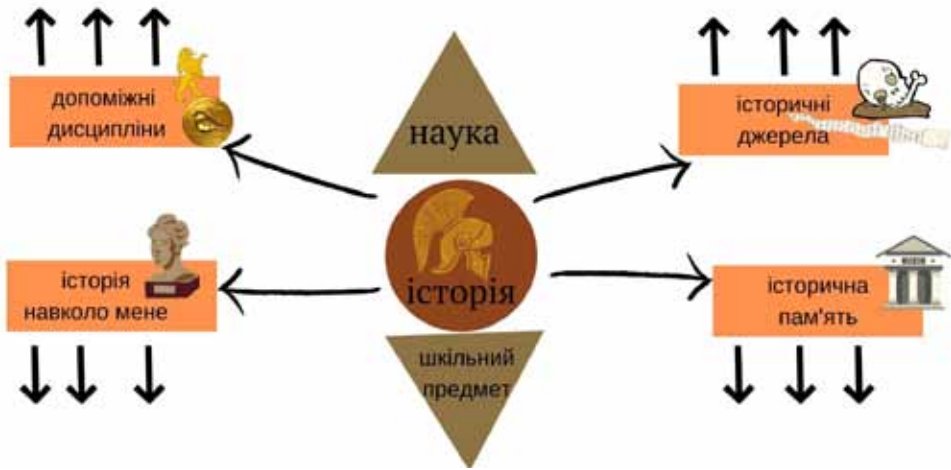
1. ІСТОРИЧНИЙ БРЕЙН-РИНГ

Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке історична пам'ять?
2. Які календарні системи ви знаєте?
3. Які критерії покладають в основу історичної періодизації дослідники?
4. Які допоміжні історичні дисципліни допомагають вивчати минуле?
5. Які види карт ви знаєте?
6. Наведіть приклади історичних джерел і класифікуйте їх.
7. Яке місце посідає фольклор у вивченні історії?
8. Поясніть, як правильно опрацювати писемне історичне джерело.
9. Хто такі архіваріуси та реставратори?
10. Як відрізнити фейкову інформацію?
11. Які музеї світу і України ви знаєте? В чому полягає їхнє історичне значення?
12. Що таке історична пам'ять та як її зберегти?

2. ІСТОРІЯ В ІНФОГРАФІЦІ

Опрацюйте і доповніть інфографіку.

3. ІСТОРИЧНИЙ СТОРІТЕЛІНГ

Сторітеллінг (у перекладі з англійської story означає історія, а telling — розповідати; отже, сторітеллінг — це розповідь історій) — це мистецтво захоплюючої розповіді та передачі за її допомогою необхідної інформації.

Використавши наведені ілюстрації та матеріали підручника, складіть власну розповідь або інфографіку на тему :»Багатоманітність історії«

4. ІСТОРИЧНИЙ ЛАБІРИНТ

Використовуючи знання, здобуті під час вивчення курсу, пройдіть історичний лабіринт. Обирайте правильний напрямок руху, щоб досягти фінішу.

5. ПІДСУМКОВЕ ТЕСТУВАННЯ

Зіскануйте код і пройдіть підсумкове онлайн-тестування за матеріалами курсу. Перевірте свої знання!

Посилання: <https://forms.gle/GuC7riixSEqAuJMK6>

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
ВЛАСОВА Наталія Сергіївна
КРОНГАУЗ Владислав Олександрович
ПАВЛОВСЬКА-КРАВЧУК Вікторія Анатоліївна
СЕКИРИНСЬКИЙ Дмитро Олександрович

УКРАЇНА І СВІТ: ВСТУП ДО ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ (ІНТЕГРОВАНІЙ КУРС)

**Підручник інтегрованого курсу для 5 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *Л. П. Марченко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Фахові редактори *З. В. Бондар, Є. А. Врадій, Н. В. Островська*
Художні редакторки *Н. Андрійченко, І. Медведовська*
Технічний редактор *Є. А. Авраменко*
Коректорки *Л. А. Еско, С. В. Войтенко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*

Карти у підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон»
під керівництвом *І. С. Руденко*

Художники *Борис Маслюк, Ольга Шингур, Костянтин Виноградов*

В оформленні підручника використано фото з вільних джерел Інтернету

Формат 70×100 ¹/₁₆.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2